Ellen Boonstra-de Jong en Erika Verloop

'Twee handen aan éénzelfde teekening'

Leven en werk van het kunstenaarsechtpaar Midderigh-Bokhorst

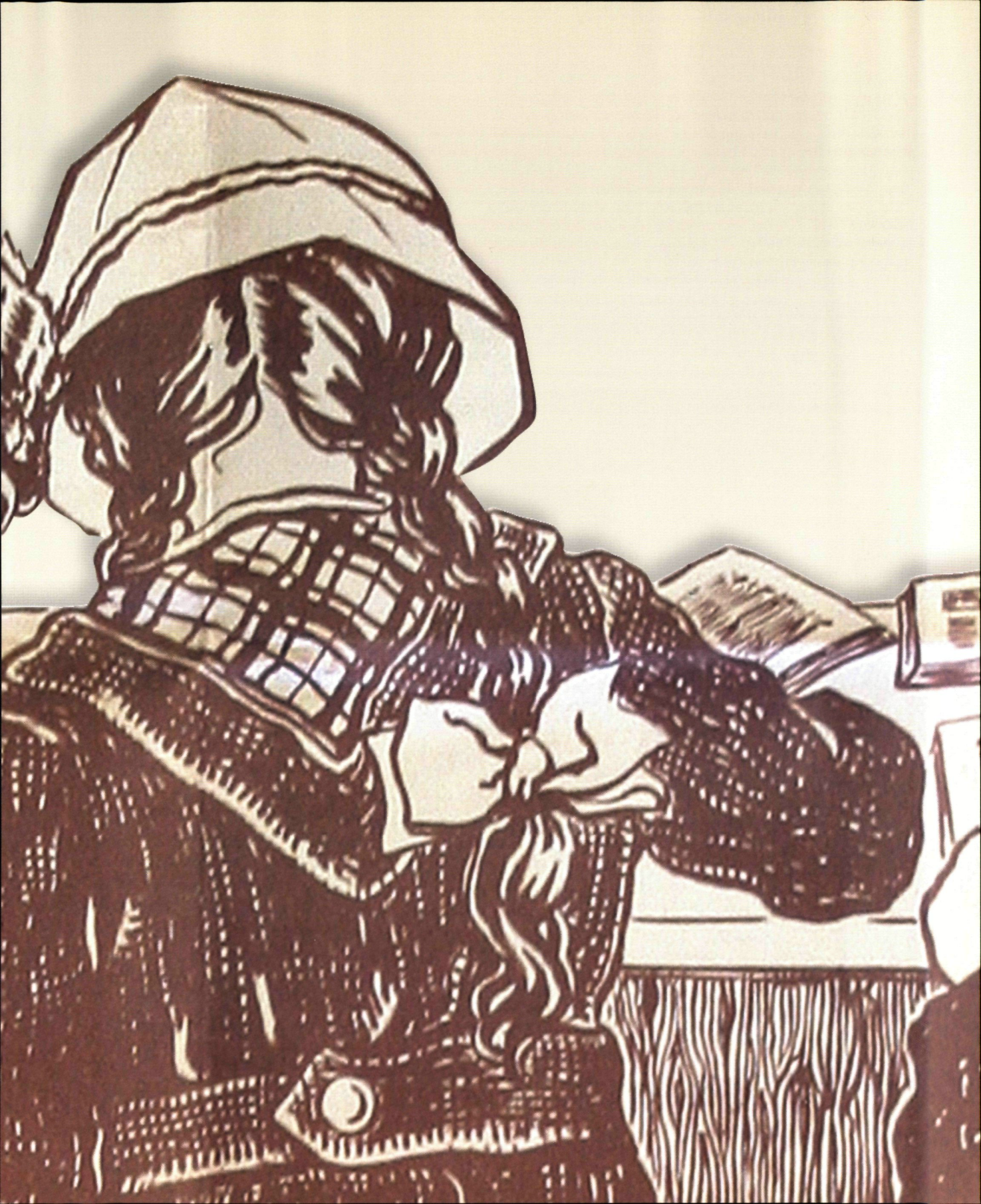

Wie de woorden 'bekende Vlaardingers' googlet, vindt op een pagina van Wikipedia de namen van zevenenzeventig stadsgenoten. Om in de vrije digitale encyclopedie opgenomen te kunnen worden, is het niet noodzakelijk dat iemands wieg in de Haringstad heeft gestaan. Als er maar een prestatie van formaat is geleverd. Twee beroemdheden zijn in ieder geval aan de aandacht ontsnapt, want Jean Jacques (Jan) Midderigh (1877-1970) en Johanna Berhardina (Dien) Midderigh-Bokhorst (1880-1972) woonden meer dan twintig jaar in Vlaardingen. Jan was kunstenaar en gaf tekenles aan de Burgeravondschool. Dien was in de eerste helft van de twintigste eeuw net zo beroemd als de nog steeds door velen bewonderde illustratrice Rie Cramer.

Als Jan Midderigh hoort dat de Burgeravondschool (B.A.S.) in Vlaardingen op zoek is naar een leraar in hand- en vaktekenen, reageert hij direct. De aanstelling zou een welkome aanvulling zijn op de zes wekelijkse lesuren stilleventekenen die hij geeft aan de Academie van Beeldende Kunsten in Den Haag.[1] Tijdens het sollicitatiegesprek maakt hij een gunstige indruk, evenals zijn meegebrachte tekeningen. M. Worp, directeur van de B.A.S., geeft echter de voorkeur aan een ander. 'J.J. Midderigh is', volgens inlichtingen die Worp heeft ingewonnen bij zijn huidige werkgever, 'een goede teekenaar en een zeer serieus mensch', die zonder twijfel kalm en tactvol de orde in de klas zal weten te handhaven. Delftenaar J.F. Hondius heeft echter meer onderwijservaring en, door een verblijf in het buitenland, bovendien een ruime visie op het vakonderwijs.[2] Op 3 oktober 1902, vierentwintig dagen voor de officiële opening van de school, krijgt Hondius zijn aanstelling. Toch laat hij op 18 oktober weten ervan af te zien. De eis dat hij zich in Vlaardingen moet vestigen, is voor hem een onoverkomelijk bezwaar, want tien lesuren per week leveren zo weinig op dat hij op zoek moet naar nog een werkgever en die kan vergelijkbare eisen stellen.[3] Op de valreep wordt Jan Midderigh benaderd met de vraag of hij nog steeds voor de functie voelt en hij reageert enthousiast. Vrij snel na zijn benoeming in tijdelijke dienst[4] verhuist Jan naar Vlaardingen en gaat op kamers wonen bij het echtpaar Daniël van der Vliet en Maartje Strik aan de Eendrachtstraat 14.[5] Hoewel hij op dat moment al is verloofd met Dien Bokhorst, zal het nog een aantal jaren duren voordat zij zich bij hem voegt. Eerst moet er worden gespaard om te kunnen trouwen.

Wonen en werken in Vlaardingen

Jan begint in Vlaardingen als leraar hand- en vaktekenen op het moment dat het ambachtsonderwijs voor jongens een doorstart maakt. Het jaar daarvoor hadden de bestuursleden van het Vlaardingse departement van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen[6] aangekondigd dat ze het door hen georganiseerde en door de gemeente gesubsidieerde tekenonderwijs wilden beëindigen, omdat niet meer kon worden voldaan aan de eisen.[7] Op 16 januari 1902 stellen B&W aan de gemeenteraad voor om daarvoor in de plaats zelf een school te stichten, die voorziet in de behoefte aan middelbaar onderwijs voor a.s. ambachtslieden.[8] Tien maanden later verrijst aan de Zomerstraat een gloednieuw gebouw, naar een ontwerp van G.N. Itz,

Links: Het gebouw van de Burgeravondschool aan de Zomerstraat.
Rechts: Leerlingen aan het werk in de vaktekenzaal van de Burgeravondschool.
Beide foto's zijn afkomstig uit het album dat Jan Midderigh krijgt bij zijn afscheid in 1928.
(Collectie Stadsarchief Vlaardingen).

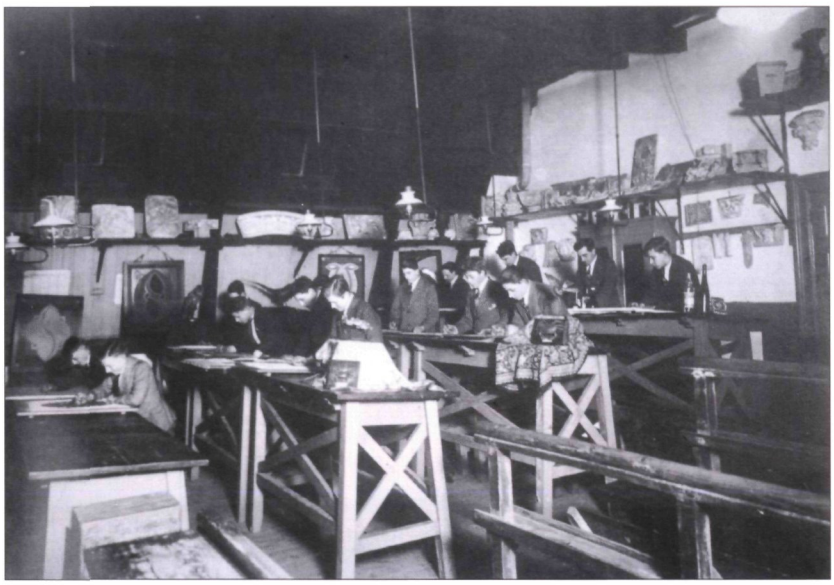

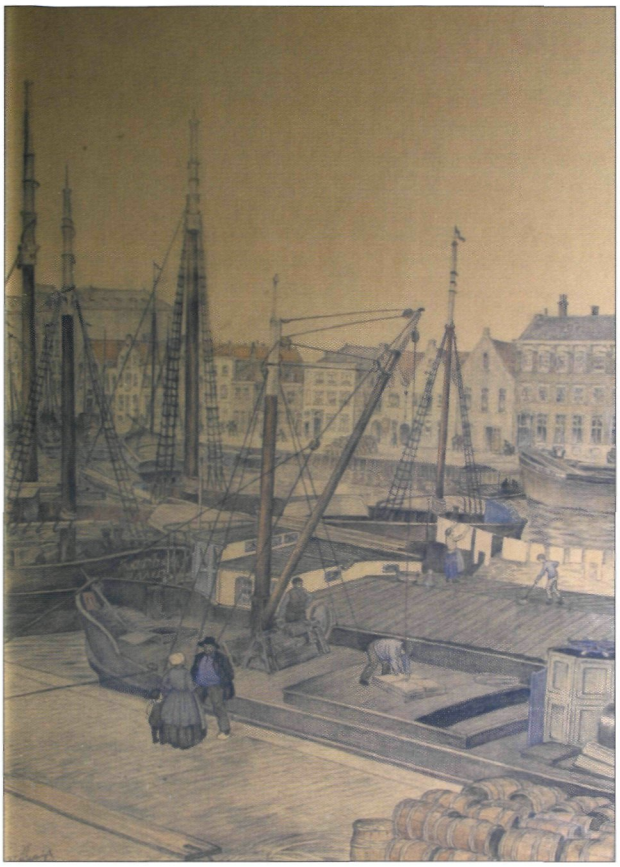

Een ingekleurde tekening van Jan Midderigh met schepen langs de Oosthavenkade en zicht op de Westhavenkade. Te zien zijn de rederijpanden van Hoogendijk & Vriens (later Sprij) tot en met het post- en telegraafkantoor (nu Museum Vlaardingen).
(Collectie Stadsarchief Vlaardingen).

Het echtpaar Midderigh-Bokhorst in hun huis aan de Binnensingel, 1911.
(Foto Jac. Niestadt, collectie M. van Slooten-Midderigh).

directeur van Gemeentewerken. Het biedt in principe plaats aan honderdvijftig jongens uit de arbeidersklasse, die tijdens de wintermaanden in de avonduren het vak van timmerman, verlakker, behanger, stoffeerder, smid etc. kunnen leren. De jongens krijgen les in (vak)tekenen, rekenen, taal, wiskunde en natuur- en werktuigkunde. Overdag werken ze voor een baas en brengen de opgedane kennis in praktijk.[9]
Jan heeft zijn handen vol aan de nieuwe baan, want de lesstof moet allemaal nog bedacht en ontwikkeld worden, ook voor de driejarige voortgezette cursus aan de Teekenschool, die eveneens wordt ondergebracht in het gebouw aan de Zomerstraat.[10] Hij geeft tien uur les op de B.A.S. en vijftien uur op de Teekenschool.[11] Beide opleidingen voorzien in een behoefte. In 1902 melden zich honderdvijf leerlingen aan en twintig jaar later staan er al ruim tweehonderdvijftig leerlingen ingeschreven. Het lerarencorps groeit in die tijd mee van zes naar eenentwintig leraren. De explosieve groei heeft een keerzijde. Zolang Jan voor de B.A.S. werkt, is het woekeren met de ruimte. Zelfs de directeur moet in 1912 zijn kamer opofferen. 'Deze werd bij de schoollokalen getrokken, zodat de directeur niet meer de beschikking had over een eigen spreek- of werkkamer. De conciërge bivakkeerde zelfs op de gang en de gehele zolder zat vol leerlingen.' In 1917 worden nog drie lokalen van de voormalige meisjesschool betrokken.[12]
Het college van B&W, aangespoord door de nieuwe wet op het lager onderwijs (1880) en de ontwerp-leerplichtwet (1898), begint al vóór de stichting van de B.A.S. met de reorganisatie van het openbaar onderwijs. De scholen krijgen ter aanduiding een letter. Aan de Broekweg staat School A voor kosteloos onderwijs, de school voor minvermogenden aan het Westnieuwland krijgt de letter B, de nieuwe lagere school aan de Oosterstraat heeft de letter C en zowel jongens als

meisjes gaan voortaan samen naar School D voor Meer Uitgebreid Lager Onderwijs (M.U.L.O.) aan de Zomerstraat.[13] Als er in 1903 op School D een tekenleraar nodig is voor de drie hoogste klassen, solliciteert Jan. Hij is de enige. Voor de vorm legt directeur H.K.A. Vosbergen nog een lijstje aan met drie kandidaten, maar hij weet al dat 'de heer M. zeer geschikt beloofd te zijn voor de vervulling van bedoelde taak'.[14] Jan leert de leerlingen van School D tekenen naar de natuur met behulp van draad- en blokmodellen en eenvoudige voorwerpen uit de naaste omgeving.[15] In 1907 komen er nog een paar lesuurtjes bij als hij wordt benoemd aan de Rijksnormaalschool te Maassluis.[16] Samen met acht collega's leidt Jan er onderwijzers en onderwijzeressen op voor het lager onderwijs.[17] Qua reistijd is de buurgemeente van Vlaardingen natuurlijk veel gunstiger gelegen dan Den Haag en Jan neemt dan ook onmiddellijk afscheid van zijn bijbaan aan de Academie.[18]

De Dagteeken- en Kunstambachtsschool voor Meisjes in Amsterdam

Dien Bokhorst begint haar carrière ook in het onderwijs. Vanaf 1900 geeft ze zes uur per week les in stilleventekenen aan de Academie van Beeldende Kunsten in Den Haag.[19] In mei 1902 leest ze in de krant dat er aan de Amsterdamse Dagteeken- en Kunstambachtsschool voor Meisjes[20] verschillende vacatures zijn.[21] Op deze school bekwamen meisjes en vrouwen zich naast tekenen o.m. in boekbinden, textielkunst en het beschilderen van keramiek, zodat ze 'zich een onafhankelijk bestaan kunnen verschaffen'[22] dan wel doorstromen naar het academieonderwijs.[23] In het leerlingenbestand zijn dochters van kooplieden, winkeliers, ambtenaren, onderwijzers en militairen rijk vertegenwoordigd.[24]

Dien heeft haar zinnen gezet op twee functies, die van lerares lithograferen en etsen en die van lerares tekenen. Voor één functie verhuist ze niet naar Amsterdam laat ze het bestuur, onder voorzitterschap van jonkvrouw Jeltje de Bosch Kemper[25] weten. De sollicitatiecommissie worstelt met die eis. Haar ingestuurde etsen en litho's halen het namelijk niet bij die van andere kandidaten, maar het tekenwerk is zo goed dat ze Dien in ieder geval willen aannemen als tekenlerares. Er gaat een brief naar Den Haag met het voorstel om negentien uren tekenles te gaan geven in plaats van de voorgestelde veertien lesuren. Ze gaat akkoord.[26] Dien vertrekt naar Amsterdam en gaat daar wonen aan de Stadhouderskade 67.[27] De nieuwe baan levert haar naar eigen zeggen 'veel geestelijk profijt' op vanwege de omgang met collega's, onder wie 'zeer bekende artistieke persoonlijkheden'.[28]

Als het bestuur begin 1904 het tijdelijk contract wil omzetten in een vast contract bedankt ze voor de eer 'daar ze haar tijd te veel noodig heeft ten einde zich geheel aan 't illustreeren te wijden'.[29] Dat is niet de enige reden, want op 18 april 1905 trouwen Jan en Dien in Den Haag. Ze betrekken vervolgens een bovenwoning aan de Hofsingel 65 in Vlaardingen. Anderhalf jaar later ziet dochter Hannie (1906-1989) het levenslicht en met de geboorte van zoon Bernard (1911-1986) is het gezin compleet. Vóór de geboorte van Bernard (Ben) verhuizen ze naar een ruimer huis aan de Binnensingel 18. Om Dien bij te staan in het huishouden en bij de verzorging van de kinderen komt Maartje Strik, de voormalige hospita van Jan, bij hen inwonen.[30] Dat is geen overbodige luxe, want Dien geeft haar passie voor tekenen en schilderen niet op voor het moederschap. Ze is inmiddels een veelgevraagd illustratrice en exposeert regelmatig in binnen- en buitenland. Dien breekt met de heersende opvatting dat een gehuwde vrouw zich uitsluitend bezighoudt met het huishouden en de opvoeding van de kinderen. En waarom zou ze ook. Tekenen en schilderen kan ze als geen ander, het zit in de genen. Daarnaast gaat ze al jaren om met progressieve vrouwen die zelf bepalen hoe ze hun leven willen inrichten. Een beetje geluk heeft ze ook, want aan het einde van de negentiende en in de eerste helft van de twintigste eeuw is er volop werk voor talentvolle kunstenaars.

Kunstzinnige genen

Het artistieke talent openbaart zich voor het eerst bij Hendrik Gerrit Bokhorst (1830-1891), de stamvader van het schildersgeslacht Bokhorst. Hij is de drie jaar oudere broer van Diens vader. Omdat weinig kunstenaars in die tijd kunnen leven van de kunst, begint Hendrik Gerrit in 1855 een schildersbedrijf in zijn geboorteplaats Deventer. In de vrije uren tekent en schildert hij portretten en landschappen. Zijn zoons Johan (1865-1942) en Engelbartus (1871-1939) geeft hij teken- en schilderlessen, gevolgd door een degelijke kunstnijverheidsopleiding. Als Hendrik Gerrit overlijdt, zetten de zoons en na hen een kleinzoon het schildersbedrijf voort tot in de twintigste eeuw. Johan legt zich toe op het decoreren van gebouwen, zoals de koninklijke wachtkamer in het Amsterdamse Centraal Station. Engelbartus groeit uit tot een vakkundige glasbrand- en plateelschilder. Iedere Bokhorst in het schildersbedrijf maakt, naast opdrachten, ook vrij werk, dat alom wordt gewaardeerd en geprezen.[31]

De timmermansleerling Hendrik Bokhorst (1833-1885), de vader van Dien, slaat een hele andere weg in dan zijn kunstzinnige broer.[32] Na een diensttijd van vijf jaar reist hij in 1857 naar de residentie Bantam op Java en gaat daar waarschijnlijk aan de slag als werkbaas. Vervolgens werkt hij als tijdelijk opzichter bij de Burgerlijke Openbare Werken in de residentie Batavia.[33] In 1862 maakt hij een vervolgstap op de maatschappelijke ladder als hij wordt aangesteld als opzichter der 2e klasse bij de Burgerlijke Openbare Werken in Anjer op Java.[34] Met een prachtig getuigschrift op zak, waarin hij wordt geroemd om zijn trouw en eerlijkheid, stapt hij in 1868 over naar het leger.[35] Als militair opzichter der Genie 3e klasse (adjudant-onderofficier) maakt hij deel uit van het korps Sappeurs.[36] Hij heeft het tij mee. Steeds meer gebieden komen onder Nederlands gezag en dat genereert werk voor burgers en militairen. Tussen 1870 en 1880 vestigen zich rond de tienduizend Europeanen, voornamelijk jonge vrijgezelle mannen, in de Nederlandse kolonie. De leefomstandigheden zijn er nog

verre van comfortabel, waardoor weinig Europese vrouwen de oversteek wagen.[37]
Hendrik gaat, als hij genoeg geld verdient, op zoek naar een inlandse huishoudster, een zogenoemde njai, om voor hem te koken, te wassen en het bed met hem te delen. Uit die relatie wordt in 1861 Gerrit Jan geboren, de eerste zoon van Hendrik en de inlandse Tjio Wie Nio. Na Gerrit Jan schenkt ze aan nog acht kinderen het leven.[38]
Hoewel een aantal moraalridders geen goed woord over heeft voor de seksuele omgang tussen inlandse vrouwen en Europese mannen, wordt er overwegend neutraal en zelfs positief aangekeken tegen deze wijdverbreide leefwijze. Meestal blijven de mannen hun njai namelijk trouw waardoor de geslachtsziekte syfilis zich niet als een olievlek over de kolonie kan verspreiden.[39]
Hendrik trouwt op 6 februari 1872 in Pelantoengan met Tjio Wie Nio.[40] Weinig mannen voelen voor zo'n 'gemengd' huwelijk vanwege de vaak negatieve gevolgen, zoals een verplichte overplaatsing of het uitblijven van promoties.[41] Of dat ook voor hem geldt, is de vraag. Weliswaar worden de kinderen verspreid over heel Java geboren, maar van stilstand in zijn carrière is geen sprake. Het blijft gissen naar zijn overwegingen. Mogelijk wil Hendrik met het huwelijk zijn kinderen echten of de liefdesband, die gedurende het concubinaat is ontstaan, bevestigen.
In 1877 slaat het noodlot toe als de dan 35-jarige Tjio Wie Nio op 29 juni in Soerabaja overlijdt en Hendrik achterblijft met acht kinderen (dochter Johanna was al in 1868 overleden).[42] Drie maanden na Tjio Wie Nio overlijdt ook de jongste dochter, Emma.[43] Vanwege gezondheidsproblemen krijgt Hendrik twee jaar verlof om in Nederland te herstellen, met daarbij de aantekening dat hij gedurende die tijd aanspraak behoudt op bevordering. Inmiddels is hij opgeklommen tot magazijnmeester der Genie 3e klasse en beheert hij het genie-magazijn te Semarang.[44] Door zijn promotie schaart hij zich als 2e luitenant onder de militairen met een officiersfunctie.[45] Voordat hij naar Nederland vertrekt, verkoopt hij zijn zo goed als nieuwe inboedel door een vendutie te houden.[46]

Johanna Berhardina Holtgräve

Op 24 juni 1878 vestigt Hendrik zich, samen met zijn zes zonen en dochter Nelly, aan de Tuinen in Deventer.[47] Ongetwijfeld wil hij de verlofperiode in Nederland gebruiken om de oudere kinderen naar school te laten gaan en voor hen en de kleintjes een nieuwe moeder te zoeken. Staan de Deventer vrouwen in de rij om te trouwen met een ziekelijke weduwnaar die binnen niet al te lange tijd terugkeert naar de Tropen? Het lijkt niet waarschijnlijk, omdat ze behalve hem ook nog eens zeven kinderen uit een 'gemengd' huwelijk erbij krijgen. Toch vindt Hendrik een geschikte huwelijkskandidate in Johanna Berhardina Holtgräve (1842-1915). Zij is een dochter van Johann Heinrich Holtgräve, een in Westerkappeln bij Osnabrück geboren orgelbouwer die in 1834 naar Deventer kwam en daar de orgels in de Lebuinuskerk en de Bergkerk bouwde.[48]
Vijf maanden later vraagt hij toestemming aan de Minister van Staat om met Johanna Berhardina te mogen trouwen. Dit is vereist omdat zijn aanstaande negen jaar jonger is dan hijzelf en dat is een niet te verwaarlozen risico vanwege de kans dat ze te zijner tijd een langdurig beroep moet doen op 'het weduwen- en weezenfonds van de officieren van de landmagt in Nederlandsch-Indië'. Nadat hij *f* 606,- in het fonds heeft gestort, staat niets hen meer in de weg om elkaar op 13 februari 1879 het jawoord te geven.[49]
Op 30 augustus 1879, een dag na Hendriks bevordering tot magazijnmeester der Genie 2e klasse/1e luitenant,[50] laten de Bokhorsten Deventer achter zich, met uitzondering van zoon Henri (1863-1899), die naar Kampen vertrekt.[51] Op 13 september kiezen ze vanuit Amsterdam het ruime sop en varen, vergezeld door gouvernante J. Brusse, met het *SS Prins van Oranje* naar Nederlands-Indië.[52] Negen maanden later, op 31 mei 1880, wordt Johanna Berhardina geboren in Soerabaja,

Het gezin Bokhorst in Nederlands-Indië, met v.l.n.r. Nelly, Albert, Johanna Berhardina Bokhorst-Holtgräve, Eduard (of Otto), de jonge Dientje en Hendrik Bokhorst, z.j.
(Collectie F. Lapré).

omringd door een grote schare halfbroers en een halfzus.
Hendrik maakt de geboorte echter niet mee. Vijf dagen daarvoor is hij vanuit Batavia per *SS Bromo* vertrokken naar de provincie Atjeh in Noord-Sumatra, waar opstandelingen vechten voor onafhankelijkheid.[53] In december van datzelfde jaar reist zijn vrouw met de kinderen hem achterna.[54] Bij terugkomst in juli 1881[55] wordt hij beloond met een onderscheiding: het Ereteken voor Belangrijke Krijgsbedrijven, gesp Atjeh 1873-1880. Na dit avontuur gaat zijn gezondheid achteruit, afgaande op de de vele terug- en herplaatsingen. Vier jaar later, op 16 juli 1885, overlijdt hij in Fort Willem I in Semarang.[56] Oudste zoon Gerrit Jan (1861-1906) wordt aangewezen als voogd over de nagelaten kinderen.[57]
Veel tijd om te rouwen heeft Hendriks weduwe niet, want

Dien Midderigh in 1908. Een foto uit haar plakboek. (Collectie Stadsarchief Vlaardingen).

er moet van alles worden geregeld. Wat gebeurt er met de stiefkinderen en hoe moet het met de financiën? Nelly (1870-1888), Eduard (1872-1932) en Albert (1875-1904) zullen bij haar blijven en gaan samen met de dan vijfjarige Johanna Berhardina mee terug naar Deventer. Otto is al in 1882 op negenjarige leeftijd overleden[58] en William (1866-1933) blijft achter op Java. Gerrit Jan geeft zijn stiefmoeder toestemming om met het geld, uitgekeerd door het weduwen- en wezenfonds, de opvoeding en het onderhoud van de stiefkinderen te bekostigen. Zijzelf kan rekenen op een jaarlijkse toelage van *f* 796,-, aangevuld met een bedrag voor haar eigen dochter totdat deze meerderjarig is.[59] Op 9 september 1885 scheept de weduwe zich met haar kinderen in op het *SS Koningin Emma*.[60] Het aanzienlijk ingekrompen gezin woont in Deventer achtereenvolgens aan de Brink, de Tuinen en op de Worp, het uiterwaardengebied aan de overkant van de IJssel. Amper twee jaar later overlijdt Nelly, waarna in 1892 het gezin uit elkaar valt. De jongens gaan terug naar Indië en Johanna Berhardina Bokhorst-Holtgräve vertrekt samen met de twaalfjarige Dien naar Den Haag.[61] Aanleiding om zich juist in deze stad te vestigen, is een toekomstdroom: moeder wil – daartoe ongetwijfeld gestimuleerd door de neven Bokhorst – dat het tekentalent van haar dochter tot volle wasdom komt. Op veertienjarige leeftijd neemt Dien al deel aan de 'wintercursus voor vrouwelijke leerlingen' aan de Academie van Beeldende Kunsten in Den Haag.[62] Tegelijkertijd volgt ze de vijfjarige opleiding aan de Hoogere Burgerschool voor Meisjes in dezelfde stad.[63] Als ze in 1897 haar diploma haalt, gaat ze voltijds studeren aan de Academie. In november 1898 slaagt ze voor de 'Akte Teekenen LO'. Dat is een knappe prestatie, want ze is één van de vijf vrouwelijke kandidaten die slagen. Elf meisjes worden afgewezen.[64] Een jaar later volgt de MO-Akte M1.[65] Ter verbreding van haar (anatomische) kennis volgt zij gedurende het winterseizoen 1899-1900 de cursus 'schilderklasse met model'.[66]

Jacobus Godefridus Johannes Midderigh

De veertienjarige Jan Midderigh begint in 1891 met de wintercursus 'technisch onderwijs' aan de Academie van Beeldende Kunsten in Den Haag. De opleiding lijkt op de Vlaardingse Burgeravondschool, want Jan zit in een klas met allemaal jongens en mannen die een vak uitoefenen, zoals dat van steendrukker, tekenaar, lijstenmaker, fotograaf etc.[67] Hij is de enige zonder beroep; ongetwijfeld volgt hij overdag een reguliere middelbare schoolopleiding. In 1894 maakt hij meteen een goede start met de opleiding MO-tekenen: voor de afdeling 'ornament' krijgt hij een eervolle vermelding en voor het 'wandplaatteekenen' – een genre waarin hij zich later zal specialiseren – een prijs.[68] In augustus 1898 slaagt hij voor de akte MO-handtekenen.[69]
De artistieke aanleg erft Jan van zijn vader Jacobus Godefridus Johannes Midderigh (1823-1890), die als (hout)graveur en tekenaar de kost verdient in Parijs.[70] Voor een goedkope geïllustreerde uitgave van de *Camera Obscura* van Hilde-

Op deze belijdenisplaat, een uitgave van Editio te Hillegom, is duidelijk te zien hoe vaardig Jan Midderigh de tekeningen van zijn vrouw omlijst met sierlijke randen.
(Collectie Stadsarchief Vlaardingen).

brand maakt hij de gravures, evenals voor *Don Quichotte* van Cervantes.[71] Jacobus Midderigh studeert in 1840-1847 aan de Academie van Beeldende Kunsten te Amsterdam.[72] Nadien verhuist hij met zijn ouders naar Parijs, waar zijn vader actief is in de wijnhandel. In 1861 trouwt Jacobus met de couturière Clémence Amande Laurence Auxilion en uit dat huwelijk worden een of twee zoons geboren.[73] Na het overlijden van zijn echtgenote gaat hij in 1876 een nieuw huwelijk aan met de uit Den Haag afkomstige Jansje Staade (1855-1943). Op 7 juli 1877 – het gezin woont dan aan de Boulevard St. Michel in het vijfde arrondissement van Parijs – wordt hun zoon geboren: Jean Jacques Midderigh.[74] Na de geboorte van dochter Marie Henriëtte Joséphine (Mies) in 1884 loopt het huwelijk al snel op de klippen. In 1885 verlaat Jansje haar man en vestigt zich met de kinderen in Den Haag aan het Spui 103.[75] Vijf jaar later overlijdt Jacobus Midderigh in Parijs.
Frappant zijn de overeenkomsten tussen Dien en Jan qua afkomst en jeugdjaren. Beiden zijn kinderen uit een tweede huwelijk van hun vaders, ze hebben kunstzinnige genen, worden geboren in het buitenland en opgevoed door hun moeders. Net zoals Dien gaat Jan naar de Academie van Beeldende Kunsten in Den Haag en daar ontluikt de liefde voor elkaar.

De eerste feministische golf
De tijd waarin Dien studeert en werkt, is verre van saai. Aan het begin van de twintigste eeuw ketenen Engelse suffragettes zich vast aan een hek van het parlementsgebouw om hun eis voor kiesrecht kracht bij te zetten. De vrouwen stoken geregeld brandjes en gieten zuur in de stembussen, zodat de biljetten onleesbaar worden.[76] In Nederland gaat het er niet zo heftig aan toe, maar de onvrede is net zo groot. Ongehuwde vrouwen, uit voornamelijk de midden- en hogere klassen, voelen zich achtergesteld ten opzichte van mannen, want ze mogen niet meedoen in het politieke en openbaar bestuur, worden beperkt of niet toegelaten tot scholen en universiteiten en vererving loopt via de mannelijke lijn. Zo is het voor hen bijna onmogelijk om een (financieel) onafhankelijk leven te leiden. Vrouwvriendelijke wetgeving komt er volgens de actievoersters alleen als vrouwen kiesrecht krijgen. Het is een lange en taaie strijd met in 1917 de eerste mijlpaal als vrouwen in het parlement gekozen mogen worden. In 1919 krijgen vrouwen actief kiesrecht.
Het proces van bewustwording van de vrouw zet echter al eerder in. In 1898, op de *Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid* in Den Haag, laten de dames trots zien wat ze in ruim dertig jaar hebben bereikt.[77] Heeft Dien de tentoonstelling bezocht? Het is niet ondenkbaar, in 1898 woont en studeert ze immers in Den Haag. Misschien zit ze wel in het publiek als gynaecologe Catharina van Tussenbroek spreekt over het nieuwe type vrouw dat, in tegenstelling tot 'het door zeden en conventie geijkte type, door arbeid economisch onafhankelijk moet worden', in ieder geval als ze ongehuwd is. 'We zullen zijn de draagsters van het ideale, onverschillig of wij den bezem, de naald, het ontleedmes of het roer van Staat hanteeren.'[78] Dien voldoet volledig aan het profiel van het nieuwe type vrouw. Ze hanteert de pen, het potlood en het penseel met grote vaardigheid en kan in haar eigen levensonderhoud voorzien.

Vrouwenorganisaties
De tentoonstelling is een groot succes. Met de opbrengst worden nieuwe vrouwenorganisaties opgericht. Eén daarvan is de Nederlandsche Vereeniging voor Verbetering van Vrouwenkleeding. Dien maakt illustraties voor het maandblad van de vereniging en werkt zo mee aan de verspreiding van het idee dat de mode toe is aan een ingrijpende verandering. De Vereeniging propageert soepelvallende kleding van lichte ademende stoffen, de zogenoemde reformkleding, waarin de 'nieuwe feministische' vrouw zich in het dagelijks leven vrij kan bewegen en gezonder blijft.[79] Niet iedereen draagt deze revolutie op kledinggebied een warm hart toe. Liever snoeren tegenstandsters zich in een korset met daarover een jurk vol

Eén van de vele modetekeningen die Dien Midderigh-Bokhorst maakt voor *De Vrouw en haar Huis* (17e jaargang, 1922-1923). (Collectie Stadsarchief Vlaardingen).

baleinen en een sleep, dan zich te vertonen in die 'hobbezakken'. Dien tekent de ene na de andere reformjurk, waarvan sommige met behulp van de beschikbare patronen nagemaakt kunnen worden. Behalve in het maandblad van de vereniging doet ze dat voor het blad *Schoonheid door Gezondheid* (1902-1904) en vanaf 1906 voor het damesblad *De Vrouw en haar Huis* onder leiding van feministe Elisabeth M. Rogge (1858-1945), die via het tijdschrift de ontwikkelde vrouw wil informeren over het huishouden, kleding, kunst en nijverheid. Dien blijft tot 1932 aan *De Vrouw en haar Huis* verbonden. Als het blad vijfentwintig jaar bestaat, staat Elisabeth Rogge uitvoerig stil bij de verdiensten van Dien. Juist omdat Dien de nieuwe mode altijd zo elegant verbeeldde, heeft ze, volgens Rogge, aangetoond dat reformkleding helemaal niet hoeft te leiden tot een hobbezakuiterlijk. Dien is daar het levende bewijs van. Ze draagt altijd elegante kleding en is tot op hoge leeftijd modebewust.[80] De kleinkinderen herinneren zich de lange kettingen die ze altijd op haar japonnen droeg.
De vrouwen die zich beijveren voor het vrouwenkiesrecht weten haar eveneens te vinden. In 1901 illustreert ze voor de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht (VvVK) een volgens *Het Nieuws van den Dag* 'boekske, waarin ze duidelijk maakt hoe onrechtvaardig 't toch is dat de vrouw geen kiesrecht heeft'.[81] Dien onderschrijft de beginselen van de vrouwenbeweging volledig. Ruim honderd jaar later herinnert kleinzoon Jean Jacques zich oma als een suffragette met moderne opvattingen. Ze was ook lid van de Nieuw-Malthusiaanse Bond, die geboortebeperking en -regeling propageerde. Zou ze in deze tijd leven, dan zou ze volgens hem ongetwijfeld op de PvdA of D66 stemmen. Kleinzoon Fred deelt deze opvatting en kenschetst haar als een wilskrachtige en ambitieuze vrouw.[82]

Kunst en vrouwen

Terwijl Dien en haar collega's overtuigd raken van hun eigen kunnen, dringt dat besef maar langzaam door bij mannelijke critici. Zij vinden dat kunstenaressen niet in de schaduw kunnen staan van hun mannelijke collega's. Volgens hen blijft het bij goedgelijkende, maar weinig tot de verbeelding sprekende portretjes en stillevens. Niemand heeft er iets op tegen dat vrouwen schilderen, maar ze worden nauwelijks opgemerkt of weggezet als hobbyisten. Degenen die er hun brood mee willen verdienen, gaan lesgeven of boeken illustreren. Daarin is voor talentvolle kunstenaars werk in overvloed als aan het einde van de negentiende eeuw de ideeën van het Engelse Arts and Crafts Movement, vertegenwoordigd door o.a. Walter Crane en Beatrix Potter, overwaaien naar Nederland. Hun sprookjesachtige, gedetailleerde en decoratieve illustraties sieren de Engelse kinderboeken. Vanuit hun overtuiging dat het uiterlijk van een kinderboek de kinderziel in positieve zin beïnvloedt, propageren ze dat de band, het zetsel, het materiaal en de illustraties één organisch geheel vormen. Door kinderen te omringen met schoonheid gaat niet alleen het kind erop vooruit, maar ook de volwassene en zelfs de hele gemeenschap; een socialistisch ideaal.[83] Met tentoonstellingen als *Kind en Kunst* (Amsterdam, 1906) en *Schoonheid in het Leven van het Volkskind* (Den Haag, 1914), dragen voorstanders deze visie uit. Hoe belangrijk Dien zelf de illustraties in kinderboeken en de afbeeldingen op wandplaten vindt, legt ze uit in de catalogus bij laatstgenoemde tentoonstelling. Muurschilderingen en wandplaten verhogen volgens haar niet alleen het esthetisch aanzien van het gebouw, maar stimuleren ook 'de ontwikkeling van de schoonheidszin der jeugd'. Dat komt omdat de harten

De eerste illustraties voor kinderen van de jonge Dien Bokhorst verschijnen in 1902 in *Heidekoninginnetje*, een 'klaviersprookje' van Catharina van Rennes. De bekende componiste en zangpedagoge is onder de indruk van haar werk en er volgen nog enkele opdrachten.
In 1916 illustreert zij *Wat onze Kinderen zingen*, 'een bloemlezing uit onze beste kinderliedjes', bijeengebracht door Ph. Kruseman. In menig huisgezin is hieruit naar hartenlust gezongen.
(Collectie Stadsarchief Vlaardingen).

Dien Midderigh-Bokhorst met dochter Hannie en zoon Ben in 1911.
(Foto Jac. Niestadt, collectie M. van Slooten-Midderigh).

Een afbeelding uit *Moes vertelt verder*, door S. Gruys-Kruseman, uit de serie *Voor 't kleine Volkje* (G.B. van Goor Zonen, 4e druk, ca. 1920). Dien gebruikt de kinderen vaak als inspiratiebron voor haar illustraties. Opvallend is de overeenkomst tussen de vrouw en het meisje op de afbeelding en Dien en Hannie op de foto.
(Collectie Stadsarchief Vlaardingen).

van kinderen zo ontvankelijk zijn voor schoonheid. Zij propageert sprekende kleuren, duidelijke lijnen en een rustige achtergrond.[84] Aan teksten stelt ze eveneens hoge eisen. Als presidente van een comité dat in 1929 een feest organiseert ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van de eerste Haagse H.B.S. voor meisjes,[85] haar voormalige middelbare school, schrijft ze beroemde oud-leerlingen aan met het verzoek om een bijdrage te leveren aan de revue. De auteur Jeanne Kloos-Reyneke van Stuwe geeft gehoor aan de oproep en Dien schrijft in een dankbriefje: 'Voortreffelijk hebt U mijn bedoeling begrepen en mooi en sober tot uitdrukking gebracht ons verlangen naar schoonheid, ons worstelend streven zonder ophef of zelfverheffing.'[86]
Vrouwelijke kunstenaars spelen in de beweging een belangrijke en vanzelfsprekende rol. De kinderonderwerpen liggen immers dicht bij de belevingswereld van de vrouw.[87] Dien tekent, net zoals haar collega-illustratoren, vele knusse en huiselijke tafereeltjes met daarop fraai geklede kinderen die zich

scharen rond de moeder. De enscenering op een foto, gemaakt door de Vlaardingse fotograaf Jac. Niestadt, met Dien, dochter Hannie en zoon Ben, doet denken aan deze tekeningen. Voor Dien zijn de kinderen en later de kleinkinderen 'geliefde modellen voor haar scheppingen'.[88] Verschillende journalisten zien de idyllische afbeeldingen als een verlengstuk van haar persoonlijke eigenschappen. Ze schrijven over Dien: 'Zij beluisterde hun fijne, teedere, lieve karaktertjes'[89] en 'haar kunst spreekt, juist doordat ze ook huisvrouw en moeder is, van haar groote liefde voor de kinderen'.[90] De kleinkinderen nuanceren dit beeld. In de omgang vonden ze oma vaak koeltjes en afstandelijk. Kleinzoon Kim schat in dat oma weinig aansluiting vond bij kinderen, dit in tegenstelling tot opa.[91]

Kunstkringen

In het fin du siècle wordt kunst 'met een boodschap' steeds belangrijker. Ook ontwerpers als H.P. Berlage willen het volk verheffen en opvoeden in goede smaak. Ze maken tafels, stoelen, kasten en ander huisraad vanuit de idee dat 'de schoonheid zich het eerst openbaart door vorm en kleur in toegepaste kunst'.[92] Eén van de plekken waar (draagkrachtige) kopers daarvoor en voor andere uitingsvormen van kunstnijverheid terecht kunnen, is meubelatelier N.V. 't Binnenhuis in Amsterdam dat in 1900 de deuren opent. In 1902 levert Dien Bokhorst op verzoek, net zoals haar neef Engelbartus Bokhorst uit Deventer, vrij werk aan dat hier aangekocht kan worden. Later wordt haar werk (aquarellen, pentekeningen, etsen en litho's) ook verkocht in kunsthandel De Zonnebloem van C. de Lorm in Den Haag.[93]

De nieuwe vormgeving is wel aan de Midderighs besteed. Jan en Dien omringen zich niet alleen met moderne meubels, maar ze gebruikt ze ook in haar illustraties en tekent woonkamers met strak vormgegeven meubilair en diepe vensterbanken waarop fleurige kussens liggen.[94] Als eerste vrouw in Nederland ontwerpt ze zelfs een meubel van rotan dat ze door een Haagse firma laat uitvoeren, de wieg voor dochter Hannie.[95]

Dien sluit zich aan bij vertegenwoordigers van de vernieuwende kunstnijverheid, die sinds 1904 zijn verenigd in de Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst (V.A.N.K.). Deze vereniging stelt zich ten doel de ontwikkeling van de kunstnijverheid te bevorderen en de belangen

Jan Midderigh maakt deze onvoltooide aquarel van het moderne interieur in hun woning aan de Willem Beukelszoonstraat. (Collectie M. van Slooten-Midderigh)

J. Waltman in Maassluis geeft van 1911-1919 het door ds. C.E. Hooykaas geredigeerde *Kerstboek voor Jong Holland* uit, met omslagen van Dien Midderigh-Bokhorst. Zij ontwerpt bovendien een aantal zgn. belijdenisplaten voor deze uitgeverij. Op de afbeelding het *Tiende Kerstboek voor Jong Holland*, in 1920 uitgegeven door Editio te Hillegom. Na het overlijden van Waltman in dat jaar worden diens activiteiten waarschijnlijk voortgezet door deze uitgeverij.
(Stadsarchief Vlaardingen. Archief van de Remonstrants Gereformeerde Gemeente, inv.nr. 523).

van de beroepsbeoefenaars te behartigen. Dien wordt in 1905 aspirant-lid en in 1910, samen met acht andere vrouwen, volwaardig lid met stemrecht. De V.A.N.K. groeit in de loop van de jaren uit tot een professionele en militante beroepsvereniging. Onder de V.A.N.K.-vlag exposeert Dien regelmatig werk, zoals in 1910 op de Wereldtentoonstelling in Brussel (eervolle vermelding voor illustratief werk in samenwerking met Jan[96]), Amsterdam, Parijs en Leipzig (eervolle vermelding).[97] Jan Midderigh wordt in 1932 'belangstellend lid' en mag in die hoedanigheid o.a. mee met de door de vereniging georganiseerde excursies.[98]

Een vrijzinnig echtpaar in Vlaardingen

Het duurt waarschijnlijk wel even voordat Dien zich thuis voelt in Vlaardingen. Jan woont er al ruim twee jaar en heeft door zijn werk iedere dag contact met leerlingen en collega's. Dien daarentegen werkt dagen achtereen thuis aan de (illustratie)opdrachten. Ze moet erop uit om geestverwanten te ontmoeten en vriendschappen te sluiten. Gewend aan de vele culturele activiteiten in Den Haag en Amsterdam, steekt het sterk verzuilde Vlaardingen met maar 21.000 inwoners daar wat bleekjes bij af. Ze kan lezingen bezoeken over verschillende politieke onderwerpen, maar op cultureel gebied valt er weinig te beleven of het moet de expositie zijn die Jan inricht met tekenwerk van zijn leerlingen.[99] Er gloort licht als in 1908 de Remonstrants Gereformeerde Gemeente nieuw leven wordt ingeblazen door predikant C.E. Hooykaas (1878-1933). Daar vinden Jan en Dien aansluiting bij gegoede Vlaardingers met vrijzinnige denkbeelden en een dominee die een liefhebber is van kunst.

In het gemeentelijke bevolkingsregister is bij zowel Jan en Dien als bij dochter Hannie in de kolom kerkgenootschap een dikke streep gezet door 'Ned. Herv.'. Bij zoon Ben, geboren in 1911, staat onder kerkgenootschap dan al 'geen' ingevuld.[100] Zij besluiten geen lid te worden van de Remonstrantse gemeente, maar staan geregistreerd als begunstigers.[101] Dominee Hooykaas werkt regelmatig samen met Jan en Dien. Als onder zijn redactie het *Kerstboek voor Jong Holland* verschijnt, tekent Dien de omslagen van de door J. Waltman in Maassluis uitgegeven boeken, hét kerstgeschenk voor zondagsschoolkinderen. Hannie is één van die kinderen. Zij bezoekt vanaf september 1913 de zondagsschool samen met o.a. leeftijdsgenote Sophie, dochter van de predikant.[102] In april 1925 wordt Hannie lidmaat.[103]

Ter gelegenheid van zijn aanstelling als predikant te Rotterdam in 1914, biedt Dien een getekend portret van Hooykaas aan 'dat een plaatsje krijgt in de bestuurskamer' van de kerk aan de Hoflaan.[104]

In remonstrantse kringen ontmoet het echtpaar Midderigh gelijkgestemde stadsgenoten. Zo sluit het een levenslange vriendschap met Johannes Henricus (Jan) van Linden van den Heuvell (1883-1948) en diens echtgenote Anna Petronella Elisabeth Theodora (Bets) Verploegh Chassé (1885-1960). Van Linden van den Heuvell, directeur van N.V. De Oude Lijnbaan, is een drukbezet man. Niet alleen is hij lid van de gemeenteraad, voorzitter van de Kamer van Koophandel en Fabrieken en secretaris van de Spaarbank, maar daarnaast grossiert hij ook in bestuursfuncties, waaronder die van de Remonstrants Gereformeerde Gemeente, de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen en de Maatschappij tot Bevordering der Toonkunst.[105] Jan is lid van 't Nut en Dien jarenlang ondervoorzitter van Toonkunst. Cultureel en sociaal is het echtpaar onderdak.

Met de strijd om het vrouwenkiesrecht wil het in Vlaardingen niet zo vlotten. Als de bestuursleden van de Rotterdamse afdeling van de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht eind 1908 een bijeenkomst in de zaal Harmonie beleggen in de hoop dat er zich genoeg vrouwen aanmelden om een Vlaardingse afdeling op te richten, vangen ze bot. De opkomst is bedroevend laag en hoewel een aantal vrouwen lid wordt, wil niemand in

het bestuur. Een paar maanden later lukt het wel. Geertruida Knottenbelt, Elisabeth de Witte-van der Brugge en Dien Midderigh-Bokhorst gaan samen het bestuur vormen.[106]

De vriendschap met J.H. van Linden van den Heuvell, eigenaar van de Oude Lijnbaan, levert Jan Midderigh een opdracht op voor het ontwerpen van een kalenderschild, waarop het interieur van de touwslagerij is afgebeeld.
(Collectie Stadsarchief Vlaardingen).

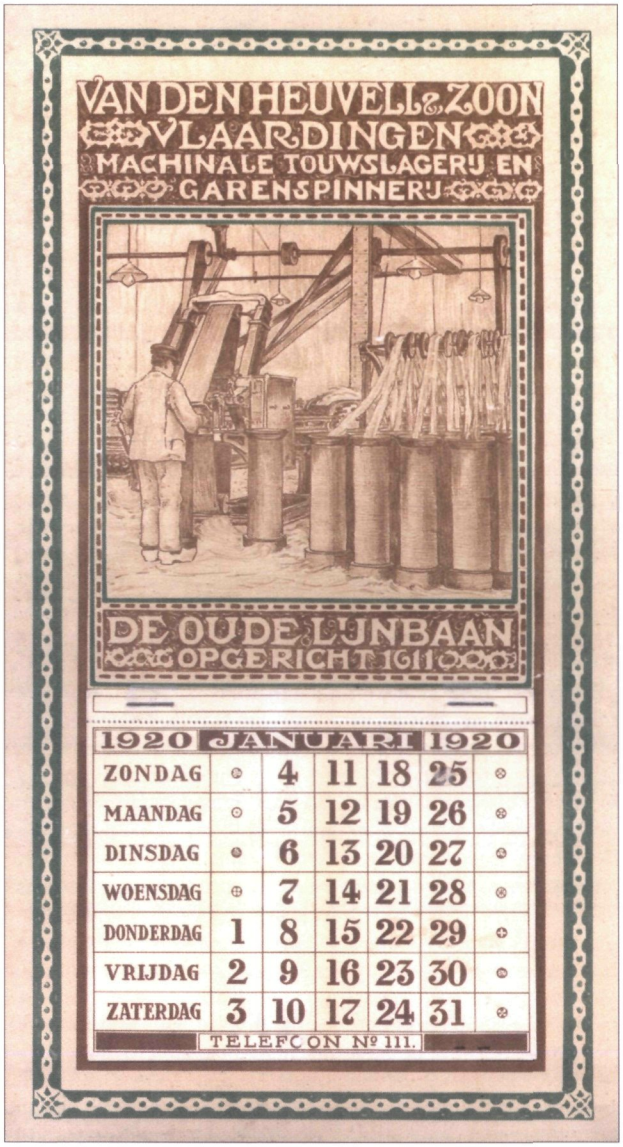

Tentoonstellingen in de zaal Harmonie

In lijn met de landelijke trend besluiten de bestuursleden van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen in november 1912 de *Tentoonstelling van Kinderlectuur* te organiseren. Daartoe wordt eerst een Comité voor Volkskunst geïnstalleerd. Dominee Hooykaas neemt de voorzittersrol op zich, W. van der Linde verricht secretariaatswerkzaamheden en A. Schouten, directeur van School D, treedt op als penningmeester.[107] Met de tentoonstelling hopen de organisatoren 'de kunstzin onder het volk te ontwikkelen, meer in het bijzonder om onder het oog van het volk te brengen dat ook in het goedkoope wel wat moois te vinden is en de aandacht op het schoone daarvan te vestigen'.[108] Jan en Dien bieden aan om belangeloos het tentoonstellingsaffiche te ontwerpen. De commissieleden maken graag van het aanbod gebruik. Jan neemt bovendien zitting in een subcommissie die de catalogus samenstelt. Het is het streven dat ieder Vlaardings huisgezin na de tentoonstelling een

Jan en Dien Midderigh-Bokhorst ontwerpen samen het affiche voor de *Tentoonstelling van Kinderlectuur* in 1912.
(Stadsarchief Vlaardingen. Archief van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, inv.nr. 72).

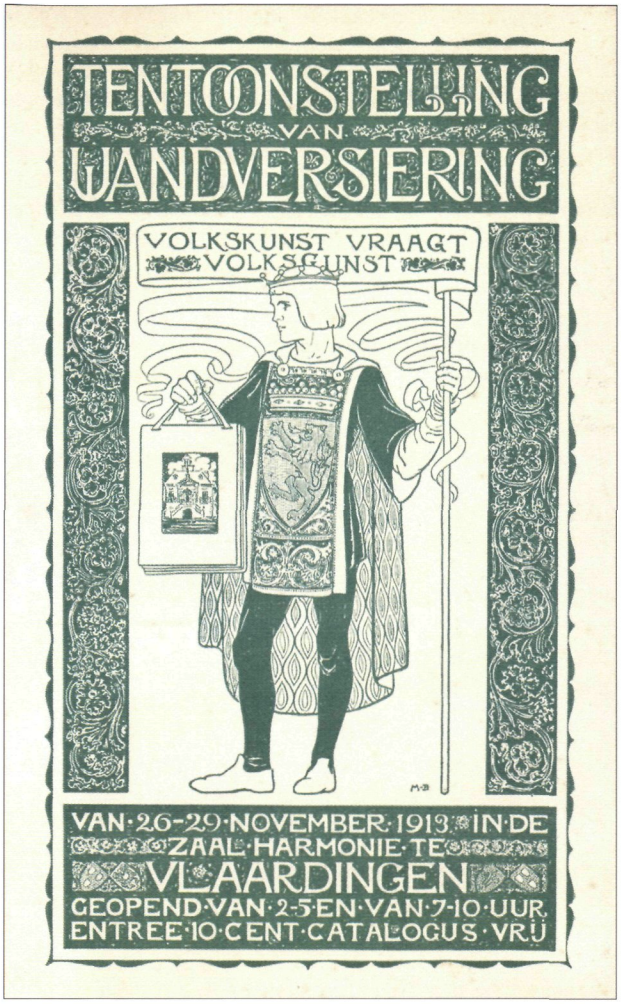

Affiche voor de *Tentoonstelling van Wandversiering* in 1913. In zijn rechterhand houdt de koning een afbeelding van het Vlaardingse stadhuis.
(Collectie Stadsarchief Vlaardingen).

exemplaar in zijn bezit heeft. Ouders kunnen zo verantwoorde boeken, gerangschikt per leeftijdscategorie, voor hun kroost uitzoeken. In Vlaardingen, Vlaardinger-Ambacht, Schiedam en Maassluis worden biljetten aangeplakt die belangstellenden moeten verleiden de tentoonstelling te bezoeken. Als op de openingsavond rond de klok van zeven de deuren van de zaal Harmonie opengaan, stromen de kinderen toe. Een journalist ziet daar ook kinderen uit de doelgroep tussen: 'Al spoedig vulde een talrijk, woelig, klein publiek op schoenen en klompen, in blouse en buis de stoelenrijen of de ruimten tusschen de etalages.' Ze kunnen niet alleen originele tekeningen van het echtpaar Midderigh-Bokhorst bewonderen, maar ook van Rie Cramer, Jan Sluijters, Willy Sluyter, Tjeerd Bottema etc. Daarnaast vergapen de kinderen zich aan een grote verscheidenheid aan boeken, waarvan vele zijn geïllustreerd door Dien of door Dien en Jan samen. Als de kinderen zijn vertrokken, houdt Dien een lezing voor de volwassenen over het illustreren van kinderboeken. Zij betoogt dat de illustraties in overeenstemming moeten zijn met de inhoud van het boek, maar volgens haar 'wordt dat niet door alle teekenaars streng nageleefd'. Johan Been komt nog over uit Den Briel om iets te vertellen over *Levensdurf en levensmoed in kinderboeken* en Ida Heijermans houdt een voordracht over *Kindercouranten en kindertijdschriften*.[109]

Het succes van de tentoonstelling smaakt naar meer. Onder leiding van wederom dominee Hooykaas wordt een jaar later, in november 1913, in de zaal Harmonie de *Tentoonstelling van Wandversiering voor School en Huis* ingericht. Bezoekers kunnen o.a. genieten van een grote hoeveelheid reproducties van meesterwerken. Voor deze tentoonstelling ontwerpen Dien en Jan ook ditmaal het affiche. Jan arrangeert bovendien de tentoonstelling en stelt de catalogus samen. In het voorwoord wijst hij de lezer op 'de enorme vlucht die de Chemigrafische reproductie heeft genomen'. Daardoor kan nu vrijwel iedereen kunst voor aan de muur kopen, want kunstgenot kent volgens hem geen klassenonderscheid. In de openingsspeech sluit Hooykaas daarop aan en benadrukt dat er nog veel verschil bestaat tussen klassen en standen. Maar 'in de sferen van 't hoogere leven, waartoe de kunst behoort geldt het verschil niet. En daarom is het Volkskunst - Kunst aan Allen,' zo houdt hij zijn gehoor voor.[110] In hoeverre de culturele volksverheffing ook het slechten van de klassenverschillen beoogt, is twijfelachtig en mogelijk persoonsgebonden. Zo heeft Dien er op oudere leeftijd grote moeite mee dat de dochter van haar naaister naar de M.U.L.O. gaat in plaats van naar de huishoudschool.[111]

Na het vertrek van Hooykaas lijkt de koek op. In 1914 constateren de bestuursleden van 't Nut dat het vrijzinnige element in Vlaardingen sporadisch voorkomt en bij de volksklasse nagenoeg geheel ontbreekt. Het ledental is tot een dieptepunt gedaald.[112]

Afdeling Vlaardingen der Maatschappij tot Bevordering der Toonkunst

De *Nieuwe Vlaardingsche Courant* meldt op 6 december 1913 dat in het kerkgebouw van de Remonstrants Gereformeerde Gemeente aan de Hoflaan een concert zal plaatsvinden, waaraan medewerking wordt verleend door de dames Van Linden van den Heuvell-Verploegh Chassé en Midderigh-Bokhorst. Onder meer worden duetten van F. Mendelssohn-Bartholdy en liederen van Bach ten gehore gebracht.[113] Dien beperkt zich dus niet alleen tot de beeldende kunst, maar houdt ook van muziek en kan goed zingen. Vijf jaar later constateren vier heren, waaronder Jan van Linden van den Heuvell, dat er in Vlaardingen op muziekgebied maar weinig te genieten valt, hoewel 'alle factoren voor een opgewekt muzikaal leven' hier

C.E. Hooykaas in 1914. Jan en Dien werken veel samen met deze kunstminnende remonstrantse predikant.
(Foto P. Dijkers. Collectie Stadsarchief Vlaardingen).

toch aanwezig zijn. In een circulaire roepen zij allen die van oordeel zijn 'dat van goede muziek een verheffende en veredelende invloed uitgaat' op om de handen ineen te slaan en over te gaan tot de oprichting van een Vlaardingse afdeling van de Maatschappij tot Bevordering der Toonkunst.[114] Zo'n veertig personen geven hieraan gehoor en melden zich op 22 januari 1918 in de serre van de zaal Harmonie. De oprichting van 'Toonkunst' is een feit en de aangetreden bestuursleden, waaronder Jan van Linden van den Heuvell en Dien Midderigh-Bokhorst, gaan aan de slag. De leden van de koorcommissie proberen ondertussen zanglustige Vlaardingers te interesseren voor het koor. Ruim honderd dames en heren geven zich op. Op 7 mei van dat jaar is de eerste uitvoering onder leiding van Jos. Vranken. De belangstelling is overweldigend. Het seizoen daarna telt het koor al driehonderd leden. Toonkunst organiseert naast de gewone uitvoeringen regelmatig kamermuziekavonden en maakt zich bovendien sterk voor de stichting van een muziekschool. Op 21 februari 1920 wordt deze school, gehuisvest op de bovenverdieping van het pand Lijnstraat 2, officieel geopend. De leerlingen van de orkestklas begeleiden regelmatig de concerten van het koor.[115] Tot haar vertrek uit Vlaardingen maakt Dien als ondervoorzitter deel uit van het bestuur.[116]

Spagaat

Hoewel Dien moeiteloos werk, sociale verplichtingen en moederschap lijkt te combineren, vindt ze het ook weleens lastig. Dat vertelt ze aan een journalist die in gesprek is met Suze Groeneweg (1875-1940). Suze wordt in 1918 namens de S.D.A.P. als eerste vrouw in de Tweede Kamer gekozen. Ter gelegenheid daarvan interviewt een journalist van *Het Volk* haar en terwijl Suze de vragen beantwoordt, zit Dien erbij om aan een portret van de volksvertegenwoordigster te werken. Haar ontgaat geen woord, want als Suze poneert dat de moeder in haar gezin hoort, stemt ze daar volmondig mee in. De journalist, die Dien kenschetst als 'zelve een onzer meest interessante vrouwen', noteert wat zij daarover te zeggen heeft. 'Ze vertelt hoe blij ze is, dat teekenarbeid 't haar mogelijk maakt veel thuis te werken. Als ze er eens 'n dag uit moet, zooals vanmiddag, dan geeft haar dat 't gevoel, alsof ze haar kinderen te kort doet.'[117] Het schuldgevoel bekroop haar vooral toen de kinderen wat ouder werden, herhaalt ze in 1949. 'Toen ze groter werden ontdekte ik, dat ze me veel slechter konden missen, dan toen ze nog in de wieg of de box lagen. Er was huiswerk om met ze te maken, er waren verhalen om naar te luisteren.' Toch laat ze vanwege het gezin zelden opdrachten schieten. Wel stopt ze op een gegeven moment met portretschilderen, omdat ze daarvoor vaak een paar dagen van huis is.[118] Ze heeft het ook zwaar als haar zieke moeder een poosje bij het gezin intrekt of als Hannie en Ben ziek zijn. 'Ik kom dus niet tot geregeld werken. 't Is anders bar zoo slecht als ons werk nu opschiet,' schrijft ze aan een van haar opdrachtgevers, Isaac Noothoven van Goor (1879-1967), directeur van uitgeverij G.B. van Goor Zonen te Gouda.[119] Hij steekt haar een hart onder de riem en toont begrip. 'Uit eigen ondervinding weet ik hoe wanhopend en deprimeerend een sleepende ziekte in naaste omgeving werkt.' Daartegen is volgens hem maar één goede remedie: 'Werk is de eenigste en natuurlijke afleiding.'[120] Dat is niet aan dovemansoren gezegd. Wel laat ze in alle contracten opnemen dat ze alleen 'behoudens ziekte in het gezin' aan haar verplichtingen kan voldoen. Dan moeten alle andere belangen wijken.[121]

Jan en Dien Midderigh-Bokhorst moeten een modern leven hebben geleid met een evenredig aandeel in de opvoeding. Kleindochter Hanneke twijfelt daar niet aan en herinnert zich opa als een gemoedelijke man die zijn 'moesje' met alles bijstond. En terwijl oma wel eens uit haar slof schoot als ze teveel lawaai maakten, was opa altijd zachtaardig en meegaand.

Omslag van *Bennie's Prentenboek* (1e druk 1914, 2e druk omstreeks 1920. Een uitgave van G.B. van Goor Zonen). Voor Dien is het voor het eerst dat ze een prentenboek illustreert. Zoon Ben staat model en het boek is aan hem opgedragen:'voor Bennie, geteekend door Moeder'. De uitgever stuurt een exemplaar naar koningin Wilhelmina voor prinses Juliana.
(Collectie Stadsarchief Vlaardingen).

Toen ze met haar moeder[122] en zusje Carola[123] inwoonden op de begane grond in het Wassenaarse huis, waarheen het echtpaar in 1927 was verhuisd, werd de afspraak gemaakt dat de meisjes niet op de woonverdieping van opa en oma mochten komen. Maar als oma naar een van haar clubbijeenkomsten ging, riep opa, zodra ze de voordeur achter zich sloot, 'kom maar'. Hij verwende zijn kleindochters met snoepgoed, maakte houten speelgoed, ook voor de kleinzoons, en tekende kartonnen popjes met een papieren garderobe. Maar ook oma liet zich niet onbetuigd en nam haar kleindochters op woensdagen regelmatig mee naar de voorleesmiddagen in het Haagse Damesleesmuseum. Samen leerden ze de kleinkinderen de namen van plantjes die ze tijdens lange wandelingen tegenkwamen. De naaister, die wekelijks aan huis kwam, maakte voor de meisjes jurkjes, waarvan de voorpanden door oma waren gesmockt. Altijd in voor vernieuwing nam oma een abonnement op de *Donald Duck* en las daaruit voor.[124]

Leven van de kunst

Jan verdient als leraar een vast inkomen. In 1905 ontvangt hij *f* 20,- per week voor het vervullen van lesuren aan drie scholen (B.A.S./Teekenschool, Academie en School D).[125] Ruim vijftien jaar later incasseert hij in Vlaardingen voor twee banen *f* 52,-, het inkomen uit de Rijksnormaallessen niet meegerekend.[126] Ter vergelijking: een kantoorbediende vindt in 1924 iedere week *f* 17,50 in het loonzakje.[127] Als vrije ondernemers vullen Jan en Dien het gezinsinkomen aan met verdiensten uit verschillende activiteiten. Na hun huwelijk in 1905 geeft Dien thuis zo nu en dan tekenlessen aan 'meisjes die zich speciaal op illustreeren toeleggen',[128] zoals aan Adrie Palingdood (zij is bekend geworden onder het pseudoniem Adri Alindo).[129] Maar het meeste geld verdient ze met illustreren, het ontwerpen van reclame-uitingen, prentbriefkaarten, wandplaten en kalenders. Vele uitgevers, zowel progressief en socialistisch van karakter als van christelijke signatuur, weten haar te vinden. Dien illustreert tijdens haar leven een indrukwekkend aantal boeken (zie de bibliografie), waarvan een flink aantal in samenwerking met haar echtgenoot.

Jan vult zijn salaris aan met het geld dat hij verdient met tekenlessen aan particulieren.[130] Met het argument dat het óók in het belang van de gemeente is als zij die dit wensen tekenonderricht kunnen krijgen binnen de gemeentegrenzen, verzoekt hij in april 1903 B&W vriendelijk doch dringend om hem in de zomermaanden op de woensdag- en zaterdagmiddagen gratis een schoollokaal in de B.A.S. ter beschikking te stellen waar hij zijn lessen kan geven.[131] Een journalist van *De Moker* krijgt er lucht van en verwijt het gemeentebestuur partijdigheid. Hij is van mening dat dit 'een zuiver privé zaak' is en dat de gemeente niet de zakken van leraren moet spekken.[132] Maar Jan krijgt onder bepaalde voorwaarden uiteindelijk toch zijn zin en gaat in oktober 1903 van start met zijn tekencursus.[133]

Onderhandelen op het scherpst van de snede

Dien toont zich assertief in de onderhandelingen over het honorarium dat ze wil verdienen en laat zich niet afschepen met een fooitje. Misschien leert ze die houding aan tijdens haar jeugd. Moeder Bokhorst-Holtgräve heeft het namelijk niet breed. Ze moet rondkomen van een bescheiden weduwepensioen, aangevuld met het loon dat ze als huishoudster[134] verdient. Als haar dochter studeert, moet ze zelfs een paar keer om kwijtschelding van de gemeentelijke belastingen vragen.[135]

De heer C.A.J. van Dishoeck, uitgever van het boek *Kinderleven*, maakt in 1904 al kennis met de jonge en eigenzinnige Dien Bokhorst. Ze probeert hem over te halen meer geld uit te trekken voor extra illustraties, omdat 'er veel momenten overblijven die als 't ware om illustratie vragen'. Ze heeft

Prentbriefkaarten, wandplaten en kalenders

In *De Haagsche Vrouwenkroniek* van 2 juni 1923 wordt lovend gesproken over vier series van ieder twaalf prentbriefkaarten met afbeeldingen van de hand van Dien Midderigh-Bokhorst. Deze zijn in 1918 uitgegeven door de Haagse firma Ed. Weenenk & Snel. De twee series met de titel *Au paradis des enfants* zijn bestemd voor kinderen en de andere series, *Elégances* en *Au bain de mer*, zijn gericht op het volwassen publiek. Minder verfijnd zijn de prentbriefkaarten, die in de jaren veertig verschijnen. In latere jaren signeert zij met 'Hannie Holt', een samenvoeging van de voornaam van haar dochter en de eerste lettergreep van de achternaam van haar moeder.

Minstens zo succesvol is ze met de door haar ontworpen wandplaten voor school en kinderkamer. De eerste serie onder de titel *Jeugd* verschijnt in 1924 bij uitgeverij Erven Martin G. Cohen in Den Haag. Latere series worden uitgegeven door Smith's Fine Art Publishing. Dien kan bij het ontwerpen van de wandplaten voor de kinderkamer haar fantasie de vrije loop laten. De langwerpige friezen voor het onderwijs vragen meer studie en voorbereiding. Wellicht is dat de reden dat Jan Midderigh, met zijn belangstelling voor geschiedenis en architectuur, hiervan het merendeel voor zijn rekening neemt. Hij ontwerpt series over primitieve volken en hun omgeving, het primitieve verkeer en historische gebeurtenissen. Samen maken ze nog een serie van vier havengezichten. De friezen worden geëxporteerd naar bijna alle Europese landen en Amerika. In 1955 werkt Dien nog aan een serie friezen over de seizoenen in Kabouterland.

Over de kalenders die Dien Midderigh-Bokhorst heeft ontworpen, is niet bijzonder veel bekend. In 1909 maakt ze een *Kalender voor 't jonge Volkje*, uitgegeven door Van Zwicht in Leiden en Bredée in Den Haag. Maar ook in 1916 en in 1922 verschijnen er door haar gemaakte kalenders met 'alleraardigste tafreelen uit het kinderleven'. Tevens maakt ze kalenders voor de Afd. Rotterdam van de Nederlandsche Vereeniging tot Bescherming van Dieren, de Nederlandsche Vereeniging van Huisvrouwen en de Nationale Levensverzekeringsbank in Rotterdam.

Prentbriefkaart uit de serie *Au bain de mer*.
(Collectie Stadsarchief Vlaardingen).

Bergezels in Spanje uit de serie *Het primitieve verkeer*, door J.J. Midderigh (1939).
(Collectie Stadsarchief Vlaardingen).

Prentbriefkaart *Treintje spelen*, gesigneerd met Hannie Holt.
(Collectie Stadsarchief Vlaardingen).

Voorstudie voor *Brem*. Mogelijk is deze afbeelding ook gebruikt voor een kalender, gezien de aantekening 'mei-juni'.
(Collectie M. van Slooten-Midderigh).

Wandplaat *Brem*.
(Collectie Stadsarchief Vlaardingen).

Originele aquarel voor een wandplaat.
(Collectie Stadsarchief Vlaardingen).

daarover gesproken met de auteur en die voert ze op om haar argument kracht bij te zetten. 'Mevrouw Troelstra[136] vond, evenals ik, de som die u voor de illustratie hebt uitgetrokken wel heel klein', schrijft ze Van Dishoeck en 'U begrijpt wel, dat ik voor ƒ 100,- ook maar weinig plaatjes kan maken, op zijn hoogst een stuk of 20, b.v. 4 groote, een gehele pagina beslaande, vijf een halve pagina (ongeveer) beslaande en tien kleine krabbeltjes tusschen den text.'[137] In vergelijking met latere jaren verdient ze met deze opdracht inderdaad maar een schijntje. Bij Van Goor krijgt ze in 1911 voor een bandontwerp en vier platen al ƒ 70,-[138] en in 1928 voor drie platen en een bandontwerp ƒ 175,-.[139] Als ze flink doorwerkt, lukt het haar vijf tekeningen per week te maken.[140]

Er is meer correspondentie met uitgevers bewaard gebleven waaruit haar assertieve houding blijkt. Als uitgever L.J. van Veen er bijvoorbeeld niet over peinst om haar ƒ 30,- in plaats van ƒ 15,- te betalen voor een bijdrage aan het tijdschrift *Ons Thuis*, zegt ze haar medewerking op. Van Veen vindt het spijtig, maar kan niet anders. 'Uw teekeningen zijn de beste, maar een uitgever moet rekening houden met de slotsom van een tijdschrift.'[141] In 1914 en 1915 maakt ze toch weer illustraties voor *Ons Thuis*, zonder dat de uitgever haar financieel tegemoetkomt. Ondertussen moppert ze door over de te lage beloning, maar ook over de misleidende aanpak van de uitgever om het tijdschrift aan de man te brengen. Om potentiele kopers te verleiden, doet hij in reclames voorkomen alsof zij, Rie Cramer en Tjeerd Bottema de illustraties maken, terwijl ze in werkelijkheid ieder maar één tekening leveren. De overige illustraties zijn van 'mindere goden'. Ze ergert zich eraan dat hij misbruik maakt van haar goede naam 'tot dekking der minderwaardige lading'.[142]

Omslag *Van kindjes en hun vrindjes*. De gebundelde prentbriefkaarten zijn eerder uitgegeven door Steen- en Offsetdrukkerij Van Leer in Amsterdam. G.B. van Goor brengt ze samen in een boekje waarvoor Dien ook de versjes schrijft onder het pseudoniem Hannie Holt. (Collectie Stadsarchief Vlaardingen).

De rechten van een illustratrice

Twee onderwerpen duiken in de correspondentie met directeur Noothoven van Goor steeds weer op. Zo vindt ze het onrechtvaardig dat ze, als een door haar geïllustreerd boek een herdruk beleeft, maar één keer wordt betaald, in tegenstelling tot de auteur.[143] En daarnaast is het voor haar nauwelijks te verkroppen dat haar tekeningen eigendom worden van de uitgever, die er vervolgens mee kan doen wat hij wil. Als de uitgever tekeningen die ze heeft gemaakt voor *Kindervreugde* wil hergebruiken voor een schoolboekje uit de serie *Oogst*, protesteert ze.[144] In 1919 verdraagt ze de, in haar ogen, onrechtvaardige behandeling niet langer en schrapt ze, zonder overleg, het reproductierecht in het toegezonden contract. Ze begrijpt niet dat Noothoven van Goor daar zo verbolgen op reageert en betitelt hem als 'onvermurwbaar'. Hij voert aan dat de tekeningen toch juist door hem worden gekocht om gereproduceerd te worden 'en niet als 'teekening' zooals een particulier een schilderij koopt'. Uiteindelijk komt hij haar gedeeltelijk tegemoet en belooft voortaan vast te leggen dat gereproduceerde tekeningen alleen gebruikt mogen worden bij een oorspronkelijk door haar geïllustreerd manuscript of een gedeelte daarvan in bijvoorbeeld een bloemlezing. Alleen na haar toestemming mogen ze bij andere teksten worden geplaatst.[145]

Haar protesten hebben succes en Dien wordt steeds bedrevener in de onderhandelingen. Als haar artistieke nicht Jet Bokhorst probeert om ontwerpen voor prentbriefkaarten ergens te slijten, legt ze aan de hand van persoonlijke ervaringen uit hoe ze dat moet aanpakken. Uitvoerig schrijft ze Jet hoe de directeur van Steen- en Offsetdrukkerij Van Leer in Amsterdam haar opdroeg om prentbriefkaarten te ontwerpen en ze er een honorarium van ƒ 15,- per ontwerp uitsleepte en nog eens ƒ 10,- bij een herdruk. Daarnaast bedong ze dat de tekeningen zonder haar toestemming niet gebruikt mochten worden voor bijvoorbeeld kalenders. Toen Noothoven van Goor een aantal met haar toestemming aankocht en ze gebruikte voor twee boekjes, bracht die ene prentbriefkaart al ƒ 45,- op, zo rekent ze Jet voor. Dien schrijft bij de gebundelde kaarten tevens de versjes.[146]

Ondanks de vele opdrachten beleeft het echtpaar door om-

Seriewerk

Voor 't kleine Volkje is een serie kinderboeken, die vanaf 1909 wordt uitgegeven door G.B. van Goor Zonen te Gouda en in totaal 36 delen omvat. De serie is duidelijk herkenbaar dankzij de door Dien Midderigh-Bokhorst ontworpen bandtekening met een groepje lezende en luisterende kinderen. Ondanks het uniforme uiterlijk zijn per druk verschillen aan te wijzen door variatie in kleur, belettering en leeftijdaanduiding. De (apart verkrijgbare) stofomslag wordt gesierd door de afbeelding van negen vrolijke kaboutertjes en een rijtje boekjes uit de serie. Later ontwerpt Rie Cramer een eigentijdsere omslag. Een andere bekende serie waaraan Dien meewerkt, is *Voor School en Huis*, vanaf 1910 uitgegeven door de Amsterdamse uitgeverij Erven Martin G. Cohen. De boekjes, waarvoor Anna Sutorius de versjes schrijft, zijn bedoeld voor peuters en kleuters. Ze zijn herkenbaar door het formaat (15x23 cm) én de omslag: de duurdere versie is gekartonneerd en voorzien van een gekleurde afbeelding, de goedkopere uitgave is gehuld in een slap oranje/bruin gekleurd kaftje. In dagblad *Het Volk* van 2 december 1912 verschijnt een lovende recensie: 'Bij pretentielooze, heel kinderlijke versjes heeft mevrouw Midderigh bizonder fijne plaatjes geteekend, waar kinderen, dunkt ons, buitengewoon veel plezier in zullen hebben.' Weinig bekend is dat van deze serie zgn. 'legkaarten' zijn vervaardigd, onder de titel *Klein en knus voor broer en zus, legkaarten met voorbeelden*, 'speciaal vervaardigd voor onze kleuters, voor welke het puzzle-systeem nog te moeilijk is'.

Links: Stofomslag van *Met z'n zevenen uit logeeren*, door S. Gruys-Kruseman (G.B. van Goor Zonen, *Voor 't kleine Volkje*, 3e druk, 1918). (Collectie Stadsarchief Vlaardingen).

Onder: Omslag van *Eénig Kind*, door Tine van Aalst-Gobius (G.B. van Goor Zonen, *Voor 't kleine Volkje*, 1913). (Collectie Stadsarchief Vlaardingen).

Geheel onder: Omslag van *In 't Plantsoentje*, door Anna Sutorius (Erven Martin G. Cohen, *Voor School en Huis*, 1915). (Collectie Stadsarchief Vlaardingen).

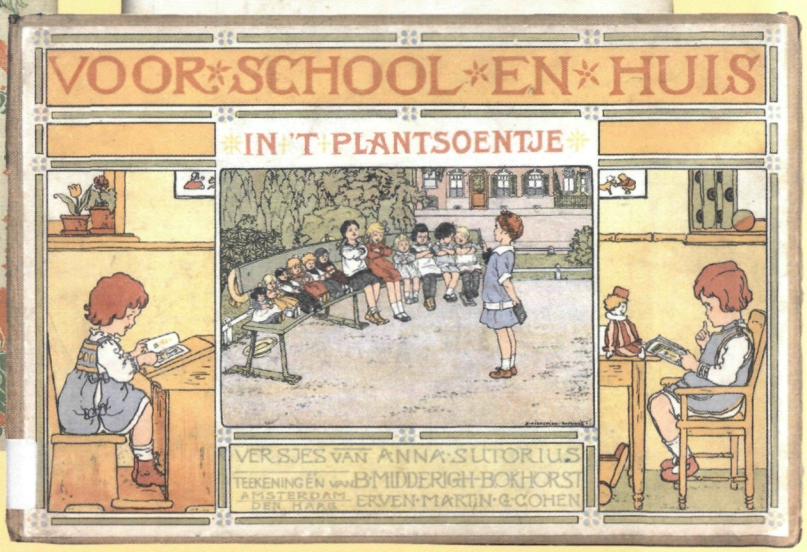

Dien ontwerpt in opdracht van de *Vereeniging Vrede door Recht* drie allegorische werken op panelen van twee bij drie meter. Afgebeeld is een briefkaart met één van deze panelen. Ze zijn te bewonderen tijdens de *Tentoonstelling de Vrouw 1813-1913*, die in Amsterdam wordt gehouden. In de tentoonstelling staat de rol van de vrouw centraal. De bezoekers krijgen te zien hoe die in een eeuw tijd ingrijpend veranderde en wat vrouwen anno 1913 presteren in o.a. het onderwijs, het maatschappelijk werk, de verpleging, de fotografie en natuurlijk in de kunst. Dien is lid van het bestuur van de commissie voor de kinderlectuur, samen met o.a. Nienke van Hichtum en Rie Cramer. De commissieleden richten een tentoonstellingszaal in met kinderboeken.
(Collectie Stadsarchief Vlaardingen).

standigheden financieel wel eens mindere tijden. Als Dien wekenlang in touw is met de drie grote panelen voor de tentoonstelling *De Vrouw 1813-1913*, heeft ze nauwelijks tijd voor illustratieopdrachten. Ze klaagt haar nood bij Isaac Noothoven van Goor, die antwoordt dat ze de opdracht toch eigenlijk meer voor de eer dan voor het honorarium heeft aangenomen.[147] Als ze het een poosje rustig aan moet doen, vlak voor het overlijden van haar moeder in 1915, brengt Jan de uitgever op de hoogte van dit slechte nieuws. Hij slaat een sombere toon aan over de financiële gevolgen. Volgens Noothoven van Goor valt dat wel mee: 'Wat de financiële schaduwzijde voor U betreft is dat spoedig genoeg, zoodra uw vrouw weer werk kan aannemen, weet te compenseeren.'[148]
Maar al bij al legt het kunstenaarschap Jan en Dien geen windeieren. Dat leidt overigens niet tot een exorbitante levensstijl. Ze veroorloven zich de aanschaf van een huis in Vlaardingen en daarna in Wassenaar en maken graag buitenlandse reizen. Maar ondanks een groeiende bankrekening gaat het er in huize Midderigh zuinig aan toe. Als de leverancier de bestelde kruidenierswaren aan de deur aflevert, worden ze in de keuken nog even nagewogen en wanneer de kleinkinderen in bad gaan, mag de badkuip niet verder worden gevuld dan het streepje dat aan de binnenkant is aangebracht.[149]

Een zakelijke vriendschap

Omdat Dien het druk heeft, tijd wil voor zelfstudie ('je moet oppassen geen tekenfabrikant te worden'[150]) en regelmatig de deadlines niet haalt, verdubbelt Noothoven van Goor rond 1913 haar honorarium in ruil voor een harde afspraak over welke boeken wanneer worden geïllustreerd. Die overeenkomst maakt dat ze één van de best betaalde illustratoren bij Van Goor wordt. Maar binnen de kortste keren wil ze alweer van de afspraak af, omdat ze daardoor soms noodgedwongen moet bedanken voor werk dat haar meer aanstaat.[151] De overeenkomst met Noothoven van Goor lijkt van de baan, het aangepaste honorarium echter niet. Ze kan het zich nu veroorloven alleen werk aan te nemen dat haar inspireert, te kiezen voor boeken waarbij ze 'haar fantasie bij de verluchting vrij spel laat'.[152]
Toch probeert hij haar nooit vast aan de uitgeverij te verbinden, waarmee hij een verbod zou kunnen afdwingen om voor anderen te werken. Als Rie Cramer een dergelijke overeenkomst wel afsluit met uitgeverij De Haan draagt hij daartegen een kunstzinnig argument aan: 'Hoe iemand als Rie Cramer op den duur frisch kan blijven nu zij contractueel een zeer groot aantal teekeningen voor kleine kinderboeken moet leveren is mij een raadsel.'[153] Dien mag alleen vanuit concurrentieoverwegingen voor andere uitgevers geen kinderboeken illustreren die lijken op de serie *Voor 't kleine Volkje*[154], waarvoor ze vanaf 1909 jarenlang vele deeltjes illustreert en waarmee de samenwerking met Van Goor begint. Verder laat hij haar vrij en informeert bij tijd en wijle zelfs belangstellend naar haar activiteiten voor andere opdrachtgevers. Hij reageert zelfs enthousiast als Dien hem een exemplaar van het *Bleyle Bilderbuch* toestuurt. Hoewel hij van mening is dat de reclame er wel wat dik opligt, is zijn eerste indruk goed: 'Wat een aardig frisch boekje dat voor reclamewerk goed is uitgevoerd en valt te rangschikken onder artistieke reclame.'[155]
Dien werkt jarenlang voor de Duitse firma Bleyle, die kleding van machinaal gebreide tricot produceert, waaronder de populaire matrozenpakjes voor kinderen. De boekjes kennen op

Van een jongentje [sic] *dat niet naar bed wilde,* met de inzet van de achterkant van het boekje. Dien Midderigh-Bokhorst verzorgt zowel de tekst als de illustraties (G.B. van Goor Zonen, 1921).
(Collectie Stadsarchief Vlaardingen).

Eén van de aquarellen die Jan Midderigh maakt tijdens een vakantie in Lunteren van het Padoxhuisje waar het gezin verblijft. Tot de uitgave van een prentenboek komt het echter niet.
(Collectie J.J. Lapré).

het hoogtepunt een oplage van een miljoen exemplaren. Niet zelden wordt later door Dien met enige weemoed hieraan gerefereerd.[156]

De inhoud van de brieven wordt in de loop van de jaren persoonlijker. Isaac leeft mee als Hannie en Ben ziek zijn en informeert naar de gezondheid van moeder Bokhorst-Holtgräve.[157] Hij betrekt Dien ook bij zijn eigen gezin. In 1919 verzoekt hij haar een portret te maken van zijn dochter Auke.[158] Een paar keer per jaar reist Isaac naar Vlaardingen om met de Midderighs te overleggen over nieuwe uitgaven. Hoewel er soms een jaar voorbij gaat waarin Dien niet of nauwelijks voor Van Goor tekent, blijft ze Isaac trouw. Ze concludeert in 1947: 'Wij werkten al voor hem in onze jeugd en zijn allemaal samen oud geworden en kunnen 't zeker daarom zoo best samen vinden.'[159]

Omslag van het door Dien Midderigh-Bokhorst geschreven en geïllustreerde *Hoe Wortelmannetje de wereld zag* (G.B. van Goor Zonen, 1922). Rond het begin van de twintigste eeuw begint de kabouter ook buiten de sprookjes aan een opmars. Auteurs van kinderboeken streven ernaar kinderen een zonnige, probleemloze wereld te presenteren en blijkbaar passen kabouters en elfjes daar goed in. In de kabouterboeken heerst veelal een sprookjesachtige sfeer en speelt de natuur een grote rol.
(Collectie Stadsarchief Vlaardingen).

Schrijven en illustreren

Als illustratrice moet Dien het doen met andermans pennenvruchten. Maar in 1920 krijgt ze de kans om zowel de tekst als de illustraties te maken voor drie prentenboekjes. Als ze haar werk voor het eerste deeltje met de titel *Van een jongetje dat niet naar bed wilde* opstuurt, is Noothoven van Goor tevreden. 'Uw tekst vinden wij goed geslaagd en juist aardig in den kindergeest. Correcties heb ik niet.'[160] In hetzelfde jaar laat ze de uitgever een concepttekst lezen voor een prentenboek met de titel *Pimpernikkeltje* en stelt ze voor om samen met Jan nog een ander prentenboek te maken over een Padoxhuisje. Het idee ontstaat als het gezin vakantie viert in zo'n uit hout opgetrokken huisje in Lunteren.[161] Ter plekke maken Dien en Jan een aantal tekeningen. In eerste instantie toont de uitgever zich enthousiast, maar hij durft het uiteindelijk toch niet aan.[162] Het figuurtje *Pimpernikkeltje* ziet vermoedelijk onder een andere naam het levenslicht. In 1922 verschijnt een door Dien geschreven en geïllustreerd prentenboek onder de titel *Hoe Wortelmannetje de wereld zag*. Tijdens de Tweede Wereldoorlog wordt dit boek heruitgegeven onder een andere titel en komen nog twee vervolgdeeltjes uit. In de nadagen van haar carrière waagt ze zich nog twee keer aan het schrijven en illustreren van een boek, namelijk *Met Elfje Krulkuif het hele jaar door* dat verschijnt ter gelegenheid van haar zeventigste verjaardag (1950) en *Glans en gloed uit donkere diepten*, een boek over edelstenen dat zij samen met Jan maakt (1955).[163]

Kritiek en veren

Hoewel Diens ster rijst, krijgt ze ook weleens kritiek te verwerken. Als ze eens vergeet het gezicht van een figuur te tekenen, stuurt de uitgever de tekening retour en schrijft: 'Dit eenmaal in 't oog hebbende blijft het zoo'n witte vlek.'[164] Maar vaker is uitgever Noothoven van Goor vol lof: 'Ik ben er werkelijk verrukt mee'[165] of 'Wat zijn uw teekeningen frisch en vroolijk.'[166] Hij schroomt ook niet om het commentaar van de auteurs op haar werk aan haar door te geven. Er zijn erbij die hun boek maar wat graag door Dien laten illustreren en hun blijdschap hierover niet onder stoelen of banken steken. Zelden is iemand ontevreden. Als een auteur wel negatieve opmerkingen heeft, neemt de uitgever deze letterlijk over. Zo schrijft hij Dien dat mevrouw S. Gruys-Kruseman, auteur van *Met z'n zevenen uit logeeren*, vindt dat zij de grootvader uit het verhaal 'zoo weinig sympathiek' heeft uitgebeeld, hij lijkt wel op een knorrige oude dame. Dien reageert per omgaande. Weliswaar deelt ze de visie van de schrijfster niet, maar belooft toch een paar kleine aanpassingen te doen.[167]

Over het algemeen staat ze echter bekend om illustraties van hoge kwaliteit. Cor van Osenbruggen, de auteur van *Hoe 't Flip en Henk verder ging*, is in ieder geval een fan. Ze schrijft dat ze geen illustrator kent die met zoveel toewijding werkt

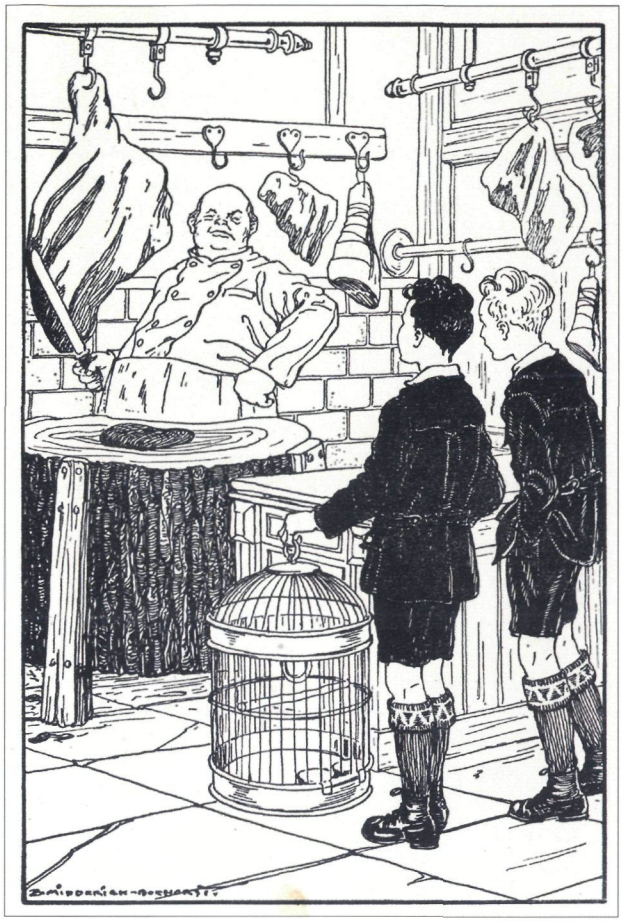

De Vlaardingse slager uit *Hoe 't Flip en Henk verder ging*, door Cor van Osenbruggen (G.B. van Goor Zonen, 3e druk, 1933, p. 141). (Collectie Stadsarchief Vlaardingen).

als mevrouw Midderigh en inderdaad maakt Dien er serieus werk van. 'Voor de motorrijder heeft een jongmensch in onze tuin met z'n motor geposeerd,' schrijft ze en om de slager levensecht op papier te krijgen, heeft ze haar eigen Vlaardingse slager gevraagd of ze in zijn winkel, met zo'n leuk ouderwets hakblok, schetsen mag maken.[168] Jeanne Kloos-Reyneke van Stuwe prijst Dien omdat ze 'altijd doordringt tot in de 'ziel' van het boek'.[169]

Ondanks dat Noothoven van Goor haar steeds opnieuw vraagt uitgaven van illustraties te voorzien, blijft Dien een eigen koers varen en laat hem soms weten geen tijd te hebben. De uitgever blijft vriendelijk, maar als ze weer eens een pareltje aflevert kan hij zijn teleurstelling niet altijd onderdrukken. 'Uw werk doet alleen maar betreuren dat U nog niet meer kunt teekenen.'[170] Soms is er frustratie, bijvoorbeeld als Dien besluit de *Stijfkopje-serie* bij uitgeverij Van Holkema & Warendorf te illustreren. 'Het is alleen concurrentiehaat die hem ertoe brengt. Vroeger toen U werk gebruiken kon, had hij U niet nodig en nu wil hij U van anderen waarmee U steeds samenwerkt afnemen.'[171] Zo nu en dan botsen ze, bijvoorbeeld als ze voor de zoveelste keer moppert over het 'lage honorarium' en weer eens te laat is met haar tekeningen en daardoor het productieproces vertraagt. Hij gooit het dan wel eens over een andere boeg. 'Heeft U eens wat tijd voor mij, meldt U mij dat in verband met uw werkprogramma zeer tijdig. Dan kan ik nagaan of ik mogelijk iets voor U heb.'[172] Beurtelings tapt hij uit een ander vaatje om haar aan het tekenen te krijgen. Hij werkt op haar gemoed, prijst haar de hemel in, wordt boos, komt met het verzoek een 'hele speciale uitgave' te illustreren of geeft af op collega-illustratoren. Dat gebeurt bijvoorbeeld bij de verschijning van *Bennie's Prentenboek* in 1914. Hij schrijft: 'Uw werk staat veel en veel dichterbij de kinderbevatting dan dat van Rie Cramer (*Prentjes en Versjes*). U laat Nelly Spoor (*Nieuwe Versjes*) ook ver achter u.'[173] En later: 'Het werk van mejuffrouw Aafjes is 'handig' maar koud. Ze moet nog heel veel leren.'[174]

Recensenten

In dagbladen en tijdschriften worden de boeken die Dien en Jan illustreren regelmatig besproken. Maar ook de door haar gemaakte wandplaten, kalenders en reclame-uitingen kunnen rekenen op een kritische beschouwing. Over het algemeen krijgt ze lovende kritieken. Eén keer is een recensent ontevreden over haar keuze voor een afbeelding in het meisjesboek *Duvel* van Greta Vollewens-Zeylemaker. Waarom moet Dien een halfbloed tekenen? Deze Udo heeft een slechte naam omdat hij drinkt en met een leraar op de vuist is gegaan. Dit geeft niet het goede voorbeeld voor de jeugd.[175] Voelt Dien zich aangesproken door zulke negatieve kritiek? Dat is zeker wel het geval als uitgever Noothoven van Goor haar een recensie toestuurt uit *De Sollicitant*, een tijdschrift voor schoolmeesters, met daarin een volgens Noothoven van Goor 'snorkende kritiek' op de tekenprestaties van het echtpaar Midderigh-Bokhorst. Dien is woedend en vraagt de uitgever om de verantwoordelijke van repliek te dienen. Noothoven van Goor maant tot rust. 'Wij achten 't beste daartoe voorloopig 't zwijgen toe te doen' en hij herinnert haar eraan dat over haar werk ook 'van zeer velen veren in 't rond vliegen'.[176] In 1913 verschijnt het door D. Wouters geschreven boek *Over het illustreeren van leesboeken voor kinderen*, waarin de auteur zich zeer kritisch uitlaat over vele illustratoren. Zij laten volgens hem te weinig van zichzelf zien en dat is nu juist de bedoeling, want 'anders zou een foto de hoogste kunst zijn'. Jan en Dien maken vaak illustraties die vervelen door hun eenvormigheid en gebrek aan verbeelding. Het is allemaal 'goed geteekend, maar zonder toover', aldus Wouters. Als Dien eens illustraties maakt die wel genade vinden in zijn ogen, vermoedt hij dat ze is beïnvloed door Rie Cramer. Deze iets jongere kunstenares weet met haar werk het kinderoog te boeien door het 'fijne beweeg in haar teekenwerk' en ze

maakt werk dat een 'innerlijk verlangen' uitdrukt. Naar zijn zeer stellige mening vormen Rie Cramer, L.W.R. Wenckebach, Tjeerd Bottema, Jan Sluijters en W.F.A.I. Vaarzon Morel de top in de illustratiewereld. Het echtpaar Midderigh-Bokhorst, Nelly Spoor en H. Meijer maken 'kunstvolle verluchtigingen', maar in de rangorde plaatst Wouters hen onder dit vijftal.
Wouters staat evenwel niet alleen in zijn kritiek. H. van Tichelen vindt bijvoorbeeld dat het werk van Dien in de beginperiode weliswaar artistiek is, maar meer koud decoratief dan suggestief aandoet.[177] Een andere recensent steekt de loftrompet over haar tekeningen van riddervrouwen en sprookjesfiguren die in 1922 te zien zijn op een tentoonstelling, maar in andere tekeningen mist hij kracht en emotie. Hij beschrijft Dien als 'de dichteres van gratie', maar 'haar is vreemd het geëmotioneerde'.[178] Tot een dergelijke conclusie komt ook de recensent die in 1934 een tentoonstelling van werken van vrouwelijke kunstenaars in het gebouw van de Haagsche Kunstkring beoordeelt. Hij heeft waardering voor de compositie van Diens

Woonhuis van het echtpaar Midderigh-Bokhorst aan de Willem Beukelszoonstraat 65. De foto is afkomstig uit het album dat Jan Midderigh krijgt bij zijn afscheid van de Burgeravondschool in 1928.
(Collectie Stadsarchief Vlaardingen).

Dien schildert graag bloemen. Mogelijk is dit vrij werk of een ontwerp voor een prentbriefkaart.
(Collectie M. van Slooten-Midderigh)

werk, maar ook hij mist de overtuigingskracht en vindt het daarom 'als zelfstandige uitbeelding van een idee of emotie niet te aanvaarden'.[179] Waarschijnlijk moet de kritiek Dien niet helemaal vreemd in de oren klinken. In 1922 schrijft ze namelijk zelf dat ze heel graag op een groot paneel zou willen uitbeelden 'den innerlijke strijd van de kunstenares-Moeder', maar het lukt haar echter niet een vorm te vinden die de gedachten daarover 'bevredigend uitdrukte'.[180]

Afscheid van Vlaardingen

Het lijkt erop dat Jan en Dien hun draai in Vlaardingen hebben gevonden. In augustus 1917 verhuizen ze naar een royaal drie verdiepingen tellend nieuwbouwhuis aan de Willem Beukelszoonstraat 65,[181] dat ze vijf jaar later kopen voor ƒ 8.000,-.[182] Die stap betekent overigens niet dat Jans ambities beperkt blijven tot Vlaardingen en Maassluis. In 1915, het jaar waarin Diens moeder overlijdt en de gezondheid van zowel Dien als

de kinderen te wensen overlaat, solliciteert hij naar de betrekking van tekenleraar aan de H.B.S. in Deventer, de stad waar Dien een deel van haar jeugd heeft doorgebracht. Hij is echter nummer drie op de voorkeurslijst, dus deze baan gaat aan zijn neus voorbij.[183] In 1922 heeft hij meer succes als de Rotterdamse gemeenteraad hem benoemt tot tekenleraar aan het Erasmiaansch Gymnasium.[184] Precies op tijd, want in dat jaar wordt de Rijksnormaalschool in Maassluis wegens bezuinigingen opgeheven, zodat Jan zijn lesuren daar kwijtraakt.[185] Vijf jaar later verlaten Jan en Dien Vlaardingen. Op 7 juni 1927 verhuizen ze met de kinderen naar Wassenaar. Met ingang van 1 september daaraanvolgend neemt Jan ontslag bij School D.[186]

Op 27 oktober 1927 wordt tijdens een feestelijke samenkomst in het Handelsgebouw het vijfentwintigjarig bestaan van de Burgeravondschool – die sinds de inwerkingtreding van de Nijverheidsonderwijswet in 1922 bekend staat als de Nijverheidsavondschool[187] – herdacht. Wethouder C.G. Roos van Onderwijs blikt terug op de geschiedenis en huldigt Jan Midderigh voor wat hij in deze kwart eeuw voor de school heeft gepresteerd.[188] Definitief afscheid van de school neemt Jan pas in het daaropvolgende jaar. Een speciaal hiervoor in het leven geroepen commissie bereidt de heugelijke gebeurtenis voor. Op 5 april 1928, tijdens de uitslag van de examens in de zaal Harmonie, wordt hij in het zonnetje gezet. Wethouder Roos schetst zijn goede invloed in het bijzonder op de schilders in Vlaardingen, prijst zijn collegiale omgang met directeur en leraren en dankt hem namens het gemeentebestuur voor hetgeen hij voor het ambachtsonderwijs heeft betekend. 'Het gemis zal gevoeld worden', voegt hij eraan toe. De voorzitter van de Commissie van Toezicht op het Nijverheidsonderwijs, Pl. van den Berg, doet er nog een schepje bovenop als hij zegt 'dat de heer Midderigh in de loop der jaren het onderwijs in het handteekenen en de sierkunst een richting heeft gegeven, die ongetwijfeld in de toekomst als richtsnoer zal blijven dienen. De zeer bijzondere begaafdheid van de heer Midderigh als leeraar en de aantrekkelijke karakter-eigenschappen maken deze huldiging van groote beteekenis op onderwijsgebied.'[189] Van zijn leerlingen krijgt Jan als afscheidscadeau een bureauklok met bijpassende boekenstandaard. Daarnaast mag hij een door zijn oud-leerling én opvolger M. van Noordt fraai verlucht album[190] met foto's en handtekeningen van o.m. gemeentebestuur, directeur, leraren en leerlingen in ontvangst nemen. Dien krijgt een bos bloemen.

Den Haag

Het gezin Midderigh woont in Wassenaar aan de Groot Hoefijzerlaan 26. Voordat ze voor Wassenaar kiezen, oriënteren ze zich op de woningmarkt en bekijken ook huizen in het Belgische Park in Scheveningen.[191] Waarschijnlijk geeft de ligging van de Hofpleinlijn, vlakbij de Groot Hoefijzerlaan, de doorslag. De trein brengt Jan iedere werkdag rechtstreeks van zijn nieuwe woonplaats naar Rotterdam.[192] Na de verhuizing lijkt Vlaardingen vergeten. Met de kleinkinderen praten Jan en Dien nooit over de stad waar ze meer dan twintig jaar hebben gewoond en gewerkt. Zelfs in de informatie die Jan aanlevert voor het *Lexicon Nederlandse Beeldende Kunstenaars* rept hij alleen van de docentschappen aan de Haagse Academie en het Erasmiaansch Gymnasium in Rotterdam.[193] Dochter Hannie is eigenlijk de enige die weleens herinneringen ophaalt aan haar jeugdjaren in Vlaardingen en de H.B.S.-tijd in Schiedam. Dien voelt zich in de nabijheid van Den Haag als een vis in het

Verschijnt maandelijks.

DE NEDERLANDSCHE SOROPTIMIST

ONDER REDACTIE VAN DR. J. M. KEYMAN
FREDERIK HENDRIKSTR. 26, UTRECHT

Berichten der clubs in te zenden voor den 26en, ingezonden stukken voor den 20en der maand

PRIJS DER ADVERTENTIES:

Ter grootte van een geheele kolom . . . . f 10.— per keer
" 1/2 " " 1/2 . . . . . f 5.— " "
" " " 1/4 . . . . . f 2.50 " "
" 1/8 " " 1/8 . . . . . f 1.25 " "
(Bij 2 achtereenvolgende plaatsingen 10 % reductie
" 3 " " 20 % ")

Te storten op Giro No. 212015 van de Penningmeesteresse van de Nat. Unie der Soroptimist-Clubs

MAART 1933

De redactie is niet verantwoordelijk voor de berichten en mededeelingen der clubs.

Kopvignet van *De Nederlandsche Soroptimist*. Dien legt de betekenis van haar ontwerp als volgt uit: 'Wat is een soroptimist? Een vrouw, die niet alleen een beroep uitoefent (de hamer als algemeen symbool van arbeid), maar ook tracht dit beroep hoog te houden (het vuur van haar idealisme en enthousiasme brandende te houden). De achtergrond vormen de symbolen van de verschillende gebieden, waar haar beroep wordt uitgeoefend, fabrieken, scholen, ziekenhuizen, kerk, kantoren etc. De bloem symboliseert de schoonheid die de kunstenaressen dienen, driehoek en gradenboog de wetenschap, het wiel de techniek. De Soroptimist gaat rustig maar doelbewust haar weg, die dikwijls niet geëffend en makkelijk is.'
(Collectie Aletta, instituut voor vrouwengeschiedenis).

water en is er vaak te vinden. In 1930 draagt de voorzitster van de Soroptimisten, mevrouw W. Wijnaendts Francken-Dyserinck, haar voor als lid van de Eerste Nederlandsche Soroptimistenclub, de vrouwelijke variant van de alleen voor mannen toegankelijke Nederlandsche Rotarians (Rotary). In deze club is Dien echt op haar plaats. Kleindochter Hanneke benadrukt dat het lidmaatschap van de Soropimisten veel voor haar betekende, mogelijk omdat ze daar verkeert in het gezelschap van vrouwen die allemaal een beroep uitoefenen en de impact daarvan begrijpen.[194] De club stelt zich ten doel de positie van de vrouw te verbeteren. Van iedere beroepsgroep is er één vertegenwoordigd en hoewel vrouwen uit alle rangen en standen lid mogen worden, zijn vrouwen met hogere opleidingen en leidinggevende beroepen in de meerderheid. Voor de 'Sorren' zet Dien haar tekentalent in en ontwerpt ze een kopvignet voor het maandblad *De Nederlandsche Soroptimist*.[195] Zelfs is ze een poosje lid van het bestuur.[196] Door de jaren heen geeft Dien tijdens de donderdaglunch verschillende lezingen voor haar mede-Soroptimisten, o.a. over *Folkloristische beschouwingen over edelstenen, Rimini* en *Glans en gloed uit donkere diepten*.[197] De lunches vinden plaats in het Damesleesmuseum.[198] Dit instituut stamt uit 1894. Omdat vrouwen toen geen toegang hadden tot openbare ruimten, waaronder bibliotheken, besloot een groep vrouwen een ruimte te huren, waar de aangeschafte boeken konden worden ondergebracht en uitgeleend. In de tijd dat Dien lezingen houdt, verhuurt het bestuur ruimtes aan allerlei vrouwenorganisaties, waaronder de Soroptimisten, de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht, Onderlinge Vrouwenbescherming, maar ook aan de schilderessenvereeniging O.D.I.S. (Ons Doel Is Schoonheid),[199] waarvan Dien eveneens lid is.[200] In 1960, tachtig jaar oud, zegt ze haar lidmaatschap van de Soroptimisten op. De bestuursleden eren haar 'als een der zeer trouwe leden die altijd elke vergadering bijwoonde'.[201]

Terug naar het geboorteland

Ondanks een rijk sociaal leven werkt Dien onverminderd hard door. Als dochter Hannie Lapré-Midderigh in maart 1936 een dringend beroep op haar doet, is ze in eerste instantie dan ook terughoudend. Hannie woont samen met haar echtgenoot Edy Gustaaf Armand Lapré (1905-1995), controleur Binnenlands Bestuur, en zoon Johan Ferdinand (1934) op Sumatra en is opnieuw in verwachting. Om zich te verzekeren van medische hulp bij de bevalling verruilt ze in juni Alahan Pandjang voor Fort de Kock.[202] Maar wat moet ze met haar levendige en ondernemende zoon? Hannie wil hem niet onderbrengen bij kennissen en heeft alle hoop gevestigd op haar moeder. Kan ze niet overkomen?

Dien heeft in beginsel vooral bezwaren, waaronder de kosten. Een retour per boot kost *f* 525,- en omdat ze niet meer voor Bleyle tekent, heeft ze minder inkomsten. Daarbij is ze al gauw een paar maanden weg en in die tijd kan ze geen nieuw werk aannemen. De voordelen wegen uiteindelijk zwaarder en als het besluit eenmaal is genomen, kijkt Dien uit naar het familiebezoek in haar geboorteland. 'Ik verheug me er ontzettend op de kinderen weer te zien en de kleine jongen te verzorgen, de nieuwe spruit direct te kunnen bewonderen en Hannie daarna nog wat te kunnen vertroetelen.' Aan hun Vlaardingse vrienden Jan en Bets van Linden van den Heuvell schrijft ze ruim een maand voor vertrek dat ze 'zich gewoon 'n ongeluk moet werken om 't allernoodigste nog af te krijgen'. Ze voegt eraan toe dat ze tijdens de bootreis daarvan gelukkig kan uitrusten en mogelijkheden ziet om de reiskosten op den duur terug te verdienen. Zo heeft ze een opdracht om een serie platen te maken voor school en kinderkamer met tropische motieven en daarnaast illustreert ze regelmatig Indische boeken. Op Sumatra zal ze haar ogen goed de kost geven.[203]

Op 23 april vertrekt Dien met een Japanse boot uit Marseille, is op 14 mei in Singapore, steekt over naar Sumatra en reist daarna over land naar Alahan Pandjang.[204] Als ze een aantal weken in Indië is, wordt haar tweede kleinzoon Kimball op 23 juni 1936 geboren. Voordat Dien

Dien Midderigh-Bokhorst kijkt uit over het Tobameer op Sumatra. De foto is gemaakt tijdens haar bezoek aan dochter Hannie en haar gezin in 1936. (Foto E.G.A. Lapré, collectie F. Lapré).

Het aantal kinderboeken waarin de band tussen Nederland en Indië een rol speelt, is zó groot dat er sprake is van een apart genre binnen de jeugdliteratuur. De boeken verhalen over het reizen naar de Oost, over het wonen en leven in een voor westerlingen vreemde cultuur, over de verloftijd, de contacten met de inlandse bevolking etc. Omdat Dien in Nederlands-Indië is geboren, is ze bij uitstek geschikt om dergelijke boeken te illustreren. Dat doet ze voor het eerst in 1905 voor *Jack's gedenkschriften* van A. von Schmidt auf Altenstadt. Andere voorbeelden zijn *Wilde Jo* van Cor van Osenbruggen (1915) en *Joke wordt mensch*, een 'meisjesroman uit Indië', van Ems van Soest (1936). Hierbij afgebeeld het bandontwerp van *Kleine Sarina*, door Clémence M.H. Bauer, die evenals Dien een deel van haar jeugd doorbrengt op Java (G.B. van Goor Zonen, 2e druk, 1921).
(Collectie Stadsarchief Vlaardingen).

de terugreis aanvaardt, vraagt dochter Hannie om haar en de kinderen mee terug te nemen naar Nederland vanwege spanningen in het huwelijk. Dien weigert. Volgens kleinzoon Jean Jacques wees oma het verzoek af omdat ze een scheiding onfatsoenlijk en schandelijk vond.[205] In 1938 komen Hannie en de kinderen nog wel voor een verlofperiode naar Nederland,[206] maar keren daarna weer terug naar Nederlands-Indië.

Oorlogsjaren

Dien heeft vlak voordat de oorlog uitbreekt voldoende opdrachten. Ben woont inmiddels in Den Haag en heeft een eigen reclamebureau. Jan is nog steeds verbonden aan het Erasmiaansch Gymnasium in Rotterdam.
Een paar maanden voordat de Duitsers Nederland binnenvallen, bundelen dames van verschillende Haagse vrouwenorganisaties, waaronder de Soroptimisten en het Damesleesmuseum, hun krachten en richten de Haagsche Vereeniging voor Vrouwelijke Vrijwillige Hulp op. Ze vinden dat, na een periode van strijd voor vrouwenrechten, nu de plicht roept. Dien wordt gevraagd een affiche te ontwerpen dat vrouwen oproept om zich in te zetten voor dienstplichtige en gemobiliseerde mannen en hun gezinnen. De breinaalden komen uit de kokers en honderden vrouwen maken bivakmutsen en polsmoffen voor de landsverdedigers. Ook zijn er vrouwen die rijlessen krijgen om de gemobiliseerde mannelijke bestuurders van vrachtauto's en ambulances te vervangen.[207]
Als de oorlog uitbreekt, verandert er aanvankelijk weinig in het leven van Jan en Dien. Pas in 1943, een jaar nadat Jan met pensioen is gegaan, volgen de gebeurtenissen elkaar in hoog tempo op. De Duitsers bouwen langs de Nederlandse kustlijn namelijk verdedigingswerken (Atlantic Wall), waardoor duizenden kustbewoners hun huizen moeten verlaten en ondergebracht worden bij particulieren. Jan en Dien, die de eerste verdieping van hun huis ter beschikking hebben gesteld aan de zuster van Jan, krijgen de opdracht andere kamers te ontruimen voor een gezin van vier personen. Omdat Jan voor een kleine ingreep in het ziekenhuis verblijft, moet Dien het probleem zelf oplossen. Met het argument dat ze 'hard werkende menschen zijn', probeert ze het gezin buiten de deur te houden. Gewapend met een plattegrond van hun huis gaat ze naar het evacuatiebureau en weet de medewerkers ervan te overtuigen dat vier mensen teveel van het goede is. Een werkend meisje moet ze wel accepteren. Aan nicht Jet Bokhorst in Deventer schrijft ze dat dit meisje een baan heeft en de rust in huis niet zal verstoren. Aan leefruimte boeten ze wel in. Wegens ruimtegebrek verhuist het slaapkamerameublement daarom naar Ben, die nog niet zo lang geleden is getrouwd. Dien moppert dat ze door al het gedoe flink achterop raken met hun werk. ''t Is zoo jammer we hebben zoveel aardige opdrachten, maar 't is of alles telkens maar samenspant om ons ervan af te houden.'[208]
Op 8 september 1944 vuren de Duitsers vanaf het Haagse Bos en landgoed Duindigt de eerste V2-raketten af op Londen in de hoop de opmars van de geallieerde troepen te stoppen.[209] Dien en Jan wonen vlakbij Duindigt. Als de Engelsen de raketbeschietingen beantwoorden en de lanceerplaatsen van de V2-raketten bombarderen, moeten het echtpaar Midderigh en de evacués de Wassenaarse woning verlaten. Een dag na de haastige aftocht vliegt er een kogel dwars door de werkkamer en een kamertje op de bovenste verdieping. Ook het dak wordt geraakt en er ontstaat een lekkage tot op de begane grond. Ze trekken in bij zoon Ben, zijn vrouw Tineke

Hoeveel meer waarde hebben Kerstgeschenken

nu ieder weet dat LUX het mogelijk maakt zelfs de teerste weefsels en de fijnste wollen stoffen ondanks geregeld wasschen als nieuw te houden

WELKE tijd is zoo welkom als de Kerstdagen, met hun gezellige, huiselijke feestjes! Niet minder welkom zijn zeker de Kerstgeschenken, waarbij elke vrouw en elk meisje steeds de fijne handschoenen, de sierlijke zakdoekjes of andere geschenken van blijvende waarde weet te waardeeren.

Door het gebruik echter worden deze fraaie artikelen vuil en hoe menigmaal wordt iets, waar U het meest prijs op stelde door het wasschen bedorven! Laat Uwe Kerststemming hierdoor echter niet verstoren.

WASCH al deze fijne artikelen zelf thuis in Lux. In het heerlijk zachte Lux sop worden zij weer prachtig helder en als nieuw.

Draagt U ze gerust zooveel U wilt, al wascht U ze ook nog zoo dikwijls, het zachte Lux sopje zal niets aantasten, wat tegen zuiver water bestand is. De Lever's Zeep Maatschappij, Vlaardingen.

Dien ontwerpt ook reclamemateriaal voor Lever's Zeep Maatschappij (later Unilever) te Vlaardingen. Dit is een ontwerp voor muurreclame voor VIM-schuurpoeder aan het Spui in Den Haag.
(Collectie M. van Slooten-Midderigh).

Een pagina uit *Bleyle's Bilderbuch* (1926).
(Collectie Stadsarchief Vlaardingen).

Reclame

Uit een interview met Dien Midderigh-Bokhorst in *De Vrouw en haar Huis* in april 1928 blijkt dat zij zich inmiddels stilaan is gaan wijden aan het maken van advertentietekeningen, kleine affiches ('winkelbiljetten'), geïllustreerde catalogi en prospectussen. J. Schwencke, de interviewer, vindt het een teken van mentale vooruitgang dat kunstenaars en kunstenaressen er niet voor terugdeinzen om zich met reclame-uitingen bezig te houden en hun gaven zo in dienst stellen van het openbare belang. Omdat reclame onder vele ogen komt, zal het – indien behalve pakkend ook artistiek uitgevoerd – 'tevens strekken tot aankweeking van het schoonheidsgevoel onder het volk'. Dien maakt reclamewerk voor o.a. N.V. Koudijs Voederfabrieken in Rotterdam, Vlam (brandspiritus), chocolaterie J.M. Sterzenbach uit Middelburg (Zeeuwsche boterbabbelaars) en chocoladefabrikant Van Houten.

De Duitse firma Bleyle, producent van machinaal gebreide tricotkleding, weet haar eveneens te vinden. Bleyle onderscheidt zich van zijn concurrenten door de goed doordachte reclamecampagnes, waarbij advertenties, posters en catalogi een belangrijke rol spelen. Ter bevordering van de export van matrozenpakjes en andere kinderkleding naar Nederland laat de firma boekjes illustreren door Dien Midderigh-Bokhorst. In 1926 verschijnt *Bleyle's Prentenboek* en in 1930 *Hansje's luchtreis* (de boekjes verschijnen eerst in het Duits).

Links: Reclame voor Lux: 'wascht alle fijn goed' (achterzijde van het kerstnummer van *De Prins*, 1927).
(Collectie Stadsarchief Vlaardingen).

en de kleindochters Hanneke en Carola, die aan de Laan van Nieuw Oost-Indië in Den Haag wonen. Langer dan een maand houden ze het er niet uit. Dien vindt de verplichte inwoning wel gezellig, maar vooral 'vol, behelperig en vermoeiend'. Ze laten hun meegenomen spullen terugverhuizen en zijn samen wekenlang in de weer om het huis bewoonbaar te maken. Nog maar nauwelijks geïnstalleerd, vliegen de glasscherven om hun oren. Niet alleen laten V2-raketten, die soms op de lanceerbasis of er vlakbij tot ontploffing komen, de ramen rinkelen, ook de Engelsen laten hun bommen vallen in en rond Den Haag. Meerdere keren redden ze het vege lijf door de kelder in te vluchten. 'Je moet wel sterke zenuwen hebben om dit alles te kunnen meemaken,' schrijft Dien aan Jan en Bets van Linden van den Heuvell. Van werken komt niets meer.[210]

Ben

In de winter van 1944/1945 houden de bombardementen aan en ook het voedsel is schaars. Zielsgelukkig is Dien als nicht Jet vanuit Deventer een pakje roggebrood stuurt. Ze klaagt niet en voelt zich zelfs bevoorrecht omdat ze het hongerrantsoentje uit de centrale keuken kan aanvullen met Zweeds wittebrood, gespaarde voeding en door ruilen. De spiegel liegt echter niet en Dien denkt dat Jet haar gewoonweg niet meer zou herkennen. 'Je oom en ik zijn ontzettend afgevallen en we lijken wel 10 jaar ouder. Als oudere mensen zoo mager worden maakt dat meteen zoo oud en vervallen.'[211]

De Engelsen gaan tenslotte over tot een oppervlakte-bombardement om ook de ruimte rondom de lanceerplaatsen van de Duitse V2-raketten te vernietigen. Door een fout in de navigatie laten de vliegtuigen op 3 maart 1945 hun bommen tweeëneenhalve kilometer ten zuidoosten van het Haagse Bos vallen, waardoor het hele Bezuidenhoutkwartier, de woonwijk van Ben en zijn gezin, de volle laag krijgt.

Tineke en de kinderen zijn 's ochtends vroeg al naar Wassenaar gegaan en maken het bombardement niet mee. Ben en Jan wel. Jan doet die ochtend boodschappen in Den Haag als de Engelsen een bommentapijt neerleggen. De daardoor ontstane vuurzee wordt aangewakkerd door de wind. Vluchtend van huis naar huis bereikt hij Ben, die is achtergebleven om ramen en deuren dicht te spijkeren. Met vereende krachten weten de mannen nog wat levensmiddelen, kleren en dekens uit het huis te redden. De rest van de inboedel, waaronder schilderijen en studies, gaat verloren. Gelukkig keert de evacué niet terug, zodat er aan de Groot Hoefijzerlaan net genoeg ruimte is voor Ben en zijn gezin. De parterre is onbewoonbaar.[212]

Na de bevrijding duurt het even voordat Dien en Jan de draad weer oppakken. Dien rust nog veel om op krachten te komen, loopt moeilijk en van werken komt niet veel. Ook Jan heeft het zwaar gehad. 'De laatste jaren hebben wat mijzelf betreft zoo wat drie dubbel geteld,' schrijft hij aan Jan van Linden van den Heuvell.

Eind 1945 komt het eerste levensteken van Hannie. Ze schrijft een paar brieven vanaf de *Nieuw Amsterdam*. De verwachting is dat zij en de twee jongens op 7 of 8 januari 1946 zullen arriveren in Amsterdam.[213] In Wassenaar worden de kamers voor de repatrianten in orde gebracht. Het huis stroomt weer vol, want ook Tineke en de kleindochters zijn er nog. Ben zit voor zaken in Berlijn.

Hannie

De Japanse keizer Hirohito sluit eind september 1940 een pact met Hitler en Mussolini, zodat Japan in de nieuwe wereldorde verzekerd is van een leidende rol in Azië. De Japanners zijn dan al heer en meester in Indochina (Vietnam, Laos en Cambodja) en Siam (Thailand). Op 7 december 1941 vallen de Japanners Pearl Harbor aan, de Amerikaanse marinebasis op Hawaï. Nederland verklaart Japan daarop direct de oorlog. Na de verovering van Hongkong, de Filippijnen, Maleisië en Singapore, is op 10 januari 1942 Nederlands-Indië aan de beurt. Ondanks hevig verzet wordt het Nederlandse leger ingesloten op Java en geeft Nederland zich op 6 maart over.[214]

Edy Lapré stuurt Hannie en de kinderen wegens de oorlogsdreiging met de boot van standplaats Lombok naar Java. Na hun overwinning scheiden de Japanners de Nederlandse vrouwen en kinderen van de jongere mannen en oudere jongens en worden ze geïnterneerd in afgerasterde wijken in de grote steden. Hannie komt met haar twee jongens via Malang in kamp Lampersari[215] bij Semarang terecht, ooit een modelkampong gebouwd door de Nederlanders. Hier moeten bijna achtduizend mensen leven in een gebied met driehonderd huizen en een school.[216]

Hannie woont met haar zoons in een keuken. Planken die op de grote stenen ovens worden gelegd, dienen 's nachts als slaapplaats. Overdag werkt ze in de centrale keuken. Fred wordt veldarbeider en pompt beerputten leeg. Hoewel het eten schaars is, blijven ze in leven. Fred weet het zich nog goed te herinneren. 'Mijn moeder wist altijd wat extra eten te versieren en ik had mijn extra portie van de Japanners voor mijn werk. Ik ving ook padden, die vilde ik, haalde de giftige organen eruit en mijn moeder kookte ze in een havermoutblik. Moeder zorgde er ook voor dat ik les kreeg om mijn achterstand in te halen.'[217]

Op 6 en 9 augustus 1945 laten de Amerikanen atoombommen vallen op Hiroshima en Nagasaki. Japan capituleert en de Tweede Wereldoorlog is voorbij. Voor de Nederlanders in de Jappenkampen is het allerminst een bevrijding omdat op 17 augustus Soekarno en Hatta de vrije republiek Indonesië uitroepen. Nederlanders zijn hun leven buiten de kampen niet zeker en de Japanse kampbewaarders moeten hen nu beschermen tegen de politieke activisten die het gemunt hebben op de 'oude' machthebbers.[218] Hannie weet wat er gaande is en verbiedt de jongens om buiten de omheining van het kamp op zoek te gaan naar voedsel.[219]

Edy Lapré overleeft de oorlog in een mannenkamp op Celebes. Na de bevrijding sturen de Amerikanen hem naar Australië om aan te sterken. Niet lang daarna keert hij terug en wordt aangesteld als kapitein in het Nederlandse leger. Hij zorgt er-

voor dat Hannie, die aan beriberi leidt, en de kinderen via Singapore met de boot naar Nederland kunnen reizen. Als ze in Amsterdam aankomen, staat Jan Midderigh op de kade.[220] Over de kampervaringen wordt nauwelijks gesproken. Na een half jaar is Hannie hersteld en voegt zich bij haar echtgenoot op Lombok. In 1948 bevalt ze van hun derde zoon, die vernoemd wordt naar opa Jean Jacques. In hetzelfde jaar keert het gezin definitief terug naar Nederland.

Sprookjes zijn van alle tijden en culturen. Vele zijn mondeling overgeleverd en pas later opgeschreven (volkssprookjes); andere zijn ontsproten aan het brein van literaire schrijvers (cultuursprookjes). Bekende Nederlandse verzamelaars en bewerkers van sprookjes zijn Nienke van Hichtum (1860-1939) en Christine Doorman (1858-1941). Een aantal van hun 'navertellingen' is door het echtpaar Midderigh-Bokhorst voorzien van fraaie illustraties. Het boek dat Dien het meest na aan het hart ligt, is het (cultuur)sprookje *De Waterkindertjes* van Charles Kingsley, dat in 1924 verschijnt in een bewerking van Martha van Vloten. Hier afgebeeld is een originele aquarel voor dit boek.
(Collectie M. van Slooten-Midderigh).

B. & J. Midderigh-Bokhorst

In de loop van de jaren vijftig worden Jan en Dien weer baas in eigen huis als na schoondochter Tineke en de kleindochters, ook juffrouw Dikkop hun huis aan de Groot Hoefijzerlaan verlaat. Deze dame woonde vanwege de heersende woningnood een aantal jaren in op de eerste verdieping.[221]
Ondanks de stijgende leeftijd blijft het echtpaar tekenen en schilderen en weet nog regelmatig de aandacht van de pers te trekken, zoals ter gelegenheid van Diens vijfenzeventigste en tachtigste verjaardag en na de verschijning van het door de Nillmij. uitgegeven boek *Glans en gloed uit donkere diepten*. Volgens kleindochter Hanneke ontstaat de interesse in edelstenen omdat kleinzoon Fred Lapré geologie studeert. Jan en Dien reizen vaak naar Leiden om te lezen over mineralen en ze ter plaatse te bekijken in het Rijksmuseum voor Geologie en Mineralogie.[222] De liefde voor edelstenen blijft, want in 1961 schrijft Dien er nog een artikel over in *Elseviers Maandblad De Kern*.[223] Deze fascinatie is voor de kleinzoons aanleiding om haar met Sinterklaas een baksteen uit het kolenhok te geven met daarbij een gedicht waarin ze de bijzondere eigenschappen van deze steen bejubelen. Veel waardering kan ze er niet voor opbrengen.[224]
Als journaliste Mimi Rijpstra-Verbeek, een mede-soroptimist, in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 28 mei 1960 Dien nog een keer aan het woord laat over haar succesvolle carrière, vertelt ze enthousiast over 'haar laatste grote werk', de muurschildering in de hal van de Landbouw-Huishoudschool in Zoetermeer (1956).[225] Net zoals in bijna alle eerdere interviews laat ze Jan delen in de eer. Voor de muurschildering projecteert hij bijvoorbeeld de door

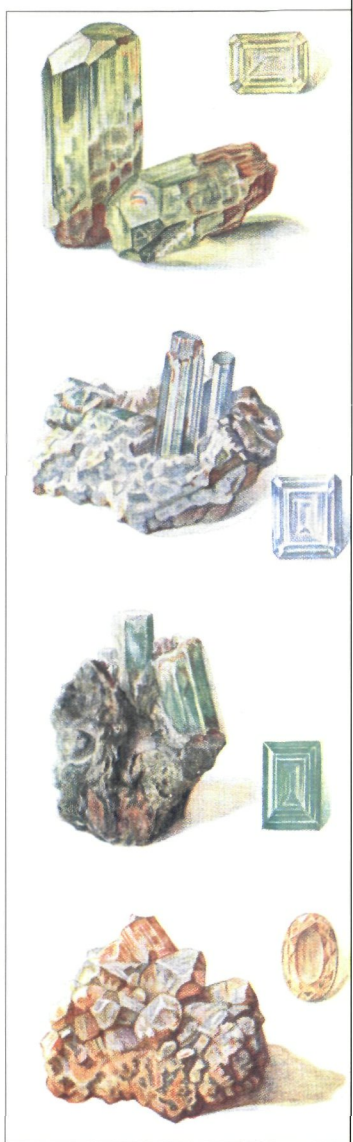

Jan en Dien beleven veel plezier aan het illustreren van *Glans en gloed uit donkere diepten*. Dien schrijft de tekst voor het boek dat in 1955 verschijnt en uitgegeven wordt door Levensverzekeringsmaatschappij Nillmij. in Arnhem (afbeelding, p. 44).
(Collectie Stadsarchief Vlaardingen)

De originele aquarel van de wandplaat *Lente in Holland* uit de serie Jeugd VII.
(Collectie Stadsarchief Vlaardingen).

Omslag van Marian en Marion (Servire, 1934).
(Collectie Stadsarchief Vlaardingen).

Klederdrachtboeken

Aan het einde van de negentiende eeuw ontstaat in Amerika een rage, die later bekend zal staan als 'Hollandgekte'. Amerikanen worden zich bewust van hun roots en raken geïnteresseerd in de cultuur en het erfgoed van Nederland. Buitenlandse kunstenaars en schrijvers vestigen zich ter inspiratie in pittoreske vissersdorpen, waar de bevolking nog rondloopt in authentieke klederdracht. Aan het begin van de twintigste eeuw krijgen ook Nederlanders meer oog voor folklore. Een klein maar opvallend deel van het oeuvre van Dien Midderigh-Bokhorst wordt gevormd door een drietal boeken dat ze rijkelijk voorziet van illustraties van kinderen in klederdracht. Schrijfster is mevrouw J.M. Selleger-Elout (1875-1957). In 1931 verschijnt Laurientje, dat in 1975 zelfs voor de vijfde keer wordt herdrukt. In 1934 tekent Dien de illustraties voor de klassieker Marian en Marion, het verhaal van een Amerikaans meisje dat schipbreuk lijdt en aanspoelt op Walcheren. Het is dit boek dat Dien faam bezorgt tot in Amerika. De van oorsprong Nederlandse illustratrice en schrijfster Hilda van Stockum (1908-2006) vertaalt het in 1949. Het boek wordt vervolgens door The Junior Literary Guild verkozen tot één van de tien jaarboeken. In 1950 verschijnt tenslotte Andertje, het laatste gezamenlijke project van de inmiddels bejaarde dames Selleger-Elout en Midderigh-Bokhorst.

haar ontworpen tekening op de muur. Dat moet 's avonds gebeuren omdat overdag de lijnen niet goed zichtbaar zijn. Als de tekening op groot formaat oplicht, klimt zij ondanks haar leeftijd op een steiger om de contouren over te trekken met grijze verf. Jan moet bovendien zelf de verschillende kleuren verfpoeder met bindmiddel mengen.

De samenwerking begint in hun verlovingstijd als ze hem vraagt de technische gedeelten van haar illustraties te tekenen voor de schoolboekjes van Leopold, uitgegeven door Wolters in Groningen.[226] Algemener bekend zijn de door hem getekende historische achtergronden voor *Roswitha* en *Sturmfels* van Marie Boddaert.[227] Om er zeker van te zijn dat hij de oude tijd goed verbeeldt, verdiept hij zich in de geschiedenis en met engelengeduld tekent hij rijk versierde gebouwen. Of zoals iemand het omschreef: 'Immers hij is het geweest, die steeds de technische delen van een tekening verzorgde, de

Marie Boddaert (1844-1914) situeert haar verhalen bij voorkeur in kastelen, paleizen, torens en wondergrotten. In 1909 verschijnt Roswitha, dat speelt tijdens de Middeleeuwen in hoge adellijke kringen, vol jonkvrouwen en ridders. Het boek wordt een groot succes en beleeft vele herdrukken (afgebeeld exemplaar 4e druk, ca. 1923).
(Collectie Stadsarchief Vlaardingen).

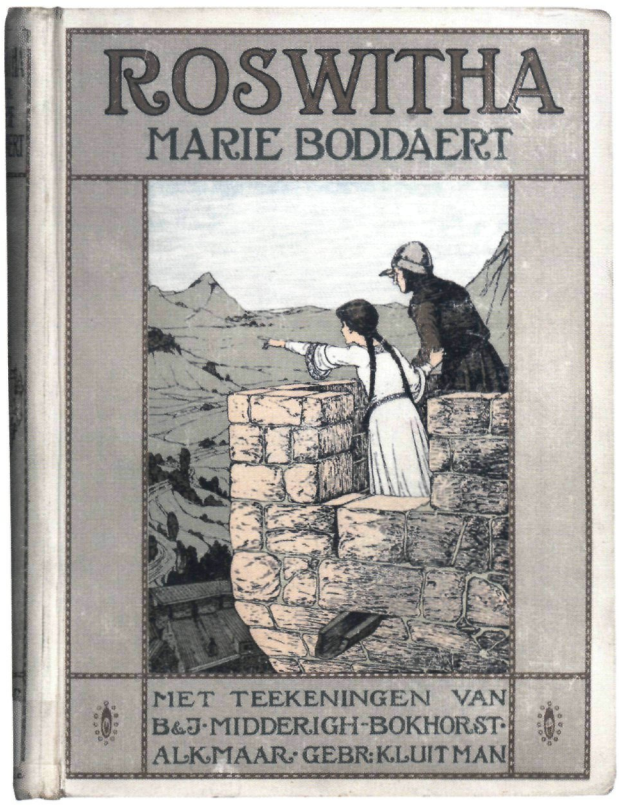

architectonische achtergrond en de omgeving peintuurde, waartegen de kinder- en dierfiguurtjes zich in al hun charme en vlugge gratie konden bewegen.'[228] Los van elkaar hebben ze een eigen stijl, maar het verschil verdwijnt als Jan en Dien samen aan een tekening werken. Zij zegt daarover: 'Bij sommige platen, waar mensch- of dierfiguur ondergeschikt is aan de omgeving, maakt mijn man ook zelf de compositie en plaats ik 't figuurtje er in. Natuurlijk gaat alles in gezamenlijk overleg en wederzijdsche kritiek. Maar dat wij geheel één zijn wat opvatting en wijze van uitvoering betreft, blijkt wel daaruit, dat niemand, die 't niet weet, op 't idee komt, dat er twee handen aan éénzelfde teekening werken.'[229] Jan maakt ook vaak de sierlijke randen op een door haar getekend boekom-

Jan en Dien tekenen en schilderen tot op hoge leeftijd. Deze foto uit 1955 is afgedrukt bij een artikel dat kort na Diens vijfenzeventigste verjaardag verschijnt en dat is opgenomen in haar plakboek. (Collectie Stadsarchief Vlaardingen)

slag en ontwerpt de belettering. Zo 'lijst' hij het werk van zijn vrouw letterlijk in. Hun gezamenlijk werk is te herkennen aan de initialen B. & J. (J. & B., B.J., B.enJ.) Midderigh-Bokhorst. Dien waardeert niet alleen zijn praktische hulp, maar roemt ook Jans persoonlijke eigenschappen. Hij maakt het mogelijk dat zij zich zo intensief aan de kunst kan wijden, dat ze vrouw en kunstenares kan zijn.[230] Dat moet hem niet veel moeite hebben gekost volgens de kleinkinderen. Hij droeg haar op handen en had veel bewondering voor haar talent. Als een journalist hem tijdens een interview eens vraagt naar zijn eigen werk, weet hij de aandacht handig af te leiden en toont trots een aantal door Dien getekende portretjes op ivoor.[231] In tegenstelling tot Dien laat hij zich minder op zijn kunstenaarschap voorstaan. Hij tekent niet alleen de achtergrond, maar blijft zelf ook graag op de achtergrond. Volgens kleindochter Hanneke was Dien de baas in huis, maar 'ze waren heel lief voor elkaar'. De kleinzoons voegen eraan toe dat Jan alles behalve een doetje was, want toen hij op een avond de laatste trein uit Rotterdam miste, liep hij van Rotterdam naar Wassenaar. Verder knutselde hij graag en werkte met veel plezier in de tuin. Op negentigjarige leeftijd klom hij, tot verbijstering van de buren, nog in een boom om er een paar takken uit te zagen. 'Opa en oma leefden zorgeloos, ze hadden zelfs geen ziektekostenverzekering afgesloten,' weet kleinzoon Jean Jacques zich te herinneren. Hun levensvisie klinkt door in het allegorische verhaal dat Jan vertelt aan zijn kleinzoon Kim over een man die zich had opgesloten in de studeerkamer, bang voor het gevaar dat daarbuiten op de loer lag. Toen de man eens de Bijbel van een plank pakte, viel het lijvige boek op zijn hoofd en de man was op slag dood. 'Durf te leven,' was Jans devies. Kim denkt tot op de dag van vandaag aan het verhaal, omdat Jan kort daarna door een ongeval in huis om het leven komt. Als hij iets wil opbergen in de kelder valt hij achterover van het trapje en breekt zijn nek. Hoewel hij de val overleeft, is er geen hoop op genezing. Dien reageert met ongeloof en weigert om hem te bezoeken in het ziekenhuis. Uiteindelijk wordt ze door de kinderen in een auto gezet om afscheid te nemen van haar grote liefde.[232] Een paar dagen later, op 14 juli 1970, sterft Jean Jacques Midderigh op 93-jarige leeftijd.

Na zijn overlijden merken de kinderen en kleinkinderen pas hoe hulpbehoevend Dien is en zij realiseert zich hoe geliefd Jan was, hoezeer hij haar aanvulde. Ze verwoordt het als volgt: 'Mij is overduidelijk gebleken dat in onze omgang alleen vader werd gewaardeerd maar ik niet. Ik ben overtuigd dat alles wat jullie voor mij hebt gedaan en nog zult doen uit plichtsgevoel en niet omdat je echt van me houdt.'[233] Nadat ze nog een poosje heeft ingewoond bij Hannie en haar echtgenoot, wordt Dien opgenomen in een verzorgingshuis. De kinderen en kleinkinderen treffen haar daar vaak in tranen aan, roepend om Jan. Ze gaat zienderogen achteruit, ook geestelijk. Op 19 juli 1972 overlijdt Johanna Berhardina Midderigh-Bokhorst na een, zoals Hannie en Ben het op de rouwkaart verwoorden, 'zeer arbeidzaam leven'.[234]

Nawoord

Als je een artikel schrijft over een kunstenaar wil je alles zien wat hij of zij heeft gemaakt. Dat gold in ieder geval voor ons toen we begonnen met het onderzoek naar het leven van het echtpaar Midderigh-Bokhorst. Wanneer het onderzoek niet zo vlotte of het schrijfproces stokte, gaf de zoektocht naar door haar en hem geïllustreerde boeken, prentbriefkaarten, schoolplaten etc. nieuwe moed en energie om door te gaan. We zijn gewoonweg verliefd geworden op het prachtige teken- en schilderwerk van het echtpaar. Onze aankopen werden ondergebracht in het Stadsarchief Vlaardingen. Zo is er een tastbare herinnering aan hen gecreëerd in de stad waar zij zo lang hebben geleefd en gewerkt.

Dat Jan en Dien gedurende het onderzoek mensen van vlees en bloed werden, hebben we te danken aan de kleinkinderen. Zij deelden de herinneringen aan hun opa en oma met ons. Wij zijn Fred Lapré, Kim Lapré, Hanneke Veneberg-Midderigh, Jean Jacques Lapré en Marlies van Slooten-Midderigh daarvoor zeer erkentelijk.

Onze dank gaat ook uit naar prof. dr. Saskia de Bodt, bijzonder hoogleraar Illustratie aan de Faculteit der Geesteswetenschappen van de Universiteit van Amsterdam. Toen wij haar per e-mail vroegen waarom Dien Midderigh-Bokhorst heden ten dage veel minder bekend is dan tijdgenote Rie Cramer, kregen we per omgaande een uitgebreid antwoord.

Mevrouw De Bodt is van mening dat Dien in haar tijd bekender was dan Rie Cramer. Ze had namelijk een goede naam bij pedagogisch gerichte critici en schrijvers zoals Nellie van Kol en Nienke van Hichtum. Ook was ze de lievelingsillustrator van Van Goor. Volgens De Bodt behoort Dien Midderigh-Bokhorst dan ook tot de grotere illustratoren. Waarom ze uit het zicht is verdwenen, heeft volgens haar een aantal redenen. Zo vonden mensen Diens werk na de Tweede Wereldoorlog ouderwets en, in tegenstelling tot Rie Cramer, heeft ze nauwelijks in het buitenland gepubliceerd. Rie Cramer had daarbij ook nog het geluk dat ze voor zeer commerciële uitgevers werkte, zoals Mulder. Die hebben haar en haar werk na de oorlog bijzonder goed gepromoot.

De enige eer die Dien na haar dood toeviel, was een tentoonstelling in het Centraal Museum in Utrecht in 1982, met speciale aandacht voor haar modetekenwerk.

Precies veertig jaar na haar overlijden hopen we met dit artikel de prestaties van het echtpaar aan de vergetelheid te ontrukken.

Geraadpleegd zijn archieven van de volgende instellingen

Aletta, instituut voor vrouwengeschiedenis, in Amsterdam
Centraal Bureau voor Genealogie (CBG) in Den Haag
Groene Hart Archieven (GHA) in Gouda
Haags Gemeentearchief (HGA)
Letterkundig Museum (LM) in Den Haag
Nationaal Archief (NA) in Den Haag
Nederlands Architectuurinstituut (NAi) in Rotterdam
Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie (RKD) in Den Haag
Stadsarchief en Athenaeumbibliotheek Deventer (SAD)
Stadsarchief Vlaardingen (SAV)

Geraadpleegde literatuur

- Adriaans, Hanneke, *Berhardina Midderigh-Bokhorst als illustratrice op kledinggebied* (Utrecht 1982)
- Baalen, H.J. van, *Deventer en zijn schilders (19e en 20e eeuw)* (Deventer 1981)
- Baay, Reggie, *De njai. Het concubinaat in Nederlands-Indië* (Amsterdam 2008)
- Bakker-Engelsman, Nettie, 'Hun harten zijn jong gebleven', *Moeder-Vrouwenpost*, december 1958
- Bodt, Saskia de, Stance Eenhuis en Muriël Steegstra. *Helden in beeld. Illustraties uit kinderboeken* (Den Haag 2006)
- Bodt, Saskia de, *Kinderen van Holland. Het beeld van Nederland in Amerikaanse kinderboeken* (Den Haag 2009)
- Bodt, Saskia de, en Jeroen Kapelle, *Prentenboeken. Ideologie en illustratie 1890-1950* (Amsterdam/Gent 2003)
- Brandts Buys, Sylvia, 'Grijs van haar, jong van hart. Twee grootmoeders maken samen een boek', *Elseviers Weekblad*, 6 mei 1950
- Burgers, Jacqueline, *Rie Cramer. Leven en werk* (Amsterdam 1974)
- Buur, Dorothée, *Indische jeugdliteratuur. Geannoteerde bibliografie van jeugdboeken over Nederlands-Indië en Indonesië 1825-1991* (Leiden 1992)
- Duyvendak, Lizet, *Het Haags Damesleesmuseum* 1894-1994 ('s-Gravenhage 1994)
- Erkens, Corry, 'Mevr. Midderigh 70 jaar', *Haagsche Post*, 27 mei 1950
- Groot, Marjan, *Vrouwen in de vormgeving* 1880-1940 (Rotterdam 2007)
- Jacobs, Melanie, *De sekse van professionaliteit. Het soroptimisme in Nederland* (1928-1940) (Nijmegen 1998)
- Libosan, Ineke, *Vrouwen, illustreren en schaduw. Elisabeth Francisca Nieuwenhuis en tijdgenoten* (doctoraalscriptie 2003)
- Loo, Vilan de, *De vrouw beslist* (Wormer 2005)
- Midderigh-Bokhorst, B., 'Afdeeling Wandversiering' in: *Catalogus Schoonheid in het Leven van het Volkskind* (Den Haag 1914) 73-78
- Midderigh-Bokhorst, B., 'De fascinerende bezigheid van kristallen verzamelen', *De Kern, Elseviers Maandblad 8* (1961) 48-56
- Midderigh-Bokhorst, B., 'Schilderijententoonstelling van...', *De Amsterdammer, weekblad voor Nederland*, 17 juni 1922
- N.N., 'Glans en gloed uit donkere diepten. Mevr. B. Midderigh-Bokhorst wordt vijfenzeventig jaar', *De Rotterdammer*, 28 mei 1955
- N.N., 'Mevr. B. Midderigh-Bokhorst. "Ziet U, de samenwerking van mijn man en mij heeft 't mogelijk gemaakt", *Nieuwe Haagsche Courant*, 20 augustus 1949

- N.N., 'Mevrouw B. Midderigh-Bokhorst', *De Haagsche Vrouwenkroniek, weekblad voor de ontwikkelde vrouw*, 2 juni 1923
- Nieuwland, Marlene van, 'Ik heb nog zóveel plannen...', *Libelle* 37 (1955) 88-90
- Posthumus-van der Goot W.H. (red.), *Van moeder op dochter. Het aandeel van de vrouw in een veranderende wereld* (Leiden 1948)
- Remery, Marry, 'B. Midderigh-Bokhorst' in: *Lexicon jeugdliteratuur* (1983)
- Rietveld-van Wingerden, Marjoke, 'De ambachtsschool 1861-1949', *Periodiek van het Nationaal Onderwijsmuseum en de Vereniging van Vrienden 3* (2006)
- Rijpstra-Verbeek, Mimi, '*Glans en gloed uit donkere diepten. Een vrouw schrijft over edelstenen*', [1955]
- Rijpstra-Verbeek, Mimi, 'Een tachtigjarige illustratrice', *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 28 mei 1960
- Schnitger, Carin, 'IJdelheid hoeft geen ondeugd te zijn. De Vereeniging voor Verbetering van Vrouwenkleeding' in: *Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis 6. De eerste feministische golf* (Nijmegen 1985) 163-185
- Scholl, W.J., *Van Olivier tot Casimir. Facetten van 130 jaar Vlaardings Openbaar Onderwijs* (Vlaardingen 1991)
- Schwencke, Johan, 'B. Midderigh-Bokhorst', *De Vrouw en haar Huis*, april 1928
- Sigal jr., M.C., Heeft de Afdeeling Vlaardingen der Maatschappij tot Bevordering der Toonkunst de toonkunst hier ter stede bevorderd? (Vlaardingen 1928)
- Suidman, Ieneke, 'Herontdekte illustraties vertellen over 60 jaar mode. Het leven en werk van modetekenares Mevr. B. Midderigh-Bokhorst', *Nouveau 3* (1988) 77-79
- Veer, Janneke van der, *Van Arendsoog en Joop ter Heul. Oude kinderboeken over bakvissen, Hollandsche jongens, cowboys, kabouters en detectives* (Arnhem 2007)
- Vollewens-Zeylemaker, Greta, 'Mevrouw Midderigh-Bokhorst: 75 jaar en nu op een steiger', *De Vrouw en haar Huis*, augustus 1955
- Wouters, D., *Over het illustreeren van leesboeken voor kinderen* (Bussum 1913; herdruk: Schiedam 1977)

Noten

1 HGA (website). Gemeenteverslag Den Haag 1902
2 SAV. Archief Gemeentebestuur Vlaardingen 1813-1962 (AGV), archiefnr. 305, inv.nr. 798, agenda nr. 778
3 Ibidem, agenda nr. 813
4 Ibidem, inv.nr. 799, agenda nr. 882
5 Ibidem. Bevolkingsregister Vlaardingen 1900-1935, dl. 15, p. 165
6 De in 1784 opgerichte Maatschappij tot Nut van 't Algemeen ('t Nut) is een landelijke vereniging met plaatselijke departementen, die zich ten doel stelt het volksgeluk te verhogen en onderwijs toegankelijk te maken voor mensen die daarvoor niet de middelen hebben. In Vlaardingen is 't Nut vanaf 1805 actief en sticht een teekenschool, een departementsschool, een volksbibliotheek en een bewaarschool. 't Nut verzorgt hiernaast lezingen en tentoonstellingen
7 SAV. Inleiding archiefinventaris van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen
8 Ibidem. AGV, inv.nr. 35
9 *Nieuwe Vlaardingsche Courant*, 27 oktober 1922
10 B&W wil van meet af aan aan de B.A.S. een voortgezette cursus verbinden om m.n. het tekenonderwijs tot zijn recht te laten komen
11 AGV, inv.nr. 3087
12 *Nieuwe Vlaardingsche Courant*, 27 oktober 1922
13 Scholl, 9-11. Een M.U.L.O. is een lagere school, uitgebreid met drie leerjaren
14 SAV. AGV, inv.nr. 811, agenda nr. 1248
15 Ibidem, inv.nr. 3088
16 *Nieuwe Vlaardingsche Courant*, 5 oktober 1907
17 SAV. Archief Gemeentebestuur Maassluis 1814-1923 (AGM), archiefnr. 1001, inv.nr. 343
18 In 1906 wordt de naam van J.J. Midderigh nog vermeld in het gemeenteverslag van Den Haag onder de leraren van de Academie, in 1907 niet meer
19 HGA. Gemeenteverslagen Den Haag 1900-1901
20 De tekenafdeling van de Dagteeken- en Kunstambachtsschool voor Meisjes wordt in 1878 opgericht door de Maatschappij voor den Werkenden Stand. In 1901 wordt naast de teekenschool een kunstambachtsschool voor meisjes geopend
21 RKD. Archief van de Dagteeken- en Kunstambachtsschool voor Meisjes (DKM), archiefnr. 702, inv.nr. 5.2.1.
22 *Het Nieuws van den Dag*, 26 juni 1902
23 De Bodt, *Prentenboeken*, 66
24 RKD. DKM, inv.nr. 2.4.20
25 Jonkvrouw Jeltje de Bosch Kemper (1836-1916) was voorvechtster van economische zelfstandigheid van vrouwen en richtte de Algemeene Nederlandsche Vrouwenvereeniging Tesselschade op (ter stimulering van kunst- en arbeidszin bij vrouwen). Zij was tevens betrokken bij de oprichting van een verpleegstersopleiding
26 RKD. DKM, inv.nr. 2.2.1.
27 HGA. Bevolkingsregister Den Haag 1895-1913, dl. 22, p. 205
28 Midderigh-Bokhorst, *De Amsterdammer*, 17 juni 1922
29 RKD. DKM, inv.nr. 2.2.1.
30 SAV. Bevolkingsregister Vlaardingen 1900-1935, dl. 19, p. 177
31 Van Baalen, 48-54
32 SAD. Bevolkingsregister Deventer 1849-1859, dl. 6, p. 148

33 *Java-bode*, 22 mei 1861
34 NA. Ministerie van Koloniën; stamboeken en pensioenregisters militairen Oost- en West-Indië 1815-1954 (Stamboeken), archiefnr. 2.10.50, inv.nr. 357, nr. 5470
35 SAV. Getuigschrift in bezit van F. Lapré
36 NA. Stamboeken, inv.nr. 357, nr. 5470. Een sappeur of bijleman is een militair die constructiewerken in directe steun voor het leger uitvoert
37 Baay, 36
38 SAD. Bevolkingsregister Deventer 1859-1879, dl. 34, p. 165 en CBG, algemene dossiers op familienaam (Bokhorst). Tevens *Het Nieuws van den Dag*, 14 september 1876 (geboorteaankondiging Emma Bokhorst)
39 Baay, 37-67
40 CBG. Algemene dossiers op familienaam (Bokhorst), *Algemeen Handelsblad*, 24 maart 1872 en *Het Nieuws van den Dag*, 4 april 1872
41 Baay, 37-67
42 CBG. Algemene dossiers op familienaam (Bokhorst)
43 *De Locomotief*, 15 september 1877
44 NA. Stamboeken, inv.nr. 11, nr. 2766, en *De Locomotief*, 28 juli 1877, 24 augustus 1877 en 29 maart 1878
45 Officiersrangen van laag naar hoog: luitenant, kapitein, majoor, overste, kolonel en generaal
46 *De Locomotief*, 23 maart 1878
47 SAD. Bevolkingsregister Deventer 1859-1879, dl. 34, p. 165
48 www.bergkerkconcerten.nl
49 SAD. Verzoek tot toestemming huwelijk aan de Minister van Staat en diens antwoord, in de bijlagen bij het huwelijk d.d. 13 februari 1879 te Deventer
50 NA. Stamboeken, inv.nr. 11, nr. 2766
51 SAD. Bevolkingsregister Deventer 1879-1899, dl. 28, p. 165
52 *Algemeen Handelsblad*, 14 september 1879 en Java-bode, 24 oktober 1879
53 *Algemeen Handelsblad*, 2 juli 1880
54 *Java-bode*, 2 december 1880
55 *Algemeen Handelsblad*, 22 juli 1881
56 NA. Stamboeken, inv.nr. 11, nr. 2766
57 Ibidem, inv.nr. 649, folio 1201
58 *Java-bode*, 24 maart 1882
59 NA. Stamboeken, inv.nr. 649, folio 1159
60 *Het Nieuws van den Dag*, 17 oktober 1885
61 SAD. Bevolkingsregister Deventer 1879-1899, dl. 28, p. 105
62 HGA. Archief van de Academie van Beeldende Kunsten, archiefnr. 58-01, inv.nr. 473
63 Ibidem. Archief van de Hoogere Burgerschool voor Meisjes, archiefnr. 193-01, inv.nr. 70
64 *Algemeen Handelsblad*, 17 november 1898
65 Ibidem, 11 september 1899
66 HGA. Archief van de Academie van Beeldende Kunsten, inv.nr. 488
67 Ibidem, inv.nr. 466
68 HGA. Gemeenteverslag 1894
69 *Utrechts Nieuwsblad*, 27 augustus 1898
70 Scheen, P.A. Lexicon Nederlandse Beeldende Kunstenaars 1750-1950 (Den Haag 1969)
71 www.dbnl.org; www.cdsl.tamu.edu
72 RKD. Persdocumentatiemap J.G. Midderigh [sic]
73 http://canadp-archivesenligne.paris.fr/
74 Uittreksel uit de geboorteakte in het bezit van Fred Lapré
75 HGA. Bevolkingsregister Den Haag 1880-1895, dl. 67, p. 279
76 Wikipedia, Suffragette
77 De Loo, 13-20
78 Posthumus-van der Goot, 207
79 Schnitger, 169
80 Adriaans, z.p.
81 *Het Nieuws van den Dag*, 1 juni 1901
82 Interviews met Jean Jacques Lapré en Fred Lapré
83 De Bodt, Prentenboeken, 9
84 Midderigh-Bokhorst, *Catalogus Schoonheid in het Leven van het Volkskind*, 73-78
85 *Het Vaderland*, 29 september 1929
86 LM. Inv.nr. B6914 B1. Brief van J.B. Midderigh-Bokhorst aan J. Kloos-Reyneke van Stuwe, 17 september 1929
87 Libosan, 12-28
88 *De Nieuwe Eeuw*, 27 mei 1950
89 *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 29 november 1924
90 *Nieuwe Haagsche Courant*, 20 augustus 1949
91 Interviews met Fred Lapré, Kimball Lapré, Jean Jacques Lapré, Marlies van Slooten-Midderigh en Hanneke Veneberg-Midderigh
92 NAi. Dossier BERL 685, Mensch, samenleving, cultuur, lezing gehouden door H.P. Berlage voor de V.A.N.K., jaartal onbekend
93 Groot, 76, en De Bodt, *Prentenboeken*, 247
94 De Bodt, *Prentenboeken*, 150
95 Groot, 414
96 *Nieuwe Vlaardingsche Courant*, 8 oktober 1910 en *Schiedamsche Courant*, 21 oktober 1910
97 Groot, 142
98 Nai. Dossier BERL 820, maandbericht 15 juni 1937
99 *Kroniek van Van Dooren* 1905
100 SAV. Bevolkingsregister Vlaardingen 1900-1935, dl. 19, p. 177
101 Ibidem. Archief Remonstrants Gereformeerde Gemeente, archiefnr. 365, inv.nr. 278
102 Ibidem, inv.nr. 374
103 Ibidem, inv.nr. 281
104 *Nieuwe Vlaardingsche Courant*, 14 november 1914
105 SAV. Archief Familie Van Linden van den Heuvell, archiefnr. 125, inv.nr. 479
106 *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 17 oktober 1908 en 13 februari 1909
107 SAV. Archief Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, archiefnr. 63, inv.nr. 72
108 Ibidem, inv.nr. 25
109 Ibidem, inv.nr. 72
110 Ibidem, inv.nr. 73
111 Interview met Hanneke Veneberg-Midderigh
112 SAV. Archief Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, inv.nr. 25
113 *Nieuwe Vlaardingsche Courant*, 13 december 1913; het concert vindt plaats op 17 december d.a.v.
114 De Maatschappij tot Bevordering der Toonkunst wordt in 1829 op-

gericht in Amsterdam en in navolging van 't Nut schieten de plaatselijke afdelingen als paddenstoelen uit de grond. Een belangrijke doelstelling is de vorming van het volk en de cultuur van de eigen natie te bevorderen

115 Sigal, 1-8. M.C. Sigal jr. is secretaris van Toonkunst vanaf 1919 (het jaar waarin hij wordt aangesteld als gemeentearchivaris van Vlaardingen) tot september 1928

116 SAV. Archief Maatschappij tot Bevordering der Toonkunst, archiefnr. 72, inv.nrs. 6 en 44. Op 14 juni 1927 stuurt M.C. Sigal jr. aan Dien in Wassenaar een bedankbrief voor hetgeen zij gedurende bijna tien jaar voor Toonkunst heeft betekend

117 *Het Volk*, 8 juli 1918

118 *Nieuwe Haagsche Courant*, 20 augustus 1949

119 GHA. Archief van uitgeversbedrijf G.B. van Goor Zonen (AVG), archiefnr. 199, copieboek 63 (1915) brief 332

120 Ibidem, brief 331

121 *De Nieuwe Eeuw*, 27 mei 1950

122 Hanneke's vader Ben, zoon van Jan en Dien, is na de Tweede Wereldoorlog gescheiden van zijn eerste vrouw en hertrouwd met Maria Elizabeth (Louk) Chel. Uit dit huwelijk wordt in 1960 Marlies Midderigh geboren

123 Carola Midderigh is een aantal jaren geleden overleden

124 Interviews met Hanneke Veneberg-Midderigh en Jean Jacques Lapré

125 SAV. AGV, inv.nr. 3090

126 Ibidem, inv.nrs. 3106 en 4000

127 De Bodt, *Prentenboeken*, 80

128 LM. Inv.nr. B 8914. Brief van J.B. Midderigh-Bokhorst aan H.C. Bokhorst, 13 januari 1943

129 GHA. AVG, copieboek 78 (1924) brief 473. Noothoven van Goor vraagt Dien mee te denken over een pseudoniem voor Adri Palingdood. Mogelijk is Adri Alindo haar vondst.

130 In zijn lange loopbaan geeft Jan Midderigh les aan een aantal Vlaardingse (amateur)kunstenaars, waaronder Reyer van der Borden, Jo van der Pijl, A. Bijl Mzn en Willem van 't Woudt (in het *Historisch Jaarboek Vlaardingen* 2009 is een artikel aan de laatste gewijd)

131 SAV. AGV, inv.nr. 804, agenda nr. 405

132 *De Moker*, 30 mei 1903

133 SAV. AGV, inv.nr. 809, agenda nr. 1068

134 HGA. Bevolkingsregisters 1880-1895, dl. 135, p. 172, en 1895-1913, dl. 22, p. 205

135 Ibidem. Handelingen van de gemeenteraad 1896

136 Mevrouw Troelstra is bekend geworden onder het pseudoniem Nienke van Hichtum.

137 LM. Inv.nr. B 8914. Brief van J.B. Bokhorst aan de heer Van Dishoeck, 16 november 1904

138 De Bodt, *Prentenboeken*, 80

139 GHA. AVG, copieboek 87 (1928) brief 14. Het betreft het boek *Eef Hubrechts* van Maren Koster

140 LM. Inv.nr. B 8914. Brief van J.B. Bokhorst aan de heer Van Dishoeck, 16 november 1904

141 Ibidem. Brieven van de heer Van Veen aan J.B. Midderigh-Bokhorst, 23 oktober en 15 november 1913

142 GHA. AVG, copieboek 61 (1913-1914) brieven 453 en 454

143 De Bodt, *Prentenboeken*, 78

144 GHA. AVG, copieboek 63 (1915) brief 332

145 Ibidem, copieboek 70 (1919) brieven 416 en 450

146 Er verschijnen twee boekjes met afbeeldingen van prentbriefkaarten, resp. getiteld *Van spelende kleuters* en *Van kindjes en hun vrindjes*. Dien Midderigh-Bokhorst schrijft er ook de versjes bij onder het pseudoniem Hannie Holt

147 GHA. AVG, copieboek 60 (1913) brieven 392 en 393

148 Ibidem, copieboek 63 (1915) brief 213

149 Interview met Hanneke Veneberg-Midderigh

150 SAV. Plakboek van J.B. Midderigh-Bokhorst (geschonken aan het Stadsarchief Vlaardingen door Fred Lapré). Hierin een artikel getiteld 'Wij spraken met Mevr. B. Midderigh-Bokhorst' uit onbekende krant, 1955

151 GHA. AVG, copieboek 64 (1915-1916) brief 397

152 *De Haagsche Vrouwenkroniek*, 2 juni 1923

153 GHA. AVG, copieboek 64 (1915-1916) brief 824

154 Ibidem, copieboek 48 (1908) brief 276

155 Ibidem, copieboek 84 (1926-1927) brief 64

156 Brandts Buys en *De Nieuwe Eeuw*, 27 mei 1950

157 GHA. AVG, copieboek 60 (1913) brief 339, copieboek 62 (1914-1915) brief 934 en copieboek 63 (1915) brief 112

158 Ibidem, copieboek 70 (1919) brief 197. Dien is niet de enige die Auke (Aukje) portretteert. Ook Rie Cramer doet dat. Zie daarvoor: Burgers, 37

159 LM. Inv.nr. B 6914 B1-B2. Brief van J.B. Midderigh-Bokhorst aan H.C. Bokhorst, 22 maart 1947

160 GHA. AVG, copieboek 71 (1920) brief 844

161 Padoxwoningen zijn houten woningen die in zeer korte tijd gebouwd kunnen worden en in 1920 het antwoord lijken te zijn op de woningnood (*Het Vaderland*, 13 november 1920)

162 GHA. AVG, copieboek 71 (1920) brief 526 en copieboek 72 (1920-1921) brief 58

163 *De Rotterdammer*, 28 mei 1955

164 GHA. AVG, copieboek 49 (1908-1909), brief 325

165 Ibidem, copieboek 58 (1912) brief 404

166 Ibidem, copieboek 64 (1915-1916) brief 736

167 Ibidem, copieboek 54 (1911) brieven 355 en 383

168 Ibidem, copieboek 79 (1924-1925) brief 554

169 Libosan, 56

170 GHA, AVG, copieboek 76 (1923) brief 874

171 Ibidem, copieboek 74 (1922) brief 190

172 Ibidem, copieboek 72 (1920-1921) brief 262

173 Ibidem, copieboek 61 (1913-1914) brieven 453 en 454

174 Ibidem, copieboek 67 (1917-1918) brieven 669 en 670

175 *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 19 november 1931

176 GHA. AVG, copieboek 56 (1911-1912) brieven 154 en 187

177 Remery

178 SAV. Plakboek van J.B. Midderigh-Bokhorst. Artikel uit december 1922

179 *Het Vaderland*, 11 juni 1934. Het werk met de titel Ons Doel is Schoonheid wordt samen met werken van andere leden van de schilderessenvereniging O.D.I.S. geëxposeerd in het gebouw van de Haagsche Kunstkring

180 Midderigh-Bokhorst, *De Amsterdammer*, 17 juni 1922
181 Het gezin Midderigh verhuist naar de Willem Beukelszoonstraat in augustus 1917. Op 4 september d.a.v. wordt het nieuwe gebouw van School D voor M.U.L.O. op de hoek van deze straat en de Nieuwe Kerkstraat officieel in gebruik genomen
182 SAV. Notarieel Archief Vlaardingen 1915-1925, archiefnr. 218, voorlopig inv.nr. 4642, transportakte d.d. 31 maart 1922, nr. 53. De Midderighs nemen een hypotheek op hun huis ter waarde van *f* 5.500,- (ibidem, hypotheekakte d.d. 3 april 1922, nr. 54)
183 *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 8 mei 1915
184 *Het Vaderland*, 25 augustus 1922
185 SAV. AGM, inv.nr. 343: in het gemeenteverslag van 1923 worden de Rijksnormaallessen niet meer genoemd (vgl. S. Blom, Geschiedenis van Maassluis (Utrecht 1948) 202
186 Ibidem. AGV, inv.nr. 1656, agenda nr. 121.3
187 Ibidem, inv.nr. 3108
188 Ibidem, inv.nr. 3112
189 Ibidem, inv.nr. 3113
190 Het album is door Fred Lapré aan het Stadsarchief Vlaardingen geschonken
191 GHA. AVG, copieboek 84 (1926-1927) brief 870
192 Wikipedia, Station Wassenaar
193 RKD. Persdocumentatiemap J.J. Midderigh
194 Interview met Hanneke Veneberg-Midderigh
195 Jacobs, 11-12
196 Informatie van A.M. Plate, secretaris van de Soroptimisten in Den Haag
197 HGA. Ongeïnventariseerd archief van de Soropimisten Den Haag
198 Het Damesleesmuseum bestaat nog steeds en is gevestigd aan het Nassauplein 15 in Den Haag
199 O.D.I.S. is onderdeel van de Haagse Vrouwenclub. Als deze club in 1932 ter ziele gaat, vindt O.D.I.S onderdak in het Damesleesmuseum. Voorwaarde is wel dat O.D.I.S.-leden lid worden van het leesmuseum
200 Duyvendak, 195-196
201 HGA. Ongeïnventariseerd archief van de Soropimisten Den Haag
202 Fort de Kock is een voormalig Nederlands koloniaal fort, gelegen in Bukittinggi op West-Sumatra
203 SAV. Archief Familie Van Linden van den Heuvell, inv.nr. 420. Brief van J.B. Midderigh-Bokhorst aan J.H. van Linden van den Heuvell en echtgenote, 18 maart 1936
204 Ibidem
205 Interviews met Fred Lapré en Jean Jacques Lapré
206 *Het Vaderland*, 12 april 1938
207 Ibidem, 17 februari 1940 en *Haagsche Courant*, 26 februari 1940
208 LM. Inv.nr. B 8914. B1. Brief van J.B. Midderigh-Bokhorst aan H.C Bokhorst, 20 december 1943
209 www.tweede-wereldoorlog.org
210 SAV. Archief Familie Van Linden van den Heuvell, inv.nr. 420. Brief van J.B. Midderigh-Bokhorst aan J.H. van Linden van den Heuvell en echtgenote, 13 december 1944
211 LM. Inv.nr. B 8914. B1. Brief van J.B. Midderigh-Bokhorst aan H.C Bokhorst, 16 maart 1945
212 SAV. Archief Familie Van Linden van den Heuvell, inv.nr. 419. Briefkaart van B. Midderigh aan J.H. van Linden van den Heuvell, 20 maart 1945
213 Ibidem, inv.nr. 420. Briefkaart van J.J. Midderigh aan J.H. van Linden van den Heuvell en echtgenote, 7 januari 1946
214 Wikipedia
215 www.japanseburgerkampen.nl/Lampersari
216 www.indischekamparchieven.nl
217 Interview met Fred Lapré
218 Bersiap-periode
219 Interview met Kimball Lapré
220 Interview met Fred Lapré
221 Interview met Jean Jacques Lapré
222 Interview met Hanneke Veneberg-Midderigh
223 Midderigh Bokhorst, '*De fascinerende bezigheid van kristallen verzamelen*'
224 Interviews met Jean Jacques Lapré en Kimball Lapré
225 Deze opdracht krijgt ze waarschijnlijk via haar netwerk, want er werken meer Soroptimisten mee aan de totstandkoming van de huishoudschool
226 *De Nieuwe Eeuw*, 27 mei 1950
227 Rijpstra-Verbeek, *Een tachtigjarige illustratrice*
228 SAV. Plakboek J.B. Midderigh-Bokhorst. Hierin een artikel uit 1950, getiteld *Bij de 70ste verjaardag van mevr. B. Midderigh-Bokhorst*
229 Wouters. Op pagina 32 neemt hij deze woorden over uit een artikel in *De Ploeg* (jaartal niet genoemd)
230 *Nieuwe Haagsche Courant*, 20 augustus 1949
231 Bakker-Engelsman
232 Interviews met Fred, Jean Jacques en Kimball Lapré, Hanneke Veneberg-Midderigh en Marlies van Slooten-Midderigh
233 Briefje in bezit van Fred Lapré
234 Rouwkaart in plakboek J.B. Midderigh-Bokhorst

Ex libris van B&J Midderigh-Bokhorst
(Collectie M. van Slooten-Midderigh)

Bibliografie

In een aantal krantenartikelen uit het begin van de jaren vijftig is een foto afgedrukt, waarop Dien Midderigh, zittend op een poef, quasi lezend in een opengeslagen boek, is afgebeeld voor haar gevulde boekenkast. Zij spreekt vol trots over de honderdachtentwintig door hen geïllustreerde 'prachtbanden en -bandjes' en over de meer dan honderd schoolboekjes. Helaas kon bij de samenstelling van dit overzicht geen beroep meer op de inhoud van deze kast worden gedaan. Overigens komt het *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland* op een totaal van meer dan vijfhonderd titels. Het is aannemelijk dat voor Dien alleen díe boeken meetelden, waarvoor zij rechtstreeks opdracht had gekregen. Aangezien de rechten op de illustraties echter bleven berusten bij de uitgever, kon deze dezelfde tekeningen nogmaals voor een bloemlezing gebruiken. Bij de samenstelling van dit overzicht is hierin geen onderscheid gemaakt, m.a.w. álle titels, waaraan haar en/of Jans naam op welke wijze dan ook is verbonden, zijn opgenomen.
Zonder internet waren wij bij deze speurtocht nergens geweest. De belangrijkste bron was de Nederlandse Centrale Catalogus, die toegang biedt tot de bibliografische gegevens en de vindplaatsen van miljoenen boeken. Ook de Historische Kranten-website van de Koninklijke Bibliotheek bleek goud waard. Niet alleen kwamen hieruit allerlei feiten uit het leven van onze hoofdpersonen boven water, maar ook boekaankondigingen en recensies leverden nuttige achtergrondinformatie op. Raadpleging van het archief van uitgeverij Van Goor bracht ons tenslotte op het spoor van een groot aantal schoolboeken.
Hoewel er (uiteraard) is gestreefd naar volledigheid, moge het duidelijk zijn dat het onmogelijk is om een compleet overzicht te geven van het werk van het kunstenaarsechtpaar. Met name het achterhalen van de precieze gegevens van de vele bloemlezingen en van de (series) schoolboeken bleek een lastige kwestie te zijn. Dat is dan ook de reden dat deze laatste apart zijn gehouden van de rest. Verder zijn door Dien geïllustreerde artikelen (over mode, maar ook over zeefauna en kristallen) buiten het bestek van deze bibliografie gebleven. Wél wordt een overzicht gegeven van de diverse tijdschriften waaraan zij medewerking heeft verleend.
Tenslotte dient nog opgemerkt te worden dat omwille van de overzichtelijkheid niet is vermeld of er sprake is van een solo- dan wel van een coproductie (m.u.v. een aantal schoolboeken waarvoor alleen Jan heeft getekend).

Kinder- en jeugdboeken, romans, prentenboeken, sprookjesboeken, reclameboeken, bloemlezingen etc.

1901

- *Zeden en wetten in woord en beeld.* Amsterdam, Afd. Amsterdam der Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht

1902

- Rennes, Catharina van (muziek) en Hilda (woorden). *Heidekoninginnetje. Een klaviersprookje.* Utrecht, Jac. van Rennes. (Opus ; 47)

1903

- Maathuis-Ilcken, S., *Nieuwe vriendjes.* Deventer, Æ.E. Kluwer

1905

- Heijermans, Ida, *Zoo mooi als zonneschijn. Een vertelling.* Rotterdam, Masereeuw en Bouten
- Schmidt auf Altenstadt, A. von, *Jack's gedenkschriften.* Haarlem, Vincent Loosjes

1906

- *Handleiding voor het vervaardigen der verbeeterde kleeding.* Amsterdam, Vereeniging voor Verbetering van Vrouwenkleeding
- Hichtum, Nienke van, *Kinderleven. 10 schetsjes.* Bussum, C.A.J. van Dishoeck
- *Sprookjes van de Gebroeders Grimm. Eerste verzameling.* Vert. door M. van Eeden-van Vloten. Amsterdam, Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur. (Wereldbibliotheek ; 3-4)

1907

- Buul, T. van, *Zonneschijn.* Bussum, C.A.J. van Dishoeck
- Doorn, M.C. van, *Eduard Kerner.* Haarlem, Vincent Loosjes
- *Sprookjes van de Gebroeders Grimm. Tweede verzameling.* Vert. door M. van Eeden-van Vloten. Amsterdam, Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur. (Wereldbibliotheek ; 68-69)

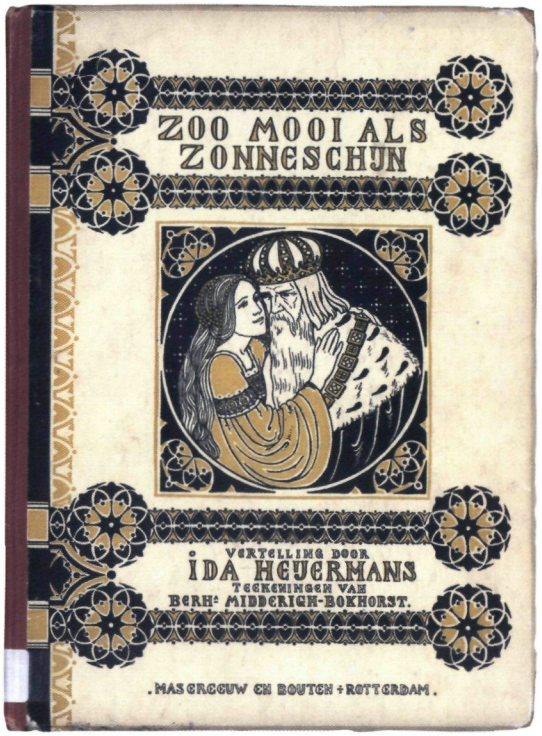

1908

- Finckh, Ludwig, *De rozendokter.* Vert. door M. van Vloten. Amsterdam, Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur. (Wereldbibliotheek ; 74)
- Maathuis-Ilcken, S., *Praatjes en plaatjes voor kleine maatjes.* Groningen, J.B. Wolters
- *Sprookjes van de Gebroeders Grimm. Derde verzameling.* Vert. door M. van Vloten. Amsterdam, Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur. (Wereldbibliotheek ; 92-93)

1909

- Been, Joh.H., *Spekkie, de pijper der zeesleepers.* Amsterdam, Erven Martin G. Cohen
- Boddaert, Marie, *Roswitha. Verhaal uit de dertiende eeuw.* Alkmaar, Gebr. Kluitman
- Gruys-Kruseman, S., *Uit m'n mouw geschud.* Gouda, G.B. van Goor Zonen. (Voor 't kleine Volkje ; 1)
- Hichtum, Nienke van (bijeengebr.), *Sprookjes van Gebrs. Grimm.* Vert. door M. van Vloten. Amsterdam, Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur. 3 dl. Gedeeltelijke heruitgave van de in 1906-1908 verschenen serie *Sprookjes van de Gebroeders Grimm*
- Hoog, Aletta (verz. en bew.), *Prettige winteravonden. Verhalen, sprookjes, spelletjes etc.* Alkmaar, Gebr. Kluitman
- Leopold, Katharina e.a., *Herfstdraden.* Amsterdam, L.J. Veen. (Ons Thuis-serie)
- Leopold, Marie, *Een jolig troepje.* Gouda, G.B. van Goor Zonen
- Leopold, Marie, *Van kinderen en hun lievelingen.* Gouda, G.B. van Goor Zonen. (Voor 't kleine Volkje ; 2)
- Leopold, Marie e.a., *Winterprovisie.* Amsterdam, L.J. Veen. (Ons Thuis-serie)
- Wilde, Oscar, *Het granaatappelhuis.* Vert. door Liane van Oosterzee. Amsterdam, Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur. (Wereldbibliotheek ; 117)

1910

- Cora C.G., *Neefjes en nichtjes.* Rotterdam, J.M. Bredée
- Gruys-Kruseman, S., *Moes vertelt verder.* Gouda, G.B. van Goor Zonen. (Voor 't kleine Volkje ; 3)
- Knuttel-Fabius, Elize, *Kinnie en haar vrienden.* Gouda, G.B. van Goor Zonen
- Kuenen, Catharina S.M. (naar het Eng.), *Een jaar op Buitenlust.* Amsterdam, L.J. Veen, 2e dr.
- Leopold, Marie e.a., *Gezellige praatjes.* Amsterdam, L.J. Veen. (Ons Thuis-serie)
- Leopold, Marie e.a., *Een heelen dag buiten.* Amsterdam, L.J. Veen. (Ons Thuis-serie)
- Leopold, Marie, *Rudi.* Gouda, G.B. van Goor Zonen. (Voor 't kleine Volkje ; 4)
- Rennes, Catharina van, *De kluchtige avonturen van pop Topsy.* Utrecht, Jac. van Rennes. (Opus ; 61)
- *Sprookjes van de Gebroeders Grimm. Vierde en laatste verzameling.* Vert. door M. van Vloten. Amsterdam, Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur. (Wereldbibliotheek ; 133-135)
- Sutorius, Anna, *Klein en knus voor broer en zus.* Amsterdam, Erven Martin G. Cohen. (Voor School en Huis)

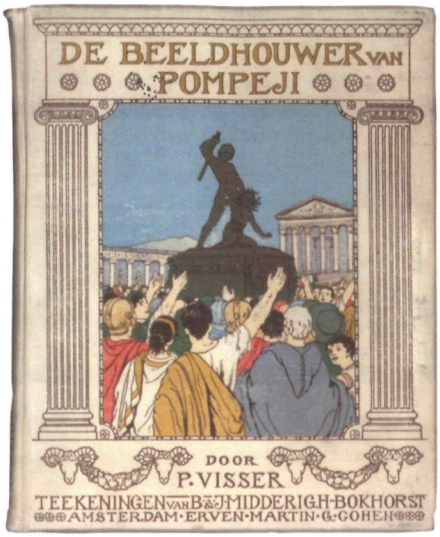

1911

- Gruys-Kruseman, S., *Met z'n zevenen uit logeeren.* Gouda, G.B. van Goor Zonen. (Voor 't kleine Volkje ; 5)
- Hoogenbirk, A.J., *Klein begonnen.* Rotterdam, J.M. Bredée, 3e dr. (1e dr. 1874)
- Hooykaas, C.E. (red.), *Eerste Kerstboek voor Jong Holland.* Maassluis, J. Waltman
- Leopold, Katharina e.a., *Een eigen huisje.* Amsterdam, L.J. Veen. (Ons Thuis-serie)
- Leopold, Katharina, *Heel lang geleden.* Gouda, G.B. van Goor Zonen
- Leopold, Marie e.a., *Zus bij moes.* Amsterdam, L.J. Veen. (Ons Thuis-serie)
- Visser, P., *De beeldhouwer van Pompeji.* Amsterdam, Erven Martin G. Cohen
- Vollmar, A., *Een ster in de kerstnacht.* Rotterdam, J.M. Bredée, 2e dr. (1e dr. 1885)

1912

- Bauer, Clémence M.H., *Een nieuwe wereld in.* Gouda, G.B. van Goor Zonen. (Voor 't kleine Volkje ; 7)
- Blaauw, Henriëtte (woorden) en J.H. Oushoorn (pianobeg.), *Zangkleutertjes. 8 kinderliedjes.* Alkmaar, Gebr. Kluitman. (Opus ; 45)
- Boddaert, Marie, *Prins Almanzor's makker.* Alkmaar, Gebr. Kluitman
- Boddaert, Marie, *Sturmfels.* Alkmaar, Gebr. Kluitman
- Hooykaas, C.E. (red.), *Tweede Kerstboek voor Jong Holland.* Maassluis, J. Waltman
- Hulst, W.G. van de, *Uit het winter-wonderland.* Gouda, G.B. van Goor Zonen. (Voor 't kleine Volkje ; 8)
- Kuiper, A.C., *Marguerite Bianca.* Amsterdam, Scheltens & Giltay
- Leopold, Katharina e.a. *Van vogeltjes in den Mei.* L.J. Veen, Amsterdam. (Ons Thuis-serie)
- Leopold, Marie e.a., *Een tooverstaf.* Amsterdam, L.J. Veen. (Ons Thuis-serie)
- Stamperius, J. (bijeengebr.), *De reis van schipper Bontekoe en andere verhalen.* Amsterdam, L.J. Veen
- Sutorius, Anna, *Aan 't strand.* Amsterdam, Erven Martin G. Cohen. (Voor School en Huis)
- Sutorius, Anna, *De droom van Hanse-Pansje. Voor mijn zes kleine neven van tante An.* Amsterdam, Erven Martin G. Cohen. (Voor School en Huis)
- Sutorius, Anna, *In de speelkamer.* Amsterdam, Erven Martin G. Cohen. (Voor School en Huis)
- Sutorius, Anna, *In de wei.* Amsterdam, Erven Martin G. Cohen. (Voor School en Huis)
- Sutorius, Anna, *Op het veld.* Amsterdam, Erven Martin G. Cohen. (Voor School en Huis)
- Sutorius, Anna, *Te laat op school.* Amsterdam, Erven Martin G. Cohen. (Voor School en Huis)
- Sutorius, Anna, *Winkeltje spelen.* Amsterdam, Erven Martin G. Cohen. (Voor School en Huis)

1913

- Aalst-Gobius, Tine van, *Eénig kind.* Gouda, G.B. van Goor Zonen. (Voor 't kleine Volkje ; 9)
- Dietz, Henriëtte en Katharina Leopold, *Het boek van den winter.* Gouda, G.B. van Goor Zonen. (Voor 't kleine Volkje ; 10)
- Hichtum, Nienke van (verz.), *Klein-Martje en andere verhalen.* Alkmaar, Gebr. Kluitman. (Oude en nieuwe verhalen)
- Hichtum, Nienke van (verz.), *Om honderd daalders en andere verhalen.* Alkmaar, Gebr. Kluitman. (Oude en nieuwe verhalen)
- Hichtum, Nienke van (verz.), *Oude en nieuwe verhalen.* Alkmaar, Gebr. Kluitman. Ook verschenen in 2 dl. onder de titels *Klein-Martje en andere verhalen* en *Om honderd daalders en andere verhalen* (zie hiervoor). Hierin ook verhalen opgenomen uit o.a. *Kinderleven* (1906)
- Hooykaas, C.E. (red.), *Derde Kerstboek voor Jong Holland.* Maassluis, J. Waltman

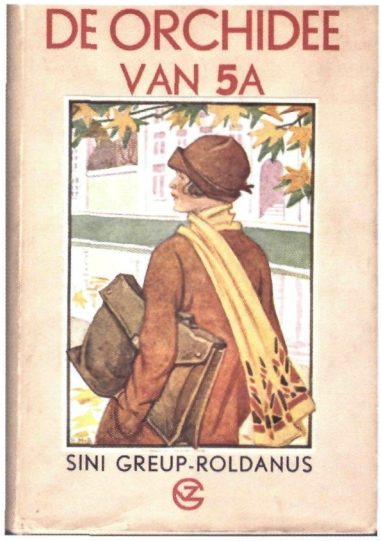

- Kuenen, Catharina S.M. (naar het Eng.), *Chris en zijn oude viool.* Amsterdam, L.J. Veen, 2e dr.
- Kuenen, Catharina, S.M. (naar het Eng.), *Dotterbloemen.* Amsterdam, L.J. Veen, 2e dr.
- Kuenen, Catharina S.M. (naar het Eng.), *Hoe Greta bij oom Jan uit logeeren ging.* Amsterdam, L.J. Veen, 2e dr.
- Kuenen, Catharina S.M. (naar het Eng.), *Kleine Dora Forbes.* Amsterdam, L.J. Veen, 2e dr.
- Kuenen, Catharina S.M. (naar het Eng.), *De kolenbrander.* Amsterdam, L.J. Veen, 2e dr.
- Leopold, Katharina e.a., *Een leuke logeerpartij.* Amsterdam, L.J. Veen. (Ons Thuis-serie)
- Leopold, Marie e.a., *De witte wereld.* Amsterdam, L.J. Veen. (Ons Thuis-serie)
- Rhoden, Emmy von, *Stijfkopje verloofd.* Bew. door M.A. de Goeje. Amsterdam, Van Holkema & Warendorf, 6e dr. (1e dr. 1894). Vervolg van *Stijfkopje op school*
- Stamperius, J. (bijeengebr.), *De verdwenen portefeuille en andere verhalen.* Amsterdam, L.J. Veen

1914

- Hooykaas, C.E. (red.), *Vierde Kerstboek voor Jong Holland.* Maassluis, J. Waltman
- Leopold, Katharina e.a., *De grijze prins.* Amsterdam, L.J. Veen. (Ons Thuis-serie)
- Leopold, Marie, *Hanneke.* Gouda, G.B. van Goor Zonen. (Voor 't kleine Volkje ; 12)
- Maathuis-Ilcken, S., *Bennie's Prentenboek.* Gouda, G.B. van Goor Zonen
- Maathuis-Ilcken, S., *Wat de haard fluisterde.* Gouda, G.B. van Goor Zonen. (Voor 't kleine Volkje ; 13)
- Osenbruggen, Cor van, *De tweelingen Flip en Henk.* Gouda, G.B. van Goor Zonen
- Sutorius, Anna, *Kleuterboekje.* Gouda, G.B. van Goor Zonen

1915

- Hooykaas, C.E. (red.), *Vijfde Kerstboek voor Jong Holland.* Maassluis, J. Waltman
- Kraan, H.J. van der, *Kindervreugde. Tweestemmige liedjes met pianobegeleiding.* Gouda, G.B. van Goor Zonen. 2 dl.: I. *Dorpsdansje,* II. *Op Marsch*
- Osenbruggen, Cor van, *Wilde Jo.* Gouda, G.B. van Goor Zonen
- Stamperius, J. (bijeengebr.), *Hoe Frans uit hengelen ging en andere verhalen.* Amsterdam, L.J. Veen
- Sutorius, Anna, *Drie vroolijke vrindjes.* Amsterdam, Erven Martin G. Cohen. (Voor School en Huis)
- Sutorius, Anna, *In 't plantsoentje.* Amsterdam, Erven Martin G. Cohen. (Voor School en Huis)
- Sutorius, Anna, *Een stout grapje.* Amsterdam, Erven Martin G. Cohen. (Voor School en Huis)
- Sutorius, Anna, *Stoute poppen-kinderen.* Amsterdam, Erven Martin G. Cohen. (Voor School en Huis)
- Sutorius, Anna, *Van drie kaboutertjes.* Amsterdam, Erven Martin G. Cohen. (Voor School en Huis)
- Sutorius, Anna, *Wimmie op de wandeling.* Amsterdam, Erven Martin G. Cohen. (Voor School en Huis)

1916

- Bauer, Clémence M.H., *Kleine Sarina. Een schets uit het leven van een inlandsch meisje.* Gouda, G.B. van Goor Zonen
- Bloemink, F.H.N., *Lentedagen.* Gouda, G.B. van Goor Zonen. (Voor 't kleine Volkje ; 15)
- Hichtum, Nienke van (verz.), *Flard-Oor en andere verhalen.* Alkmaar, Gebr. Kluitman, 2e dr. (Moeders vertellingen)
- Hooykaas, C.E. (red.), *Zesde Kerstboek voor Jong Holland.* Maassluis, J. Waltman

- Kruseman, Philip (bijeengebr.) en Sam Schuyer (pianobeg.), *Wat onze kinderen zingen. Zooals de ouden zongen, piepen de jongen. Een bloemlezing uit onze beste kinderliedjes.* Den Haag, J. Philip Kruseman
- Leopold, Marie, *Dolly. Het leven van een witten poedel door hem zelf verteld.* Gouda, G.B. van Goor Zonen, 2e dr.
- Ufkes, Jo, *Aan het begin.* Amersfoort, Valkhoff & Co.

1917

- Groshans, Suze en M. de Smeth-van Alphen (verz.), *Van dieren en hun vrienden.* Den Haag, onbekende uitgeverij
- Gruys-Kruseman, S., *Het Noordzee-eiland (Vlieland).* Gouda, G.B. van Goor Zonen
- Hooykaas, C.E. (red.), *Zevende Kerstboek voor Jong Holland.* Maassluis, J. Waltman
- Osenbruggen, Cor van, *Tante Doortje's erfenis.* Gouda, G.B. van Goor Zonen
- Ufkes, Jo, *Een vroolijke Frans.* Amersfoort, Valkhoff & Co., 2e dr.

1918

- Gruys-Kruseman, S., *Villa Oorwurm (op Ameland).* Gouda, G.B. van Goor Zonen
- Hooykaas, C.E. (red.), *Achtste Kerstboek voor Jong Holland.* Maassluis, J. Waltman
- Lugten, Jeannette en Sijtje Aafjes (verz.), *Lange avonden. Van allerlei kunstjes, knutselwerkjes, raadsels, oude rijmpjes, spelletjes, teekenvoorbeelden enz.* Gouda, G.B. van Goor Zonen
- Lugten, Jeannette en Sijtje Aafjes (verz.), *Regenachtige dagen. Van allerlei kunstjes, knutselwerkjes, raadsels, oude rijmpjes, teekenvoorbeelden enz.* Gouda, G.B. van Goor Zonen
- Snoeck, Lucie, *Roodborstjes.* Gouda, G.B. van Goor Zonen. (Voor 't kleine Volkje ; 19)
- Son, A. en C. van, *Voor jong Nederland. Nieuw prentenboek.* Vroom & Dreesmann. 3 dl.
- Ufkes, Jo, *Bremheuvel.* Amersfoort, Valkhoff & Co.

1919

- Balen, J. Hendrik van, *Onder de Mooren. Avonturen in Marokko.* Alkmaar, Gebr. Kluitman, 2e dr. (1e dr. 1879)
- Balen, J. Hendrik van, *De roode paradijsvogel.* Alkmaar, Gebr. Kluitman, 2e dr. (1e dr. 1881)
- Bergsma-Bergsma, E., *Dodo. Een verhaal voor kinderen.* Gouda, G.B. van Goor Zonen
- Hooykaas, C.E. (red.), *Negende Kerstboek voor Jong Holland.* Maassluis, J. Waltman
- Hoven, Thérèse, *Nieuw Engelsch binnenhuisje.* Alkmaar, Gebr. Kluitman
- Koster, Maren, *Rie.* Gouda, G.B. van Goor Zonen
- Pieck, A.F., *Hoe ik schilder werd. Uit het leven van Huib Hoepel.* Gouda, G.B. van Goor Zonen, 2e dr. (De Klassebibliotheek)

1920

- Boelen, C., *Een kleine en een groote kerstboom. Het Driekoningenbrood. Twee verhalen.* Hillegom, Editio

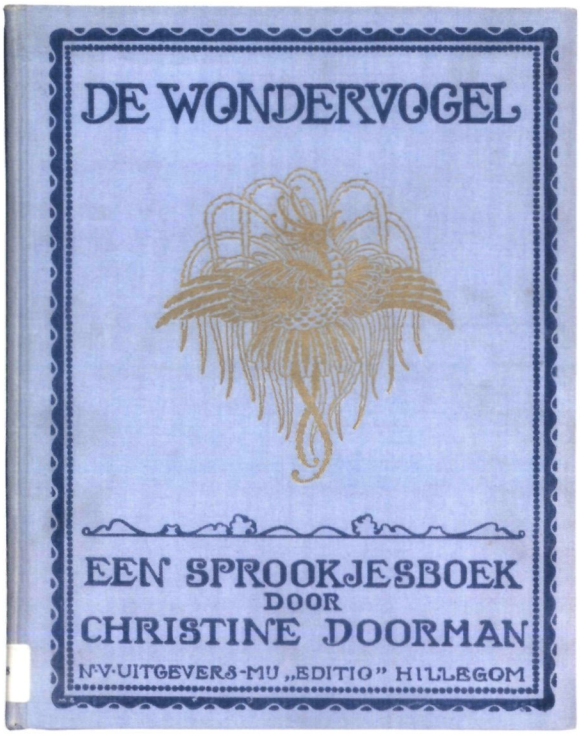

- Hichtum, Nienke van (navert.), *Gouden sprookjes van Gebrs. Grimm.* Gouda, G.B. van Goor Zonen. (Voor 't kleine Volkje ; 22)
- Hooykaas, C.E. (red.), *Tiende Kerstboek voor Jong Holland.* Hillegom, Editio
- Kloos-Reyneke van Stuwe, Jeanne, *Een klaverblad van vijf (de kinderen van huize Ter Aar).* Gouda, G.B. van Goor Zonen
- Kok, Truida, *De kleindochters van mevrouw Westlandt.* Amsterdam, Van Holkema & Warendorf, 5e dr. (1e dr. 1900)
- Koster, Maren, *Freule Kameleon.* Gouda, G.B. van Goor Zonen. (Voor rustige uurtjes)
- Maathuis-Ilcken, S. en Henriëtte Dietz, *Het boek van St. Nicolaas.* Gouda, G.B. van Goor Zonen. (Voor 't kleine Volkje ; 23)

1921

- Doorman, Christine (navert.), *Zuid-Afrikaansche sprookjes.* Hillegom, Editio. (Sprookjes ; 1)
- Doorman, Christine (navert.), *Prinses Rosette. Oud Fransch sprookje.* Hillegom, Editio. (Sprookjes ; 2)
- Doorman, Christine (navert.), *Russische sprookjes.* Hillegom, Editio. (Sprookjes ; 3)
- Doorman, Christine (navert.), *Indisch toversprookje.* Hillegom, Editio. (Sprookjes ; 4)
- Doorman, Christine (navert.), *Slavische sprookjes.* Hillegom, Editio. (Sprookjes ; 5)
- Doorman, Christine (navert.), *IJslandsche sprookjes.* Hillegom, Editio. (Sprookjes ; 6)
- Doorman, Christine (navert.), *Oud-Duitsche sprookjes.* Hillegom, Editio. (Sprookjes ; 7)
- Doorman, Christine (navert.), *Zwitsersche sprookjes (uit de Engadine).* Hillegom, Editio. (Sprookjes ; 8)
- Doorman, Christine, *De wondervogel. Een sprookjesboek.* Hillegom, Editio
- Knuttel-Fabius, Elize, *Aan de rivier.* Gouda, G.B. van Goor Zonen, 2e dr. (Van Goor's Keurbibliotheek)
- Midderigh-Bokhorst, B., *Van een jongetje dat niet naar bed wilde.* Gouda, G.B. van Goor Zonen
- Midderigh-Bokhorst, B., *Van een jongetje dat te ver ging wandelen.* Gouda, G.B. van Goor Zonen
- Midderigh-Bokhorst, B., *Van een kindje dat niet gewasschen wilde worden.* Gouda, G.B. van Goor Zonen
- Ophof-Sterk, Tine, *Een moeilijk jaar voor de Van Heerdentjes. Een meisjesverhaal uit het Bataviaasch familieleven.* Weltevreden, Boekhandel Visser & Co. ; Amersfoort, Valkhoff & Co.

1922

- Doorman, Christine, *Mijn Italiaantjes.* Haarlem, J.W. Boissevain
- *Sprookjes van Grimm. Eerste verzameling.* Bijeengebr. door N. van Hichtum. Amsterdam, Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur. Eerder verschenen onder de titel *Sprookjes van de Gebroeders Grimm. Eerste verzameling* (1906)
- Midderigh-Bokhorst, B., *Hoe Wortelmannetje de wereld zag.* Gouda, G.B. van Goor Zonen
- Mossel, Jacoba F.D., *Voor de Kerstdagen.* [Hillegom, Editio]

- Oldeman, F.U.S., *Het goedkoope kookboek*. Gouda, G.B. van Goor Zonen, 12e omgewerkte dr. Oorspr. titel: *Betje, de goedkoope keukenmeid*
- Osenbruggen, Cor van, *Trouwe bondgenooten*. Gouda, G.B. van Goor Zonen
- Rennes, Catharina van (muziek) en C.M. van Hille-Gaerthé (woorden), *Lentebloemen. Kinderzangspel*. Rotterdam, Nijgh & Van Ditmar
- Sutorius, Anna, *Klein moedertje*. Den Haag, Erven Martin G. Cohen. (Voor School en Huis)
- Sutorius, Anna, *Onrust in 't bosch*. Den Haag, Erven Martin G. Cohen. (Voor School en Huis)
- Sutorius, Anna, *Rietje's logeerpartij*. Den Haag, Erven Martin G. Cohen. (Voor School en Huis)
- Sutorius, Anna, *Van twee buurtjes*. Den Haag, Erven Martin G. Cohen. (Voor School en Huis)
- Sutorius, Anna, *Een vliegerwedstrijd*. Den Haag, Erven Martin G. Cohen. (Voor School en Huis)

1923

- Campen, Fenna van, *Het Muziekhuis*. Gouda, G.B. van Goor Zonen. (Na schooltijd)
- Chapelle-Roobol, Suze la, *Stijfkopje (als grootmoeder)*. Amsterdam, Van Holkema & Warendorf. 5e dr. (1e dr. 1904). Vervolg van *Stijfkopje (getrouwd)*
- Hoogenbirk, A.J., *Alleen op de wateren*. Rotterdam, J.M. Bredée, 4e dr. (1e dr. 1889)
- Osenbruggen, Cor van, *Tante Doortje*. Gouda, G.B. van Goor Zonen. (Meisjesleven ; 2). Eerder verschenen onder de titel *Tante Doortje's erfenis* (1917)
- Stiemens-Hopman, M.M., *Meisje. Een boek voor moeders*. Met een voorrede van Ida Heijermans. Amsterdam, Van Holkema & Warendorf

1924

- Doorman, Christine (navert.), *IJslandsche sprookjes*. Gouda, G.B. van Goor Zonen. (Voor 't kleine Volkje ; 26). Vermoedelijk in 1921 reeds verschenen bij Editio, Hillegom, in de serie *Sprookjes*
- Greup-Roldanus, Sini, De orchidee van 5-A. Gouda, G.B. van Goor Zonen
- Kingsley, Charles, *De Waterkindertjes. Een sprookje voor een landkind*. Bew. door M. van Vloten. Amsterdam, Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur, 2e dr. (1e dr. 1905). Oorspr. titel: *The water babies* (1863)
- *Sprookjes van Grimm. Tweede verzameling*. Bijeengebr. door N. van Hichtum. Amsterdam, Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur. Eerder verschenen onder de titel *Sprookjes van de Gebroeders Grimm. Tweede verzameling* (1907)
- *Sprookjes van Grimm. Derde verzameling*. Bijeengebr. door N. van Hichtum. Amsterdam, Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur. Eerder verschenen onder de titel *Sprookjes van de Gebroeders Grimm. Derde verzameling* (1908)
- *Sprookjes van Grimm. Vierde verzameling*. Bijeengebr. door N. van Hichtum. Amsterdam, Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur. Eerder verschenen onder de titel *Sprookjes van de Gebroeders Grimm. Vierde en laatste verzameling* (1910)

1925

- Doorman, Christine (navert.), *Zweedsche sprookjes*. Gouda, G.B. van Goor Zonen. (Voor 't kleine Volkje ; 30)
- *Feestcatalogus uitgegeven ter gelegenheid van het twintigjarig bestaan der Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur te Amsterdam, 1905-Mei-1925*. Amsterdam, Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur
- Hille-Gaerthé, C.M. van, *Het verstopte huuske*. Rotterdam, Nijgh & Van Ditmar
- Osenbruggen, Cor van, *Hoe 't Flip en Henk verder ging*. Gouda, G.B. van Goor Zonen. (Na schooltijd). Vervolg van *De tweelingen Flip en Henk* (1914)

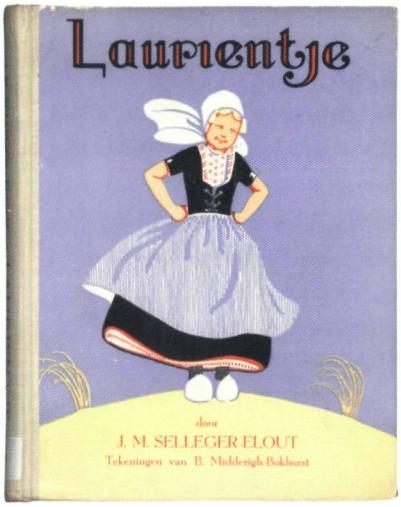

- Rhoden, Emmy von, *Stijfkopje (getrouwd)*. Vert. door M. de Bock-Hardenberg. Amsterdam, Van Holkema & Warendorf, 6e dr. (1e dr. 1896). Vervolg van *Stijfkopje verloofd*
- *Vierde Winterboek van de Wereldbibliotheek 1925-1926*. Met bijdr. van Carry van Bruggen e.a. Amsterdam, Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur

192x

- Gruys-Kruseman, S., *Het Noordzee-eiland (Vlieland)*. Gouda, G.B. van Goor Zonen. (Voor 't kleine Volkje ; 31). In 1917 reeds verschenen als reguliere uitgave
- Gruys-Kruseman, S., *Villa Oorwurm (op Ameland)*. Gouda, G.B. van Goor Zonen. (Voor 't kleine Volkje ; 32). In 1918 reeds verschenen als reguliere uitgave

1926

- *Bleyle's Prentenboek*. Stuttgart, Wilh. Bleyle G.m.b.H. Oorspr. titel: *Bleyle's Bilderbuch*
- Bruijn, Cor, *Michel, de strooper. Een verhaal uit de Hessische bergen*. Gouda, G.B. van Goor Zonen
- Cramer-Schaap, D.A. (samenst.), *Het gulden meisjesboek*. Met bijdr. van W. Brinkgreve e.a. Utrecht, W. de Haan. Het 2e deel verschijnt in 1928
- Tornius, Valerian, *Eliza*. Bew. door D.A. Cramer-Schaap. Alkmaar, Gebr. Kluitman
- Vollewens-Zeylemaker, Greta, *Zonnehuis*. Gouda, G.B. van Goor Zonen. (Gulden-bibliotheek)
- Zoomers-Vermeer, J.P., *Een klein meisje alleen*. Amsterdam, Van Holkema & Warendorf

1927

- Melchers, Maria, *Ursula*. Vert. door D.A. Cramer-Schaap. Alkmaar, Gebr. Kluitman

1928

- Doorman, Christine (navert.), *Zwaanwitje. Tweede bundel Zweedsche sprookjes*. Gouda, G.B. van Goor Zonen. (Voor 't kleine Volkje ; 36)
- Greup-Roldanus, Sini, *De manke grapjas*. Gouda, G.B. van Goor Zonen. Vervolg van *De orchidee van 5-A* (1924)
- Koster, Maren, *Eef Hubrechts*. Gouda, G.B. van Goor Zonen
- Ovink-Soer, Marie en D.A. Cramer-Schaap (samenst.), *De bron en andere verhalen*. Utrecht, W. de Haan. (Zonneschijntjes ; 10)
- Rhoden, Emmy von, *Stijfkopje op school*. Bew. door M.A. de Goeje. Amsterdam, Van Holkema & Warendorf, 8e dr. (1e dr. 1893)

1929

- Hichtum, Nienke van (verz.), *Moeders vertellingen*. Alkmaar, Gebr. Kluitman, 3e dr. Verschenen als 4 dl. in 1 band, 4 dl. in 2 banden en 4 dl. afzonderlijk (zie hierna)
- Hichtum, Nienke van (verz.), *Jan Trip, Jan Tree*. Alkmaar, Gebr. Kluitman, 3e dr. (Moeders vertellingen ; 1)
- Hichtum, Nienke van (verz.), *Baas Casenave*. Alkmaar, Gebr. Kluitman, 3e dr. (Moeders vertellingen ; 2)
- Hichtum, Nienke van (verz.), *Om honderd daalders*. Alkmaar, Gebr. Kluitman, 3e dr. (Moeders vertellingen ; 3). Eerder verschenen in 1913
- Hichtum, Nienke van (verz.), *Het feest in het bosch*. Alkmaar, Gebr. Kluitman, 3e dr. (Moeders vertellingen ; 4)
- Koster, Maren, *Stuurloos*. Den Haag, G.B. van Goor Zonen
- Kuiper, Johanna E., *Renzo en Lucia. Een vertelling van liefde en trouw uit de 17e eeuw*. Alkmaar, Gebr. Kluitman
- Sutorius, Anna, *Pannekoeken bakken*. Den Haag, Venn. v/h Erven Martin G. Cohen. (Voor School en Huis)
- Sutorius, Anna, *Poes op de wandeling*. Den Haag, Venn. v/h Erven Martin G. Cohen. (Voor School en Huis)

193x

- Cramer-Schaap, D.A. e.a., *Hoe de zorgen wegvlogen*. Utrecht, W. de Haan. (Zonneschijntjes ; 16)

- Maathuis-Ilcken, S. e.a., *Luilekkerland bij de hand.* Den Haag, G.B. van Goor Zonen

1930

- Cramer-Schaap, D.A., *Hansje's luchtreis. Een vroolijk Bleyle prentenboek.* Stuttgart, Wilh. Bleyle G.m.b.H. Oorspr. titel: *Hänschen fliegt. Ein lustiges Bleyle-bilderbuch*
- Kok, Truida, *Biene van Edoma,* Amsterdam, Van Holkema & Warendorf

1931

- Selleger-Elout, J.M., *Laurientje.* Den Haag, G.B. van Goor Zonen
- Vollewens-Zeylemaker, Greta, *Duvel. Mia Mol's laatste schooljaar.* Den Haag, G.B. van Goor Zonen

1932

- Burnett, Frances H., *De kleine Lord.* Amsterdam, Gebr. E. & M. Cohen, 21e dr. (1e dr. 1888). Oorspr. titel: *Little Lord Fauntleroy* (1886)
- Knuttel-Fabius, Elize, *"Sterk en trouw".* Den Haag, G.B. van Goor Zonen

1933

- Bauer, Clémence M.H., *Zangvogeltje.* Den Haag, G.B. van Goor Zonen. Omslagtitel: *Een Russisch meisje in Holland*
- Muir, Augustus, *De derde waarschuwing.* Den Haag, Z.-H. Boek- en Handelsdrukkerij
- Muir, Augustus, *De zwijgende demon.* Den Haag, Z.-H. Boek- en Handelsdrukkerij
- Pedler, Margaret, *Roeping of liefde.* Den Haag, Z.-H. Boek- en Handelsdrukkerij
- Pedler, Margaret, *Schaduw van het verleden.* Den Haag, Z.-H. Boek- en Handelsdrukkerij
- Reynolds, Baillie, *Onder vreemden wil.* Den Haag, Z.-H. Boek- en Handelsdrukkerij
- Reynolds, Baillie, *'n Strikt privé-secretaresse.* Den Haag, Z.-H. Boek- en Handelsdrukkerij

1934

- Merrel, Concordia, *Eén Adam ... méér Eva's.* Den Haag, Z.-H. Boek- en Handelsdrukkerij
- Merrel, Concordia, *Julia neemt haar kans waar.* Den Haag, Z.-H. Boek- en Handelsdrukkerij
- Merrel, Concordia, *Liefde in boeien.* Den Haag, Z.-H. Boek- en Handelsdrukkerij
- Merrel, Concordia, *Een misplaatste grap.* Den Haag, Z.-H. Boek- en Handelsdrukkerij
- Merrel, Concordia, *De schoonheidsapostel.* Den Haag, Z.-H. Boek- en Handelsdrukkerij
- Merrel, Concordia, *Vlammekind.* Den Haag, Z.-H. Boek- en Handelsdrukkerij

- Parrott, Ursula, *Een vreemdeling kwam en ging.* Den Haag, Z.-H. Boek- en Handelsdrukkerij
- Sandys, Oliver, *Gay's dilemma.* Den Haag, Z.-H. Boek- en Handelsdrukkerij
- Sandys, Oliver, *Jóchie, méér niet!* Den Haag, Z.-H. Boek- en Handelsdrukkerij
- Sandys, Oliver, *De jonker van Boxedge.* Den Haag, Z.-H. Boek- en Handelsdrukkerij
- Sandys, Oliver, *Vluchtig geluk.* Den Haag, Z.-H. Boek- en Handelsdrukkerij
- Selleger-Elout, J.M., *Marian en Marion.* Den Haag, Servire

1935

- Gevers, Marie, *Guldentrop.* Vert. door S.J.G. Premsela-den Boer. Den Haag, Z.-H. Uitgeversmij. (Kleine Geschenken)
- Keeler, Harry Stephen, *De dood eischt twee!* Den Haag, Z.-H. Uitgeversmij.
- Keeler, Harry Stephen, *De vierde koning.* Den Haag, Z.-H. Uitgeversmij.
- Keeler, Harry Stephen, *De zeldzame smaragd.* Den Haag, Z.-H. Uitgeversmij.
- Merrel, Concordia, *Ruwe bolster, blanke pit.* Den Haag, Z.-H. Uitgeversmij.
- Merrel, Concordia, *Terry koopt zich vrij.* Den Haag, Z.-H. Uitgeversmij.
- Muir, Augustus, *De dreigende schaduw.* Den Haag, Z.-H. Uitgeversmij.
- Muir, Augustus, *Het roode masker.* Den Haag, Z.-H. Uitgeversmij.
- Nachenius-Roegholt, A.M., *Andy's gouden stippen.* Alkmaar, Gebr. Kluitman
- Pedler, Margaret, *Dan's verdenking.* Den Haag, Z.-H. Uitgeversmij.

1936

- Baring, Maurice, *Een vrouw in eenzaamheid.* Vert. door J.E. Gorter-Keyser. Den Haag, Z.-H. Uitgeversmij.

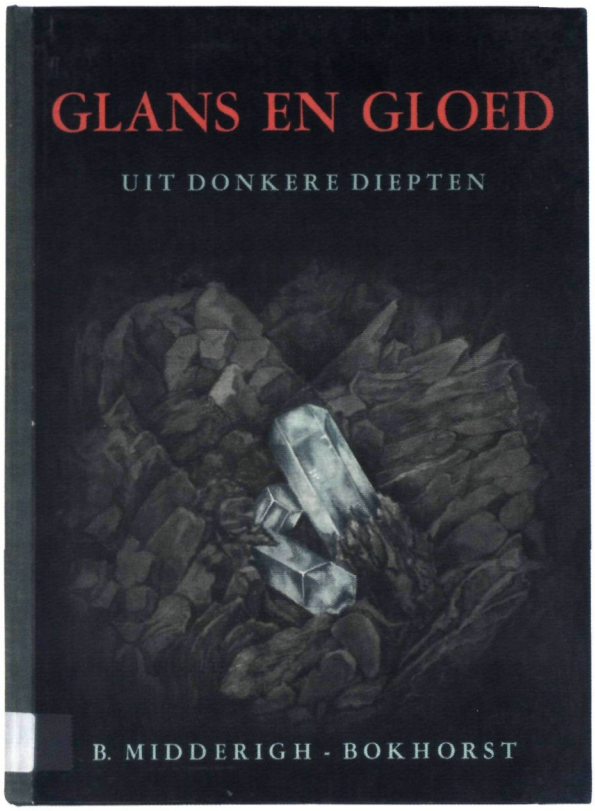

- Gevers, Marie, *De reis naar het land van belofte*. Vert. door M.J. Premsela. Den Haag, Z.-H. Uitgeversmij.
- Parrott, Ursula, *Als wij opnieuw konden beginnen*. Den Haag, Z.-H. Uitgeversmij.
- Soest, Ems I.H. van, *Joke wordt mensch. Meisjesroman uit Indië*. Alkmaar, Gebr. Kluitman

1940

- Maire, F. le, *Magistraat in miniatuur. Een burgemeesters historie*. Alphen aan den Rijn, Samsom

1941

- Midderigh-Bokhorst, B., *Wortelmannetje gaat op reis*. Den Haag/Batavia, G.B. van Goor Zonen. Eerder verschenen onder de titel *Hoe Wortelmannetje de wereld zag* (1922)
- Midderigh-Bokhorst, B., *Wortelmannetje geeft een feest*. Den Haag/Batavia, G.B. van Goor Zonen

1943

- Midderigh-Bokhorst, B. *Wortelmannetje gaat naar Elfenland*. Den Haag/Batavia, G.B. van Goor Zonen

1945

- Holt, Hannie [pseud. van B. Midderigh-Bokhorst], *Van kindjes en hun vrindjes. Plaatjes en versjes van Hannie Holt*. Den Haag/Batavia, G.B. van Goor Zonen
- Vroom, Mia, *Voorspel. Een meisjesroman*. Den Haag/Batavia, G.B. van Goor Zonen

1946

- Guépin-van Houten, Hannie, *De gouden horizon*. Den Haag/Batavia, G.B. van Goor Zonen. 2 dl. in 1 band: I. *Jonge vriendschap*, II. *De handen ineen*

1947

- Hölscher, To, *Zonnige dagen in donkere tijd*. Den Haag/Batavia, G.B. van Goor Zonen
- Holt, Hannie [pseud. van B. Midderigh-Bokhorst], *Van spelende kleuters. Plaatjes en versjes van Hannie Holt*. Den Haag/Batavia, G.B. van Goor Zonen

1948

- Biemond, Annie C., *Oom Eduard leert Tony zeggen*. Den Haag, G.B. van Goor Zonen

1949

- Cramer-Schaap, D.A. (samenst.), *Kerstboek Zonneschijn 1949*. Utrecht, W. de Haan
- Greup-Roldanus, Sini, *Sandra Tjallinga in het eeuwjaar 1700*, Den Haag/Batavia, G.B. van Goor Zonen
- Selleger-Elout, J.M., *Marian & Marion*. Vert. door Hilda van Stockum. New York, The Junior Literary Guild etc. Oorspr. titel: *Marian en Marion* (1934)

1950

- Greup-Roldanus, Sini, *De grapjas*. Den Haag/Batavia, G.B. van Goor Zonen. Eerder verschenen onder de titel *De manke grapjas* (1928)
- Maasdijk, Elisabeth van, *Als ik bij mijn oma ben*. Leiden, A.W. Sijthoff
- Midderigh-Bokhorst, B., *Met Elfje Krulkuif het hele jaar door*. Den Haag/Batavia, G.B. van Goor Zonen
- Selleger-Elout, J.M., *Andertje*. Den Haag, Servire

1951

- Vollewens-Zeylemaker, Greta, *Klasse zes naar de H.B.S*. Den Haag, Servire. (Zilvermeeuw-serie ; 12). Vervolg van *De zesde* (1950)

1952

- Ages-van Weel, Aleid, *Jodel-Madeli. Verhaal uit het Alpenland*. Den Haag/Djakarta, G.B. van Goor
- Vollewens-Zeylemaker, Greta, *De zesde*. Den Haag, Servire, 2e dr. (1e dr. uit 1950 geïll. door C. Doorman; zie hiervoor)

1953

- Alcott, Louise, *Een meisje van buiten*. Vert. door Casper de Jong. Den Haag/Djakarta, G.B. van Goor Zonen. Oorspr. titel: *An old-fashioned girl* (1870)

- Daalder, D.L. en Leonard Roggeveen (bijeengebr.), *De toverfluit. Een uitgelezen verzameling verhalen uit verschillende Van Goor's jeugdboeken.* Den Haag/Djakarta, G.B. van Goor Zonen

1954

- Selleger-Elout, J.M., *Een zomer met Lijsje Lorresnor.* Den Haag, Servire, 3e dr.

1955

- Bruijn, H. de (bijeengebr.), *De toverhoorn. Een uitgelezen verzameling verhalen uit verschillende Van Goor's jeugdboeken.* Den Haag/Djakarta, G.B. van Goor Zonen
- Midderigh-Bokhorst, B., *Glans en gloed uit donkere diepten.* Geïll. i.s.m. J.J. Midderigh. Arnhem, Levensverzekeringsmaatschappij Nillmij.

1956

- Greup-Roldanus, Sini, *Henriëtte J.M.C.* Den Haag/Djakarta, G.B. van Goor Zonen. Eerder verschenen onder de titels *De manke grapjas* (1928) en *De grapjas* (1950)

Schoolboeken

ca. 1900/1905-

- Leopold, L., *Leesboek voor de Volksschool.* Groningen, J.B. Wolters. Door J.B. Ubink voortgezette en herziene serie:
1. *Meiregen*; 2. *Dauwdroppels*; 3. *Sneeuwvlokken*; 4. *Mosroosjes*; 5. *Klaprozen*; 6. *Herfstloover*; 7. *Wildzang*; 8. *Klimop*; 9. *Stofgoud*; 10. *Bonte Steenen*

1903

- Meulen, D. van der, *Blijde jeugd. Leesboek ten dienste van de lagere school.* Deventer, Æ.E. Kluwer. 6 dl. B. (Midderigh-)Bokhorst werkt in ieder geval mee aan het Vijfde en het Zesde stukje (1903)

1905-1906

- Vos, Lucie m.m.v. Jan Ligthart en H. Scheepstra, *Entre nous. Lectures françaises à l'usage des écoles primaires.* Groningen, J.B. Wolters. 2 dl.

1913

- Vrieze, E. en F.H.N. Bloemink. *Geschiedkundig leesboek. Bloemlezing uit de historische kinderlectuur voor het lager en uitgebreid lager onderwijs.* Gouda, G.B. van Goor Zonen. 2 dl.

1919

- Vreeken, J. en F.H.N. Bloemink. *Melatiknoppen. Leesboek voor de Indische scholen.* Gouda, G.B. van Goor Zonen. 2 dl.

1920-

- Bloemink, F.H.N., Oogst. *Serie leesboeken voor het leesonderwijs op de lagere school.* Gouda, G.B. van Goor Zonen.
18 dl.: *Oogst voor de kleintjes. Vier leesboekjes voor het aanvankelijk leesonderwijs; Oogst A, B, C, D. Vier voorlopertjes voor het voortgezet leesonderwijs; Oogst I-X. Bloemlezing voor het lager onderwijs*

1922-

- Strien, H. van en P.J. Mols, *Eenvoudig schoon. Bloemlezing uit de kinderlectuur voor de lagere school.* Gouda, G.B. van Goor Zonen. Herdruk van schooluitgaven, overgenomen van uitgeverij Hilarius, Almelo. 8 dl.
- Vrieze, E., *Het nieuwe taalboek voor de lagere school.* Gouda, G.B. van Goor Zonen. 6 dl.
- Wiltschut, Willem (verz.), *Frisch en fraai. Bloemlezing voor verder onderwijs aan Rooms-Katholieke scholen.* Gouda, G.B. van Goor Zonen. Herdruk van schooluitgaven, overgenomen van uitgeverij Hilarius, Almelo. 6 dl.

1923-

- Brands, G.A. en R.W. Lieve, *Gouden aren. Leesboek voor gymnasia, middelbare scholen en scholen van voortgezet lager onderwijs.* Gouda, G.B. van Goor Zonen. 5 dl. Later ook voor Indië bewerkt
- Vrieze, E. en W.H. Waanders, *Stijl- en steloefeningen ten dienste van het lager en het uitgebreid lager onderwijs.* Gouda, G.B. van Goor Zonen, 7e leerjaar, 3e dr.

1924-

- Bloemink, F.H.N., *Nieuwe Oogst. Serie leesboeken voor het leesonderwijs op de lagere school.* Gouda, G.B. van Goor Zonen.
18 dl.: *Nieuwe Oogst voor de kleintjes. Vier leesboekjes voor het aanvankelijk leesonderwijs; Nieuwe Oogst A, B, C, D. Vier voorlopertjes voor het voortgezet leesonderwijs; Nieuwe Oogst I-X. Bloemlezing voor het lager onderwijs*
- Strien, H. van en P.J. Mols, *Ons leesuurtje. Bloemlezing uit de kinderlectuur.* Gouda, G.B. van Goor Zonen, dl. 8

1925-

- Zeeuw J.Gzn., P. de, *Bonte bloemen. Serie leesboeken voor de scholen met den Bijbel.* Gouda, G.B. van Goor Zonen. 12 dl.

NB De volgende titels zijn alleen door J.J. Midderigh geïllustreerd:

1912

- Vrieze, E., *Woordenboekje voor het lager en uitgebreid lager onderwijs. Gouda*, G.B. van Goor Zonen

1913

- Kroes, H.W.J. (bew.), *Auswahl aus der Deutschen Literatur, mit einem Abriss der Literaturgeschichte.* Gouda, G.B. van Goor Zonen. Hierna volgen nog twee bundels met Duitse gedichten, waarvoor de oorspronkelijke band is aangepast

1920

- Vrieze, E., *Leerboekje voor de vaderlandsche geschiedenis.* Gouda, G.B. van Goor Zonen

1921

- *Kramers' Nieuw Engelsch Woordenboek* en *Kramers' Nieuw Duitsch Woordenboek.* Gouda, G.B. van Goor Zonen

1928

- Witzenburg, A.H.J. van en J.J. Huiskens, *Door tabellen tot vertellen. Vaderlandsche geschiedenis voor de lagere school.* Gouda, G.B. van Goor Zonen. 3 dl.

1929

- Zeeuw J.Gzn., P. de, *Uit 's lands historieblaan. Geschiedkundig leesboek voor de hoogste klassen der lagere en laagste klassen der U.L.O.-scholen met den Bijbel.* Gouda, G.B. van Goor Zonen. 3 dl.

1930

- Ennen, H., *Beknopte geschiedenis van Indonesië tot aan de komst der Hollanders.* Gouda, G.B. van Goor Zonen

1932

- Venema, S., *Aardrijkskundig leesboek over Indië.* Gouda, G.B. van Goor Zonen. In 1934 heruitgegeven onder de titel *Een onderwijzersgezin in Indië*

1947

- Mourik, J. van (verz.), *Ick blyf getrou, ick wyck nyet af. Aphorismen van drie Oranjes: prins Willem van Oranje, koning-stadhouder Willem III, koningin Wilhelmina.* Den Haag/Batavia, G.B. van Goor Zonen
- Thorin, Anna-Lisa, *Zweedse spraakkunst.* Gouda, G.B. van Goor Zonen. (Svea 1)

Tijdschriften

Volwassenen:

- *De Amsterdammer. Weekblad voor Nederland.* Amsterdam, Ellermans, Harms & Co. In 1925 voortgezet als *De Groene Amsterdammer. Weekblad voor Nederland*
- *Maandblad der Vereeniging voor Verbetering van Vrouwenkleeding.* Onder red. van Elisabeth M. Rogge. Amsterdam, L.J. Veen
- *Schoonheid door Gezondheid. Maandblad ter verbetering der vrouwenkleeding.* Onder leiding van J. Bouman-de Lange. Den Haag, [s.n.]
- *De Vrouw en haar Huis. Geïllustreerd maandschrift.* Onder red. van Elisabeth M. Rogge. Amsterdam, Van Holkema & Warendorf

Jeugd:

- *Droom en Daad. Maandblad voor jonge meisjes.* Onder red. van C.M. van Hille-Gaerthé. Amsterdam, Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur

- *De Hollandsche Lelie. Weekblad voor jonge dames.* Onder red. van Jacqueline Reyneke van Stuwe. Den Haag, Cremer
- *Kindercourant van het Nieuws van den Dag.* Amsterdam, N.V. De Kleine Courant
- *Ons Thuis. Geïllustreerd maandschrift voor kinderen.* Haarlem, Vincent Loosjes ; (vanaf 1909) Amsterdam, L.J. Veen
- *Onze Kinderen. Geïllustreerd weekblad voor de jeugd (zaterdagbijlage van het Algemeen Handelsblad).* Onder red. van Marie Hildebrandt. Amsterdam, Algemeen Handelsblad
- *Zonneschijn. Weekblad voor jong Nederland.* Onder red. van Marie Ovink-Soer en (vanaf 1928) D.A. Cramer-Schaap. Utrecht, W. de Haan